

წაალ კიკვიძე

**თავაზიანობის გეგმონტვის
გრაგეტიკული სუფუნალები**

Zaal Z. Kikvidze

**GRAMMATICAL MEANS
EXPRESSING POLITENESS**
(Sociolinguistic Approach)

Tbilisi
1999

წიგნი კვიციანი

**თავისუფლების გაცემის
განმარტყული სუფულაეები
(სოსიოლინგვისტური ანუაქტი)**

თბილისი
1999

რედაქტორი პროფ. გიორგი გოგოლაშვილი

რეცენზენტები: პროფ. თედორე უთურგაიძე
პროფ. ჟუჟუნა ფეიქრიშვილი

ISBN 99928-79-24-6

© ზაალ კიკვიძე

წინათქმა

ეს წიგნი რამდენიმე წლის წინათ დაიწერა და მხოლოდ ტექნიკურმა დაბრკოლებებმა დააყოვნა მისი გამოცემა. მასში ძირითადად ის დასკვნებია გამეორებული, რომლებიც ჩვენს საკანდიდატო დისერტაციაში (1995 წ.) იყო მოცემული; თუმცა უნდა შევნიშნოთ, რომ კვლევის შემდგომი ეტაპების შედეგად შემუშავებულ დებულებებსაც დავუთმეთ საგრძნობი ადგილი.

სამწუხაროდ, ამ წიგნის გამოცემას ვერ მოესწრო ჩემი დიდი მოძღვარი და უფროსი მეგობარი, ბესარიონ ჯორბენაძე, რომლის ამაგის შესაფერად შეფასება შეუძლებლად მიმაჩნია ორიოდე სიტყვით.

გამორჩეული მადლობა უნდა ვუთხრა წიგნის რედაქტორს, ბატონ გიორგი გოგოლაშვილს, რეცენზენტებს: ბატონ თედორე უთურგაიძესა და ქალბატონ ჟუჟუნა ფეიქრიშვილს ჩემთვის დახარჯული დროისათვის, სასარგებლო რჩევებისა და გამხნეებისათვის.

ამ წიგნის ავტორისაგან კიდევ ძალიან, ძალიან ბევრ ადამიანს ეკუთვნის მადლობა სიკეთის, გულისხმიერებისა და სამართლიანობისათვის.

ზაალ კიკვიძე

სარჩევი

შისავალი	8
თავი I.	
მრავლობითი რიცხვის სემანტიკა და	
მისი სოციო-სტილისტური დანიშნულება	13
§1. მრავლობითი რიცხვის სემანტიკა და ფუნქციონირება	13
§2. ჩვენ ნაცვალსახელის სემანტიკური სტრუქტურის	
ანალიზი და მეორეული ჩვენ	16
§3. ტრანს-სემანტიზაცია	27
§4. სუბიექტური შეფასების ნაცვალსახელები და ზმნის რიცხვი	37
§5. გრამატიკული ეფემიზმი	41
თავი II.	
თავზიანობის გამოხატვის გრამატიკულ საშუალებათა	
სოციოლინგვისტური ანალიზი	55
§1. ენათმეცნიერული მეთოდები და სოციოლინგვისტური	
ანალიზის პრინციპები	55
§2. სოციოლინგვისტიკის ცნებითი აპარატი ენის	
ცვლად ბუნებასთან მიმართებაში	59
§3. სამეტყველო ქცევის კომპონენტები,	
როლებრივი ურთიერთობანი და სოციოლინგვისტური ცვლადები	63
დასკვნა	77
Grammatical Means Expressing Politeness.....	80
შემაჯავებელი	96
მითითებული და გამოყენებული ლიტერატურა	97

უმსახვლო

თათქმის ყოველ სამეცნიერო ნაშრომში, სახელმძღვანელოსა თუ მოძულარულ გამოცემაში, რომელიც ენას ეხება, აღიარებულია, რომ ენა საზოგადოებრივი მოვლენაა. ჯერ კიდევ თანამედროვე სოციალურ-გეოსტრუქტურის ჩამოყალიბებასაც დიდი ხნით ადრე იყო დეკლარირებული ენის სოციალური ბუნება. ენისა და საზოგადოების ურთიერთობის ამგვარი ხასიათის შეცნობა სხვადასხვა ფორმით თითქმის ყოველთვის შეინიშნებოდა. თქვია თავისი წინამორბედეებისაგან სოციალურ-გეოსტრუქტურისა და იმით განსხვავდება, რომ ენასაც და საზოგადოებასაც მიიჩნევენ სტრუქტურულად და არა რაღაც ერთეულთა უბრალო ერთობლიობადად. როგორც უ. ბრაიტნი აღნიშნავდა, „სოციალურ-გეოსტრუქტურის ამოცანაა, გამოავლინოს სისტემური კორელაცია ენობრივ და სოციალურ სტრუქტურებს შორის და, შესაძლოა, წარმოაჩინოს მიზეზობრივი კავშირები ანა თუ იმ მიმართულებით“¹. სოციალურ-გეოსტრუქტურის კვლევის პრაქტიკამ აჩვენა, რომ, რასაც უ. ბრაიტნი შეხადებლობდად მიიჩნევდა, დღეს რეალობაა. მით უმეტეს, რამე უნა, როგორც საზოგადოებრივი ფენომენი, შესაბამის მკვლევარებს თვითონვე გვთავაზობს მოაგვად. ეს არ უნდა გავიგოთ ისე, თითქოს ენა სარკისებრ ასახავდეს საზოგადოებრივ სტრუქტურას. ამგვარი მიდგომა გაუმართლებელია არ შეიძლება მიგაზომოთ ენას სოციალური სტრუქტურის „თარგი“ პირდაპირ, სპეციფიკური სიშეშების გაუთვალისწინებლად. წინააღმდეგ შემთხვევაში მისი დება სისტემური კორელაციის არა გამოვლენა, არამედ მისი ხელოვნური მოადულის შექმნა, რაც მაყასს მიიყენეს, აღბან, თავისთვის სასურველ, თითქმის არა სინამდვილის ამსახველ შედეგამდე. განუზომელი მნიშვნელობა ენიჭება იმის აღიარებას, და არა მარტო აღიარებას, რომ ენა არსებობს მხოლოდ ჩაშინ, როდესაც ის გამოიყენება; რომ მას გამოიყენებენ ერთმანეთისაგან მოწყვლი ნიშნით განსხვავებული ადამიანები, რაც იმას ნიშნავს, რომ ენის ცვალებადობის მიმართულება სივრცეში ვერტიკალურიც შეიძლება იყოს. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ცნობილ თქმისს, რომ ენა იცვლება სივრცესა და დროში, დაემატება დაზუსტება იმის შესახებ, რომ სივრცეში ცვალებადობა არ აღიარებს მხოლოდ პორიზონტალურ ხასიათს. ზემოთქმულის გაუთვალისწინებლად ფაქტობრივად შეუძლებელი იქნება გარკვეულ ენობრივ მოვლე-

¹ Брайт У. Введение: параметры социолингвистики // ИЛ, вып. VII, М., 1976, с. 34

ნათი ადგილებური ინტერპრეტირება. თ. გამკრელიძე და ვ. ივანოვი მოუთხოვენ, რომ „ესა, როგორც საზოგადოებრივი მოვლენა, და რომ გთორც ადამიანის კულტურის ფენომენი, მკითრდაა დაკავშირებული კულტურის სხვა განყოფილებთან. ამიტომაც, ესა, როგორც სინქრონიზმი, ისე დიაქრონიკაში შესწავლილ უნდა იქნეს ადამიანის კულტურის ყველა ასპექტთან შესწავრა კავშირში, რომელიც კულტურა წარმოადგენს თავამდროვე კულტურული ანთროპოლოგიის საგანს“.²

თავის სამოცრამდე ხამრამში „თავამდროვე ლინგვისტიკის დოკტრინა“ ბ. მალისოვსკიმ წამოაყენა თეზისი, რომლის მიხედვითაც ესა წარმოადგენს ადამიანის ქცევის უმნიშვნელოვანეს ფორმას, რომელიც უნდა იქნეს გამოკვლეული სოციოლოგიაზე ორიენტაციით, ხოლო ლინგვისტიკა უნდა გახდეს კულტურის თეორიის შემადგენელი ხანილი.³ ეს თქმა უნდა, ძველია დაკეთახხმით ამ თეზისის ზოგიერთ ასპექტის რადიკალიზრობას, მაგრამ გასათვალისწინებელია ამერიკელი ლინგვისტის ვ. ინგვეს აზრიც იმ „კვარი ინტეროიული შემთხვევითობის“ შესახებ, რომ ბოლო პერიოდადამე უნის მატარებელი მიუყვული იყო ლინგვისტიკური თეორიის მისადგომებთან. ზემოაღნიშული მიმართულებით კვლევის საჭიროებას აღიარებენ ისეთი სპეციალისტებიც, რომლებიც ურთაფრით ვერ ააქსნამებთ მიკრობებებს ამ საკითხში; აი, რას ამბობს დესკრიპტივისტი პ. გლისონი: „ესას იმდენი შეხების წერტილი აქვს ადამიანის ცხოვრების სკადასხვა სფეროსთან, რომ მისი შესწავლა სულ სხვადასხვა მხრით შეიძლება; ყველა შემთხვევაში ეს იქნება საფუძვლიანი, სასარგებლო და საინტერესო“.⁴ პრაქტიკამ გვიჩვენა, რომ სოციოლინგვისტიკური კვლევა იძლევა მრავალ ასეთ საფუძვლიან, სასარგებლო და საინტერესო შედეგს, ხშირ შემთხვევაში ისეთს, რომლის მიღება სხვა გზით პრაქტიკულადა შეუძლებელია. ადამიანისა და სოციუმის ფაქტორების გაუთვალისწინებლობას არც თუ იშვიათად მიყვარათ მცდარ დასკვნამდე და, თუნდაც ასე არ იყოს, მათი მხედველობაში მიღება აუცილებლია მოგვანყვის დამატებით ინფორმაციას გამოსაკვლევე მოვლენის შესახებ. ამის მიზეზი უნდა იყოს ის,

² გამკრელიძე T. B., Иванов Вяч. Во. Индоевропейский язык и индоевропейцы, 1, Тб., 1984, с. IX.

³ Malinowski B. The Dilemma of Contemporary Linguistics// Language in culture and society. N. Y., 1964, p. 63-65.

⁴ Глисон П. Введение в дескриптивную лингвистику, М., 1959, с. 32

რაზეც ვ. პრაიდი შემდეგნაირად ამბობს: „ძნელია გავექცეთ იმ დასკვნას, რომ ენა ძალიან ხშირად მთლიანად ქცევას წარმოადგენს მოცემულ მოსიქესში“^ა რაც მთავარია, სოციოლინგვისტიკა მკვლევრად დაუპირისპირდა ბლემფილდთანური მეთოდებისა და ამოცანების, ასევე ტრანსფორმაციული გრამატიკის გაბატონებულ მდგომარეობას, რამაც განაპირობა იმ თვალსაზრისის გაძლიერება, რომლის მიხედვითაც უგულვებელყოფდნენ სოციალური ფაქტორების გავლენას ენაზე. ამან თავისი შედეგებიც გამოიღო. გრამატიკული და ფონოლოგიური წესების კვლევას დაემატა ის, რასაც შემდეგში სოციოლინგვისტური წესები ეწოდება, რადგანაც ენობრივ საშუალებათა ფორმალური შეოჩვევის ერთ-ერთ პირობას კონტექსთან ერთად წარმოადგენს სოციალური ნიშნები. ამ მიმართებით შესაძლებელია მოცემული ენის შინაგანი სტრუქტურის ელემენტების კვლევა, რაც უზრუნველყოფს გაცილებით უფრო მრავალფეროვანი და სრულყოფილი შედეგების მიღებას, ვიდრე ეს იქნება „გრამატიკის ავტონომიურობის“ პოზიციიდან. რა თქმა უნდა, ენის შინაგანი სტრუქტურა საკმაოდ მსუბიერი და მოწესრიგებულია, მას თავისი კანონები აქვს, მაგრამ მათს ცვალებადობასა თუ განვითარებაში უდავოდ დიდ როლს თამაშობს ექსტრალინგვისტური ფაქტორები. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, სოციოლინგვისტური კვლევის პრაქტიკამ ზემოთქმულის დასადასტურებლად მრავალი მაგალითი წარმოგვიდგინა. ერთ-ერთი მათგანი, რომელიც სოციოლინგვისტური ასპექტით ქართული ენის კვლევის საქმეში მნიშვნელოვან ადგილს იჭერს, არის ვ. ლერნერის მონოგრაფია.^ბ

საერთოდ ენის სოციალური ბუნების წარმოჩენას ცდილობდნენ სხვადასხვა ექსტრალინგვისტური ფაქტორის გამოვლენის გზით: ენის განვითარების პირობები, ნაირგვარ „სოციალურ ინსტიტუტთა“ გავლენა მასზე და ა.შ. რა თქმა უნდა, სოციალური ბუნება იმ მოვლენათა და ფაქტორთა, რომლებთანაც ურთიერთქმედებს ენა, არსებითია თვითონ ენისათვის. მაგრამ უნდა დავეთანხმოთ რ. ბუდაგოვს, რომ უფრო მნიშვნელოვანია იმის წარმოჩენა, თუ „როგორ განაპირობებს ენის სოციალური ბუნება თავისივე სისტემის ფუნქციონირებას, როგორ წარმოიხდება იგი ლექსიკაში, სინტაქსში, სტილისტიკაში, სალიტერატურა“

^ა Pike J. B. Sociolinguistics // New Horizons in Linguistics, L., 1970, p. 289.

^ბ Лернер К.В. Социальная природа языка и процесс языкового взаимодействия, Тб., 1989.

ტურო წორმაში, სხვადასხვა ენობრივ სტილში და ა.შ. სამწუხაროდ, ამ სფეროში ჯერ კიდევ ძალიან ცოტაა გაკეთებული".⁷

ქართული ენის სოციოლინგვისტური ასპექტით შესწავლა საშური საქმეა. საკვლევი მრავლადაა როგორც მიკრო, ასევე მაკროსოციოლინგვისტიკის თვალსაზრისით.⁸ ამჯერად ჩვენი კვლევის ობიექტია მიკროსოციოლინგვისტური პრობლემატიკა, კერძოდ, მრავლობითი რიცხვის ფორმათა სპეციფიკური სტილისტური დანიშნულებით ხმარების ასპექტები. ძირითადად განვიხილავთ იმ შემთხვევებს, როდესაც მოცემული სიტყვის მრავლობითი რიცხვის ფორმა თავისი მნიშვნელობით არ უფრის შესაბამისი მხოლოდობითის სიმრავლეს და არის გარკვეული, უმეტესწილად, ევფემისტური მნიშვნელობის მატარებელი კონკრეტულ საქმეცველო აქტში, რაც სათანადო სოციალური ფაქტორებითაა შეპირობებული. ზმნას ასეთ ფორმას კი, რა თქმა უნდა, თქვენ ნაცვალსახელი უჩენს. საკითხის არსში ბოლომდე გასარკვევად საჭიროა, ნათელი მოეფინოს იმას, რატომ გამოიყენება ეს ნაცვალსახელი ერთი პირისადმი მისამართავად. ამ პრობლემის უფრო სრულად გასაშუქებლად აუცილებელი ხდება მსოფლიოს სხვადასხვა ენის მონაცემების განხილვა და გათვალისწინება. ამას განუზომელი მნიშვნელობა ენიჭება არა მარტო ტიპოლოგიური კვლევის თვალსაზრისით, არამედ ჩვენს წინაშე მდგარი პრობლემის გადასაჭრელადაც.

ორიოდე სიტყვით უნდა შევხვთ სტილისტიკისა და სოციოლინგვისტიკის ურთიერთობის საკითხს. დ. შმელიოვი აღნიშნავს, რომ ბევრი იმ საკითხთაგანი, რომელსაც, მართალია, ყოველთვის თანამიმდევრულად და დიფერენცირებულად არ შეისწავლიდნენ სტილისტიკაში, ბოლო ხანს წარმატებით იქნა გამოკვლეული ისეთ დისციპლინებში, როგორცაა ფსიქოლინგვისტიკა, სოციოლინგვისტიკა, პრაგმატიკა.⁹ ამ დისციპლინების ურთიერთკავშირზე ისეთი სპეციალისტებიც მიუთითებენ, რომლებიც საგანგებოდ ამუშავებენ სწორედ სოციოლინგვისტურ

⁷ Будагов Р. А. Человек и его язык, М., 1976, с. 26.

⁸ ზ. კიკვიძე, ქართული სოციოლინგვისტიკის აქტუალური პრობლემატიკა//ახალგაზრდა მეცნიერთა და ასპირანტთა საინსტიტუტთაშორისო რესპ. კონფერენცია მიძღვნილი ი. გოგებაშვილის 150 წლისთავისადმი (თეზისები), თბ., 1990, გვ. 105-106.

⁹ Шмелёв Д. Н. «Функционально-стилистическая дифференциация языковых средств // ГИ. ФСА, М. 1989, с. 6.

პრობლემებს; აი, რას ამბობენ ა. შვეიცერი და ა. მელნიკოვი: „სოციო-
ლოლინგვისტიკისა და სტილისტიკის ინტერესები ბევრ რამეში ემთხვევა
ერთმანეთს: ორივე დისციპლინა იკვლევს ენის ვარიანტულობის პრობ-
ლემას და იმ ფაქტორებს, რომლებიც განსაზღვრავენ ენობრივ საშუ-
ალებათა შერჩევას კომუნიკაციის პროცესში“.¹⁰ ამასთანავე, უნდა აღი-
ნიშნოს, რომ საქმე შეიძლება ეხებოდეს არა მარტო ინტერესთა,
არამედ ხშირ შემთხვევაში მასალისა და მისი ინტერპრეტაციის დამ-
თხვევასაც. აი, რატომ განვიხილავთ მრავლობითი რიცხვის ფორმათა
სტილისტური დანიშნულების თავისებურებებს სოციოლინგვისტის პო-
ზიციიდან; უფრო მეტიც, საკითხის ამ კუთხით გაშუქების არა მარტო
უპირატესობა, არამედ აუცილებლობაც აშკარა ხდება, რადგანაც ხსე-
ნებული მრავლობითის ფორმები თავაზიანობის ენობრივ გამოხატუ-
ლობას წარმოადგენს. ამიტომაც, ჩვენს შემთხვევაში სოციოლინგვის-
ტური მეთოდები გამოიყენება დასაბუთებული პრობლემის ონტოლოგიური
ხასიათიდან გამომდინარე. ამის მაჩვენებელია წინამდებარე ნაშრომის
სტრუქტურაც: თავიდან განხილულია შიდაენობრივი მექანიზმები და
პროცესები, ხოლო შემდეგ—ის ფაქტორები, რომლებიც გამოიწვევს ამ
მექანიზმების ამოქმედებას და პროცესების მიმდინარეობას. ამის გაკე-
თების საჭიროებას გვიკარნახებს არა მარტო, კერძოდ, სოციოლინ-
გვისტიკის, არამედ მთლიანად ენათმეცნიერების ინტერესები. ეს პოზი-
ცია სავსებით ემთხვევა თანამდროვე სოციოლინგვისტიკის დიდი წინა-
მორბედის ან. მეიეს თეზისს: „ენა უაღრესად სოციალური მოვლენაა...
ენათმეცნიერის ამოცანა იმაში მდგომარეობს, რომ წარმოაჩინოს, რო-
გორ ურთიერთქმედებს ენის ესა თუ ის სტრუქტურა საზოგადოების
ამა თუ იმ სტრუქტურასთან“.¹¹

¹⁰ Швейцёр А.Д., Мельников А.И. К проблеме социально-коммуникативного анализа художественного текста (опыт социолингвистического анализа диалогической речи // *ციტირებულია დ. შმელიოვის დასახელებული ნაშრომის მიხედვით*, გვ. 7.

¹¹ Meillet A. *Linguistique historique et linguistique générale* P., 1926, pp. 16-18.

მრავლობითი რიცხვის სემანტიკა და მისი
სოციო-სტილისტური დანიშნულება

§1. მრავლობითი რიცხვი: სემანტიკა
და ფუნქციონირება

აპოლონიოს დისკოლო ასე განმარტავდა რიცხვს: „რიცხვი არის სიტყვის ნიშან-თვისება, რომელსაც შეუძლია აჩვენოს რაოდენობის სხვაობა“¹² ალექსანდრიელი გრამატიკოსის ეს განმარტება წარმოაჩენს რიცხვის მხოლოდ სემანტიკურ მხარეს. რა თქმა უნდა, არსებობს გრამატიკული რიცხვი და სემანტიკური (ლექსიკური) რიცხვი, მაგრამ ამჯერად ჩვენი ინტერესის სფეროში გრამატიკული ასპექტი შემოდის. თუმცა შემომოყვანილი განმარტება გვაძლევს იმ საერთო ნიშან-თვისებას, რის საფუძველზეც გრამემები—მხოლოდობითი რიცხვი და მრავლობითი რიცხვი—ერთიანდებიან რიცხვის გრამატიკულ კატეგორიაში. როგორც ქვემოთ დავინახავთ, არსებობს ამ კატეგორიის უფრო სრული და ჩამოყალიბებული დეფინიციები; ოღონდ დასადგენია ის, თუ რამდენად სრულყოფილია ისინი, ე.ი. არის თუ არა აღნუსხული რიცხვის ის ნიშან-თვისება, რომელსაც შეუძლია აჩვენოს არა მარტო რაოდენობრივი, არამედ ხარისხობრივი სხვაობაც.

უ. მარუზოს აზრით, რიცხვი არის გრამატიკული კატეგორია, რომელიც ემყარება რაოდენობრივ ურთიერთობებს და განპირობებულია სიტყვის გამოყენებით ცალკეული საგნისა თუ ცნების გამოსახატავად, ან კიდევ ობიექტთა წყების გამოსახატავად.¹³ ერთი შეხედვით იქმნება შთაბეჭდილება, რომ განმარტება არასრულადაა ციტირებული, ან თავად ავტორი ცდილობს, რაც შეიძლება სწრაფად დაამთავროს აღნიშნულ საკითხზე საუბარი. ეს ეჭვი უფრო გაძლიერდება, თუ გავეცნობით დეფინიციას დ. როზენტალისა და მ. ტელენკოვას ლექსიკონ-ცნობარში, სადაც ძირითადი მნიშვნელობის გვერდით საკმაოდ გილი ეთმობა მრავლობითი რიცხვის ფორმათა გადატანითი მნიშვნელობით გამოყენებას.¹⁴ დავუბრუნდეთ უ. მარუზოს თვალსაზრისს: საბედნიერ-

¹² Scholia in Dionysii Thracis Artem Grammaticam, Lipsiae, 1901, p. 545, 7.

¹³ Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов, М., 1960, с. 337.

¹⁴ Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов, М., 1976, сс. 530-531.

როდ, თავდაპირველი შთაბეჭდილება მცდარია, რადგან ავტორი ცალკე სტატიას უძღვნის მრავლობით რიცხვს, სადაც შეიძლება მოსალოდნელზე მეტი ვიხილოთ, რაზეც მოგვიანებით გვექნება საუბარი.

თავიდანვე უნდა გავუსვათ ხაზი, რომ, როდესაც მრავლობითი რიცხვის რაიმე განსაკუთრებულ თავისებურებებზე მიდგება საუბარი, ეს უმეტეს შემთხვევაში ეხება ნაცვალსახელებს. ჩვენთვის საინტერესო საკითხშიც მსგავს ვითარებასთან გვაქვს საქმე. საერთოდ, ნაცვალსახელი ყველაზე თავისებური მეტყველების ნაწილია და ეს ბევრი რამით აიხსნება.

ნაცვალსახელი, როგორც ცალკე მეტყველების ნაწილი, ჯერ კიდევ პანინის თანამედროვემ—იასკამ—გამოყო. იასკასთან დასახელებულია ხუთი მეტყველების ნაწილი: *nāman-* —სახელი, *sarvanāman-* —ნაცვალსახელი, *ākhyāta-* —ზმნა. *upasarga-* —წინდებული, *nipāta-* —ნაწილაკი.¹⁵ თუმცა მას შემდეგ საკმაოდ ბევრი დრო გავიდა, სანამ გრამატიკულ ტრაქტატებში კვლავ დაიჭერდა თავის კუთვნილ ადგილს სიტყვათა კლასებს შორის. ეს, ალბათ, ამ მეტყველების ნაწილის განსაკუთრებული თავისებურებებით უნდა აიხსნას.

აი, რას ამბობს ა. რეფორმატსკი ნაცვალსახელების შესახებ (სიზუსტისათვის უმჯობესია ციტატის ორიგინალის ენაზე მოყვანა):

"Местоимения - это не конструкторы, не инженеры, а скорее это "уборщики", "подметальщики", "ассенизаторы". Без них не проживешь, но не они зажигают огонь мысли, не они бередают чувства. Но их надо уважать за их ползительную работу, за их незаконченную номинативность".¹⁶

ნაცვალსახელთა განსაკუთრებულმა თავისებურებებმა საფუძველი შეუქმნა სპეციალისტებს, პრინციპულად განსხვავებული მოსაზრებები გამოეთქვათ მათ შესახებ. მაგალითად, ფრანგი ლინგვისტის პ. გარდის აზრით, ენის გრამატიკა მთლიანობაში უნდა დაემყაროს ორი შესაკრების ჯამს, ესენია: არანაცვალსახელთა გრამატიკა და ნაცვალსახელთა გრამატიკა.¹⁷ მსგავს პოზიციაზე დგას თანამედროვე რუსი ენათმეცნიერი ი. მასლოვი.¹⁸ პ. გარდისა და ი. მასლოვის მოსაზრებებს

¹⁵ Барроу Т. Санскрит, М., 1976, с. 49.

¹⁶ Реформатский А. А. Очерки по фонологии, морфонологии и морфологии, М., 1978, с. 69.

¹⁷ Гард П. Структура русского местоимения // НЗЛ, вып. XV, М., 1985, с. 21.

ემხრობა ო. ერმაკოვა და დაასკვნის: „ამგვარად, მეტყველების ნაწილთა ნაცვალსახელურ სისტემას ახასიათებს სპეციფიკა არა მარტო სემანტიკასა და გრამატიკაში, არამედ ფუნქციონირების თავისებურებებში სალიტერატურო ენის სხვადასხვა სფეროში“.¹⁹

ამ ტიპის მოსაზრებების პარალელურად არსებობს თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც ნაცვალსახელი არ არის ცალკე მეტყველების ნაწილი (უ. ვანდრიესი, ჰ. სუიტი, ლ. იელმსლევნი, ფ. ფორტუნატოვი, ა. პეშკოვსკი, ლ. შჩერბა, რ. ავანესოვი, ვ. სიდოროვი, მ. პანოვი).²⁰

რა თქმა უნდა, ნაცვალსახელები ფორმობრივ მრავალ თავისებურებას ავლენენ, მაგრამ სწორედ მათი სემანტიკის სირთულემ და „ძნელადრასანვდომობამ“ განაპირობა ნაცვალსახელის მნიშვნელობის შესახებ პრინციპულად განსხვავებული კონცეფციების არსებობა. მაგალითად, ნაცვალსახელებს ხშირად განიხილავდნენ და განიხილავენ როგორც სემანტიკურად დაცლილ სიტყვებს, ან კიდევ სიტყვებს, რომელთა მნიშვნელობა სიტუაციურად ცვალებადია.²¹ ამის პარალელურად ზოგიერთ ნაშრომში წარმოჩენილია ნაცვალსახელური მნიშვნელობის მრავალკომპონენტიანი სტრუქტურა, რაც მოწმობს მათი შინაარსის სემანტიკურ გაჯერებულობას.²²

თუ მხედველობაში მივიღებთ ა. რეფორმატსკის აზრს მათი „დაუსრულებელი ნომინატიურობის“ თაობაზე, მაშინ გასაგები იქნება, რატომ განიხილავს ზოგიერთი სპეციალისტი ნაცვალსახელებს, როგორც სემანტიკურად დაცლილ სიტყვებს; რაც შეეხება ნაცვალსახელის მნიშვნელობის მრავალკომპონენტიანობას, მათი შინაარსის სემანტიკურ გაჯერებულობას, ეს სავსებით ცხადად ჩანს ჩვენ ნაცვალსახელის სემანტიკური სტრუქტურის ანალიზის საფუძველზეც.

¹⁸ Маслов Ю. С. Введение в языкознание, М., 1975, с. 218.

¹⁹ Эрмакова О. П. Семантика, грамматика и стилистическая дифференциация местоимения // ГИ.ФСА, с. 157.

²⁰ დანვრ. იხ.: არ. მარტიროსოვი, ნაცვალსახელი ქართველურ ენებში, თბ., 1964, გვ. 17-22.

²¹ Tesnière L. *Éléments de syntaxe structurale*, P., 1959, p. 86.

²² Селивестрова О. М. Местоимения в языке и речи, М., 1988.

§2. ჩვენ ნაცვალსახელის სემანტიკური სტრუქტურის ანალიზი და მეორეული ჩვენ

ტრადიციულად ჩვენ განიმარტება, როგორც პირველი პირის მრავლობითი რიცხვის ნაცვალსახელი, თუმცა არც ფორმისა და არც შინაარსის მიხედვით ჩვენ არ წარმოადგენს მე-ს მრავლობით რიცხვს. ჯ. ლაიონზისათვის ცხადია, რომ „ჩვენ“ („-ლი პირი მრავლობითი რიცხვისა“) ჩვეულებრივ მთლად ისე არ მიემართება „მე“-ს („-ლი პირი მხოლოდობითი რიცხვისა“), როგორც „ბიჭები“, „ძროხები“ და ა.შ. მიემართება სიტყვებს „ბიჭი“, „ძროხა“, და ა.შ. ნაცვალსახელი „ჩვენ“ უნდა გავიგოთ, როგორც „მე“-ს პლიუს ერთი ან მეტი სხვა პირი“. ²³ ეს იმდენად აშკარა რამ არის, თითქოს ამ საკითხზე განსაკუთრებული კამათი არც უნდა იყოს საჭირო; მიუხედავად ამისა, სპეციალისტები საგანგებოდ ჩერდებიან და კატეგორიულადაც მსჯელობენ შესაბამისი პრობლემების ირგვლივ. ჰ. გლისონი ამბობს: „მე, უხეშად რომ ვთქვათ, აღნიშნავს „იმას, ვინც ლაპარაკობს“. ამ სიტყვას რომ მრავლობითი რიცხვი ჰქონოდა, მაშინ მას, ალბათ, უნდა აღენიშნა „ისინი, ვინც საუბრობენ“, მაგრამ ეს, რა თქმა უნდა, არ არის ჩვენ ნაცვალსახელის ჩვეულებრივი მნიშვნელობა. ამგვარი მნიშვნელობა შეიძლებოდა გაჩენილიყო გუნდური კითხვის დროს, მაგრამ ეს ხელოვნური და უჩვეულო იქნებოდა“. ²⁴ იქვე იგი უმატებს, რომ მას არ სმენია ჩვენ მე-ს მრავლობითი მნიშვნელობით. აქედან გამომდინარე, „პირველი პირის მრავლობითი რიცხვი“ მისთვის არის არა განსაზღვრა, არამედ მოსახერხებელი აღნიშვნა ჩვენ ნაცვალსახელისათვის. ²⁵ ჩვენი აზრით, მთავარია გავემიჯნოთ იმ პოზიციას, რომლის მომხრეთა მიხედვით ჩვენ არის მე-ს მრავლობითი რიცხვის ფორმა. ²⁶ უდავოა, რომ ჩვენ არ არის მრავლობითი რიცხვის ფორმა, ოღონდ მრავლობითი რიცხვის გამომხატველ სიტყვათა შორის მას ადგილს ვერ წავართმევთ, თანაც ისიც უეჭველია, რომ იგი პირველი პირისაა. ე. ბენვენისტის აზრით, „მე“-ს პოვნეირება იმ ფაქტს წარმოადგენს, რომლის საფუძველზეც არსებობს „ჩვენ“. ²⁷ ასე რომ, განსაზღვრა „პირველი პირის მრავლობითი რიცხვი“

²³ Лаионз Дж. Введение в теоретическую лингвистику, М., 1978, с. 293.

²⁴ ჰ. გლისონი, დასახ. ნაშრ., გვ. 214.

²⁵ იქვე, გვ. 215

²⁶ Павлова Е.С. Мы и Вы // Русская речь, №2, 1992, с. 111.

ნამდვილად შეესაბამება **ჩვენ** ნაცვალსახელს არა მარტო იმიტომ, რომ იგი მოსახერხებელია, არამედ პირველ რიგში, იმიტომაც რომ იგი რეალობას ასახავს.

ო. პეტროვას მიხედვით, ძნელი დასაჯერებელია, რომ **ჩვენ** არის **მე**-ს პლიუს **მე** და პლიუს **მე** და ა.შ. უფრო ლოგიკური იქნებოდა, **მე** და **ჩვენ** წარმოგვედგინა არა როგორც ერთი სიტყვის ორი გრამატიკული ფორმა, არამედ როგორც სხვადასხვა ლექსიკური ერთეული.²⁸

ჩვენ ნაცვალსახელის ძირითადი მნიშვნელობის ამგვარი (სავსებით მართებული) გაგება შესაბამის ასახვას პოულობს ტ. გურგენიძის ნაშრომში, რომელიც ეხება პირის ნაცვალსახელებში მრავლობითი რიცხვის წარმოების ზოგად პრინციპებს. აქ პირველი (ანუ მოლაპარაკე) პირი აღნიშნულია α სიმბოლოთი, მეორე (ანუ მსმენელი)— β სიმბოლოთი, ხოლო მესამე (ანუ ერთდროულად არც მოლაპარაკე და არც მსმენელი)— γ -თი. ავტორის აზრით, თეორიულად დასაშვებია ამოსავალი სიმბოლოების თავის თავთან დაკავშირებაც, რის შედეგადაც გვექნება: $\alpha\alpha$, $\beta\beta$, $\gamma\gamma$. თუმცა შემდეგ ავტორი სავსებით სამართლიანად დასძენს: „ამ სამი შესაძლებლობიდან პირველი, ანუ $\alpha\alpha$, გამოირიცხება იმთავითვე, ვინაიდან „ნორმალურ“ სამეტყველო აქტში ერთზე მეტი მოლაპარაკე პირის მონაწილეობა დაუშვებელია“.²⁹

ზემომოყვანილი მოსაზრებები გაზიარებულია სპეციალისტთა აბსოლუტური უმრავლესობის მიერ. იშვიათ გამონაკლისს წარმოადგენს პ. სოტნიკიანი, რომელიც აღნიშნავს, რომ „როდესაც ვამბობთ: **ჩვენ** ვწერთ, **ჩვენ** ვამბობთ, ეს ნიშნავს: მოცემული კოლექტივის ყველა წევრი გამოდის **მე**-ს როლში და, ამიტომაც, **მე**-ს მრავლობითი რიცხვი იქნება **ჩვენ**“.³⁰ რაც შეეხება ფორმალურ ასპექტს, ამგვარი რამ დადასტურებულია მსოფლიოს ზოგიერთ ენაში, ხოლო სემანტიკურად, როგორც ეს მიუთითა ტ. გურგენიძემ, „ნორმალურ“ სამეტყველო აქტში დაუშვებელია.

განვიხილოთ **ჩვენ** ნაცვალსახელის სემანტიკური სტრუქტურა.

²⁷ Бенвенист Э. Общая лингвистика, М., 1974, с. 276.

²⁸ Петрова О. В. Местоимения в системе функционально-семантических классов слов, Воронеж, 1989, с. 141.

²⁹ ტ. გურგენიძე, მრავლობითის კატეგორია პირის ნაცვალსახელებში და მისი წარმოების ზოგადი პრინციპები//მაცნე, ელს, №2, 1984, გვ. 114.

³⁰ ციტირებულია არ. მარტიროსოვის დასახ. ნაშრომის მიხედვით, გვ. 298.

როგორც ბ. ჯორბენაძე აღნიშნავს, „სემანტიკური კვლევის დროს, როგორც ერთ-ერთი უმთავრესი საკითხი, უნდა განხილულ იქნეს ამა თუ იმ ფორმის კონსტრუქციული ბუნება“.³¹ საანალიზო ნაცვალსახელი კი რთული კონსტრუქციული ბუნებით გამოირჩევა. ასეთ შემთხვევაში, ი.ლ. ვაისგერბერის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „აუცილებელია ვიცოდეთ მთელის სტრუქტურა და მასში ცალკეული ელემენტის ადგილი“.³²

ქართულში გაირჩევა **ჩვენ** ნაცვალსახელის ორი სემანტიკური ნაირსახეობა: ინკლუზიური და ექსკლუზიური. ეს ტერმინები შემდეგნაირადაა განმარტებული ჟ. მარუზოს ლექსიკონში:

1) ინკლუზიური, ჩარიცხვითი (personne inclusive||inklusive Person ||inclusive person||persona inclusiva)—პირველი პირის მრავლობითი რიცხვი, რომელსაც ზოგიერთ ენაში განსაკუთრებული ფორმა აქვს, რომლითაც „ჩვენ“-ის ტიპის კოლექტივში მთქმელთან და მოქმედებთან ერთად იგულისხმება ისიც ან ისინიც, ვისაც მიმართავენ.³³

2) ექსკლუზიური, ამორიცხვითი (exclusif||exklusiv, ausschliessend ||exclusive||esclusivo)—პირველი პირის მრავლობით რიცხვს ეწოდება ექსკლუზიური იმ ენებში, სადაც მას ხმარობენ იმ გაგებით, რომ მეტყველების ადრესატი არ შედის იმ პირთა ჯგუფში, რომელიც აღინიშნება „ჩვენ“-ის ტიპის ნაცვალსახელით.³⁴

აკ. შანიძე **ჩვენ** ნაცვალსახელის მნიშვნელობის შესახებ აღნიშნავს შემდეგს:

ამ სიტყვის გაგება შეიძლება ორნაირი იყოს:

ა) მოლაპარაკე ადამიანი ამით აღნიშნავს თავის თავს და აგრეთვე იმას ან იმათ, ვისთანაც საუბარი აქვს. ამ შემთხვევაში „ჩვენ“ სიტყვა მნიშვნელობით იგივეა, რაც „მე და შენ“ ან „მე და თქვენ“; ეს არის ინკლუზიური „ჩვენ“.

ბ) მოლაპარაკე ადამიანი ამით აღნიშნავს თავის თავსა და სხვას (ან სხვებს) იმის გამოკლებით (ან იმათი გამოკლებით), ვისაც ესაუბრება. ამ შემთხვევაში კი „ჩვენ“ სიტყვა მნიშვნელობით იგივეა, რაც „მე და ის“ ან „მე და ისინი“ ან კიდევ „მე და მან“, „მე და მას“, „მე და

³¹ ბ. ჯორბენაძე, ქართული ზმნის ფორმობრივი და ფუნქციური ანალიზის პრინციპები. თბ., 1980. გვ. 372.

³² Weisgerber L. Grundzüge der inhaltbezogenen Grammatik, Düsseldorf, 1962, S. 98.

³³ ჟ. მარუზო, დასახ. ნაშრ., გვ. 122.

³⁴ იქვე, გვ. 341-342.

მათ“. ეს არის ექსკლუზიური „ჩვენ“.³⁵

1) ინკლუზიური **ჩვენ** (resp. **ჩვენი**):*

„გაეხარნეს მეფესა და უბრძანა დიდებულთა:

—ამა კაცსა საკვირველი ნადირი უნახავს, ან მისი უნახაობა **ჩვენგან** არ ეგების და, ვინაიდან ესრეთ საკვირველი არის, მნებავს, რათა მრთელი შევიპყრათო“ (ამირ., გვ. 280).

„ერთმანეთსა ეგრე არქვეს:

—აჰა კაცი, რომლისთვისაც შეიჭირვეს პატრონი **ჩვენი** ინდოთ მეფე“ (აირ., გვ. 285).

„**ჩვენ** ისი ცხენოსანი მეტსა ვერას გვარგებს, ამით რომე დაგვაბმენ ისი **ჩვენნი** კაცნი **ჩვენვე**. ან, პატრონი **ჩვენი** და **ჩვენ** მივედით ღამით და, რომელი წინა დაგვხვდეს უკვალოდ, ღმერთო, ვერა წაგვივაო. შინა მშვიდობით შევიდეთ, თუ არა დიდი ლაშქარი არის, რომელთამე მოჰკვლენ და რომელთამე ჩამოჰყრიან, და **ჩვენგან** ესე არა ეგების, რომელმცა არა უშველეთ. სჯობს **ჩვენი** მარტოსა მისვლა, ამით რომე **ჩვენი** დამარცხებითი კაცი იქ არ არის და **ჩვენ** მშვიდობით შევალთო“ (ამირ., 498).

2) ექსკლუზიური **ჩვენ**:

„ეგრე მოახსენა:—ერთი საკვირველი საქმე მოგახსენო. ვითა გამო-ვეკაზმენით და წავედით ბაღდადიც, მოვიდეს კაცნი ვინმე და გვი-თხრეს—არაბნი მეკობრენი წინა გიმზირიანო. ამაზედან **ჩვენ** თვე ერთი გამოკაზმულთა ბაღდადსავე დავყავით მათ მეკობრეთა შიშითა“ (ამირ., 283).

„მან მოახსენა, ვითა:

—**ჩვენ** ბასრელი ქარავანი ვართ, ინდოეთს ვიყვენით და მუნით მომავალნი ვართ“ (ამირ., გვ. 375).

„მოახსენეს დიდებულთა მის ქვეყნისათა დედოფალსა, ვითა:

—ჩ ვ ე ნ არსად გვინახავს ეგრეთი კაცი და არცა ვისგან გვასმია“ (ამირ., გვ. 387).

„დაჰპატიჟა დედოფალსა, ვითა:

—თუ შენ არა წამოხვალ, აღარც **ჩვენ** წავალთო“ (ამირ., გვ. 391).

³⁵ ავ. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები// თბზულებანი, ტ. III, თბ., 1980, გვ. 41.

* აქაც და შემდგომშიც საანალიზო ტექსტებად გამოყენებულ იქნება „ამირანდარეჯანიანი“ და „ვისრამიანი“.

ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, **ჩვენ** ნაცვალსახელის სემანტიკური სტრუქტურა შემდეგი ფორმულებით შეიძლება გამოვსახოთ:

1. ინკლუზივი (**ჩვენ**=+მე+შენ±n);
2. ექსკლუზივი (**ჩვენ**=+მე-შენ±n).

წარმოდგენილი ფორმულები არ გულისხმობს იმას, რომ **ჩვენ** ნაცვალსახელის ინკლუზიურ ან ექსკლუზიურ ვარიანტში არ შეიძლება ჩართული იყოს მესამე პირი; ეს ფორმულები ფაქტობრივად ხსნიან შესაბამის ტერმინებს. მაგრამ, როგორც ვხედავთ, და, რაც მთავარია, მისი სემანტიკურის სტრუქტურის აუცილებელი პირობაა, მასში ჩართული იყოს **მე**, მაგრამ ეს საკმარისი არ არის, რადგან იგი (**ჩვენ**) არ აღნიშნავს რამდენიმე **მე**-ს. ეს შეუძლებელია. მაშასადამე, **ჩვენ** არის ერთგვარი *pluralia tantum*. თუ გავითვალისწინებთ ამ ტერმინის ო. ახმანოვასეულ განმარტებას („არასაკმარის არსებით სახელთა თანრიგი, რომელთაც არა აქვთ მრავლობითი რიცხვის ფორმა, და აქვთ შედგენილი მთელის ან კრებითობის მნიშვნელობა“³⁶), მაშინ ძალიან ადვილი იქნება მივაკუთვნოთ ეს ნაცვალსახელი ხსენებულ თანრიგს.

სპეციალურ ლიტერატურაში დადასტურებულია ამ ნაცვალსახელის ხსვა მნიშვნელობით ხმარების შემთხვევებიც.

გ. კვარაცხელია მიუთითებს, რომ სამეცნიერო სტილში **ჩვენ** გვხვდება შემდეგი გაგებით:

- ა) ინკლუზიური **ჩვენ**;
- ბ) ექსკლუზიური **ჩვენ**;
- გ) ავტორისეული **ჩვენ**;

დ) ინკლუზიური **ჩვენ** შეიძლება გამოყენებული იყოს მკითხველზე, მის აზრობრივ მოქმედებაზე მისათითებლად;

ე) მისი გამოყენებით მიიღწევა განზოგადოებულ-სუბიექტიანი გაუპიროვნებელი გადმოცემა.³⁷

ყურადღება მივაქციოთ მესამე პუნქტს:

გ. კვარაცხელია აღნიშნავს, რომ „ავტორისეული ჩვენ“ სავსებით ემთხვევა პირველი პირის მხოლოდობითი რიცხვის გაგებას და შეიძლება ამ პირის „მე“ ნაცვალსახელითაც ჩანაცვლებულიყო, მაგრამ აღნიშნული (სამეცნიერო—ზ.კ.) სტილისათვის დამახასიათებელი თხრობის

36 Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов, М., 1966, с. 375.
37. გ. კვარაცხელია, ქართული ენის ფუნქციური სტილისტიკა, თბ., 1990, გვ. 69-70.

ობიექტურობა (სუბიექტობა) და ეტიკეტიც (მოკრძალებულობა, თავმდაბლობა) განაპირობებს „ჩვენ“ ნაცვალსახელის აბსოლუტურ დომინანტობას“.³⁸ აქვე მოყვანილია შემდეგი ნიმუშები:

„**ჩვენ** ამ აზრს ვიცავდით და ვიცავთ, რომ ნ. მარის პალეონტოლოგია და რაც მასზეა დაფუძნებული, მეცნიერების ფარგლებს გარეთ რჩება“;

„წინამდებარე ნაშრომში **ჩვენ** ვეცადეთ მიუკერძოებლად წარმოგვედგინა იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომათა ენისა და სტილის ანალიზი“.

„ზემოთ **ჩვენ** შევვხეთ სტრუქტურის ცნების გამოყენებას;“

„**ჩვენ** ვაკვირდებით მაიმუნის ქცევას“.³⁹

ღირსსაცნობია არ. მარტიროსოვის მიერ მოყვანილი მაგალითი. ავტორი ამბობს: „არის შემთხვევები, როცა ესა თუ ის პირი არაა მაღალი წრის წარმომადგენელი, მაგრამ თავის თავს ჩვენობით მოიხსენიებს. ასეთ კონტექსტში ეს თავაზიანი ფორმა ნახმარი ჩანს მაინც იმ მაღალი წოდების წარმომადგენლის პატივსაცემად, რომელსაც მიმართავენ. მაგალითად, ერთ-ერთი ისტორიული დოკუმენტიდან ვიგებთ, რომ ვინმე გლეხი იესე ვეშაპიძე თათრებს ცოლ-შვილით დაუტყვევებით. ამილახვარს ისინი დაუხსნია. სამაგიეროდ ვეშაპიძეს მისთვის თავისი შვილი დათუნა მიუყიდია. ნასყიდობის წიგნში იკითხება:

„ნასყიდობის წიგნი და სიგელი დაგინერეთ და მოგართვით ჩვენ, ვეშაპიძემ იესემა თქუენ, ამილახორს ბატონს გივს: დოკ. I, 306, 1725...“⁴⁰

აღსანიშნავია, რომ მეორეული **ჩვენ** „ლინგვისტურ ენციკლოპედიურ ლექსიკონში“ მოქცეულია მრავლობითი რიცხვისათვის გამოყოფილ ხუთ სემანტიკურ ტიპს შორის. ესენია:

- 1) დისკრეტული მრავლობითი რიცხვი (ძირითადი მნიშვნელობა);
- 2) კრებითი სიმრავლე („მტრები“, „მეგობრები“);
- 3) დისტრიბუციული სიმრავლე—ტიპი, რომელიც წარმოდგენილია, მაგალითად, პაპაგო ენაში (ერთ-ერთი სამხრეთ-აქტიკური ენა) და აღნიშნავს დისპერსიულ სიმრავლეს, რაც არ არის ლოკალიზებული ერთ ადგილას (დროს), უბრალო პლურალისაგან განსხვავებით, რომელიც აღნიშნავს ერთზე მეტი დენოტატის ყოფნას გარკვეულ ადგილას

³⁸ იქვე, გვ. 68.

³⁹ იქვე, გვ. 69.

⁴⁰ არ. მარტიროსოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 66.

(ან დროის გარკვეულ მომენტში);

4) რეპრეზენტატული სიმრავლე—აღნიშნავს პირთა ჯგუფს, რომელსაც ეძლევა ერთ-ერთი წარმომადგენლის სახელი, შდრ. იაპონური „სუძუკი-ტატი“—სუძუკი და მისი მეგობრები; ინგლისური the Browns—ბრაუნები (ცოლ-ქმარი, ოჯახი); ამ ტიპს მიეკუთვნება ენ. მიახლოებითი სიმრავლე (მაგ. „ოთხმოციანი წლები“);

5) სიდიადის, თავაზიანობის მრავლობითი რიცხვი ('Мы'—მეფეთა საბუთებში, 'Вы', გერმ. 'Sie').⁴¹

მრავლობითის ამ ტიპზე ჯერ კიდევ ჟ. მარუზო მიუთითებდა: „პირველი პირის ნაცვალსახელის მრავლობითი რიცხვი გამოიყენება ზოგჯერ **განდიდების მრავლობითის** (pluriel augmentatif, pluriel de majesté|| Gemeinschaftsplural||plural of social inequality, plural of majesty||plurale maiestatico) მნიშვნელობით, მაგალითად, საჯარო აქტში: nous, grand-maître de l'Ordre... „ჩვენ, ორდენის გროსმაისტერი...“—ან **ავტორისეული მრავლობითის** (pluriel de modestie||editorial "we") მნიშვნელობით, რომ თავი აარიდონ „მე“-ს ხმარებას, მაგალითად, წინასიტყვაობებში: nous avons voulu dans cet ouvrage... „ამ ნაშრომში ჩვენ გვსურდა...“⁴²

ამ ლექსიკოგრაფიულ წყაროთა მონაცემებში გამოკრთა **ჩვენ** ნაცვალსახელის მეორეული მნიშვნელობის კიდევ ერთი ასპექტი, კერძოდ, განდიდების „ჩვენ“, რასაც მოგვიანებით განვიხილავთ დაწვრილებით. ამჯერად კი გვსურს გავერკვეთ იმაში, თუ რა განაპირობებს იმ ვითარებას, რომ **ჩვენ** იხმარება **მე**-ს მნიშვნელობით. თავიდანვე უნდა გაესვას ხაზი, რომ ეს განპირობებულია ამ ნაცვალსახელის სემანტიკური სტრუქტურის სისტემატური თავისებურებით. მ. მამუდიანი ამბობს: „სემანტიკური სტრუქტურა, რომელიც ფარდობითი ხასიათის სტრუქტურაა, წარმოადგენს ამავე დროს სისტემურ ორგანიზაციას“.⁴³ მაშ, რა სისტემურ ორგანიზაციასთან გვაქვს აქ საქმე? **ჩვენ** არ წარმოადგენს **მე**-ს მრავლობით რიცხვს ფორმობრივ, სემანტიკურადაც **ჩვენ** არ იშნავს რამდენიმე **მე**-ს. სამაგიეროდ, თუ დავუკვირდებით მისი ინკლუზიური და ექსკლუზიური ვარიანტების სემანტიკურ სტრუქტურებს, დავინახავთ, რომ ორივე შემთხვევაში აუცილებელი

⁴¹ ЛЭС, М., 1990, с. 5...

⁴² ჟ. მარუზო, დასახ. ნაშრ., გვ. 158.

⁴³ Мамудян М. Лингвистика, М., 1985, с. 180.

პირობაა, მასში ჩართული იყოს მე (ჩვენ ნაცვალსახელში მე ყოველ-
თვის ინკლუზიურად არის წარმოდგენილი), ხოლო ინკლუზივ-ექსკლუ-
ზივი კი გაირჩევა იმის მიხედვით, არის თუ არა ჩართული მეორე პირი,
ე.ი. მე-ს ჩართვა ჩვენ ნაცვალსახელის სემანტიკაში აუცილებელი
პირობაა, სხვა პირებისა—საკმარისი. მე ბირთვული კომპონენტია;
ამიტომაც, ჩვენ ნაცვალსახელის მეორეული მნიშვნელობით გამოყე-
ნებისას უფრო ადვილად ხდება არაბირთვული სემანტიკური კომპო-
ნენტების ჩამოშორება, ბირთვული კომპონენტი კი რჩება. უ. ლაბოვი
იხრება იმ აზრისაკენ, რომ ურთიერთგაგება ხორციელდება იმ ნიშან-
თვისებათა ხარჯზე, რომლებიც განლაგებულია სემანტიკური სტრუქ-
ტურის ცენტრში.⁴⁴ თუმცა სავსებით უპრიანი იქნება, თუ არ დავკმაყო-
ფილდებით ამით და დავძებნით კიდევ ერთ პირობას, რომლის გამოც
ხდება იმ პროცესის ამოქმედება, რასაც შეიძლება ვუწოდოთ ტრანს-
სემანტიზაცია.

მსჯელობისათვის საჭიროა წარმოვადგინოთ შემდეგი ფაქტობრივი
მასალა: ქართულში ჩვენ ნაცვალსახელი არ ამჟღავნებს ფორმალურ
სხვაობებს თავისი ინკლუზიური და ექსკლუზიური ვარიანტებისათვის,
მაშინ როცა ასეთი რამ მრავალ ენაშია დადასტურებული:

მაგალითად, ხუნძურში: ნიჟ—„ჩვენ“ (ექსკლუზივი)
 ნითლ—„ჩვენ“ (ინკლუზივი)

ასევეა ონკეანის ზოგიერთ ენაშიც:

მალაიურში: Kami—„ჩვენ“ (ექსკლუზივი)

 Kita—„ჩვენ“ (ინკლუზივი)

ჰანუნოო ენას (ფილიპინები) აქვს სამწევროვანი სისტემა:

mih—„ჩვენ“ (ექსკლუზივი)

tah—„ჩვენ“ (ორობითი რიცხვი)

tam—„ჩვენ“ (ინკლუზივი)

პოტოვატომი ენა (ალგონკინურ ენათა ოჯახი):

ninan—„ჩვენ“ (ექსკლუზივი)

kinan—„ჩვენ“ (ინკლუზივი)

ტამილური ენა (დრავიდულ ენათა სამხრეთი ჯგუფი):

yām—„ჩვენ“ (ექსკლუზივი)

nām—„ჩვენ“ (ინკლუზივი)

კოვი ენა (დრავიდულ ენათა სამხრეთი ჯგუფი):

⁴⁴ Labov W. Sociolinguistic patterns, Philadelphia, 1972, p. 186.

māmbu—„ჩვენ“ (ექსკლუზივი)

māro—„ჩვენ“ (ინკლუზივი)

ბამილექე ენაში (ნიგერო-კონგოურ ენათა ოჯახი)
გაცილებით უფრო რთული სურათი იხატება:

pə—„ჩვენ“ (მე+თქვენ)

pù—„ჩვენ“ (მე+შენ) (ორობითი რიცხვი)

pə-e—„ჩვენ“ (მე+თქვენ+ის)

pə-a-pù—„ჩვენ“ (მე+თქვენ+ისინი)

pù-e—„ჩვენ“ (მე+შენ+ის)

pù-a-pù—„ჩვენ“ (მე+შენ+ისინი)

ნკოსი ენა (ბანტუ):

sū—„ჩვენ“ (მე+შენ) (ორობითი რიცხვი, ინკლუზივი)

su-mo—„ჩვენ“ (მე+ის) (ორობითი რიცხვი, ინკლუზივი)

seanyi—„ჩვენ“ (მე+თქვენ) (მრავლობითი რიცხვი, ინკლუზივი)

seabo—„ჩვენ“ (მე+ისინი) (მრავლობითი რიცხვი, ექსკლუზივი)

se—„ჩვენ“ (ნეიტრალური ფორმა)

მსგავსი მაგალითების მოყვანა მრავლად შეიძლება, თუმცა მთავარი ისაა, რომ, თუ ქართულში **ჩვენ** ნაცვალსახელისათვის აუცილებელი პირობაა **მე**-ს ჩართვა, ხოლო დანარჩენი კომპონენტები კონტექსტობრივად შეირჩევა, ზემოთ დასახელებულ ენებში, მაგალითად, ხუნძურში **ნითლ** ფორმის სემანტიკური სტრუქტურისათვის ისევე აუცილებელია მეორე პირის ჩართვა, როგორც **მე**-ს ჩართვა; აქ მეორე პირიც ექსპლიციტური კომპონენტია.

ქართულ ენაში პირველი პირის მრავლობითი რიცხვის ნაცვალსახელის ერთ გამოხატულების პლანს მიემართება სხვადასხვა შინაარსის პლანი, მაშინ როცა ხუნძურში, მალაიურსა და მისთანა ენებში იმავე ნაცვალსახელის შინაარსის თითოეულ პლანს თავისი საკუთარი გამოხატულების პლანი აქვს.

აქედან გამომდინარე, **ჩვენ** ნაცვალსახელის ამგვარი სემანტიკით ხმარება განპირობებული უნდა იყოს, უკვე აღნიშნული მიზეზების გარდა, იმითაც, რომ ქართულში (და ამ მხრივ მის მსგავს სხვა ენებში) ინკლუზივ-ექსკლუზივი არ არის დაკრისტალებული ფორმალურად ისე, როგორც ეს ზემოთ მოყვანილ ენებშია დადასტურებული.

აღწერილი სემანტიკური პროცესის იმანენტურ მიზეზად დასახელებული იყო **ჩვენ** ნაცვალსახელის სემანტიკური კომპონენტების ბუნება და მათი შეფასება. ზოგი კომპონენტი შეფასდა როგორც აუცილებელი

ლი, ხოლო სხვები—როგორც კონტექსტობრივად ცვლადი. ამკარაა, რომ ამგვარი დახასიათება თავისთავად ხსნის იმ სემანტიკურ პროცესს, რასაც ვუნოდეთ *ტრანს-სემანტიზაცია*, ხოლო მეორეულ ჩვენ ნაცვალსახელს, როგორც ამ პროცესის შედეგს, შეიძლება ვუნოდოთ *ტრანს-სემანტიკა*.

თუმცა აქვე უნდა გავუსვათ ხაზი იმ გარემოებას, რომ ჩვენ არ ვაპირებთ, დავკმაყოფილდეთ ენის შინაგანი მექანიზმების წარმოჩენით ამ მოვლენის არსის ახსნისას; ეს აუცილებელიცაა, რადგან ამ მექანიზმების ამოქმედებას, როგორც ქვემოთ გამოჩნდება, ხელს უწყობს გარეენობრივი ფაქტორები.

ჩვენ ნაცვალსახელის მეორეული მნიშვნელობით ხმარება ძველი და საშუალო ქართულის ძეგლებშიცაა დადასტურებული. ამის შესახებ არ. მარტიროსოვი ამბობს: „ისტორიულ საბუთებსა და წარწერებში იგი გვევლინება ერთი პირის აღსანიშნავადაც, თუ ეს პირი სამეფო წრის, მაღალი საერო ან სასულიერო წოდების წარმომადგენელია“.⁴⁵

მეორეული **ჩვენ** ნაცვალსახელის შემცველი ყველაზე ადრეული მაგალითი, რომელსაც კი მივაკვლიეთ, არის შემდეგი:

სიგელი ბაგრატ მეფისა ოპიზარ და მიჯნაძოროელ მამებისადმი:

„აწ, ვინცა ჰნახოთ ბრძანებაი და სიგელი ესე ჩუენი, შემდგომთა ჩუენთა მომავალთა მეფეთა, ერისთავთ-ერისთავთა, ერისთავთა, ტაოისა და კლარჯეთისა ტანუტერთა და ყოველთა ჯელისუფალთა და საქმის მოქმედთა, დაუმტკიცეთ და ნუვინ ჯელ-ჰყოფთ შლასა და შეცვალებასა ამისსა“ (ქისკ, გვ. 34; 1054/1072 წწ.).

ამავე პერიოდისაა ქვემოთ მოყვანილი მეორე სიგელიც:

სიგელი ბაგრატ მეფისა მღვიმის ლავრისადმი:

„აწ, ვინცა ჰნახოთ ბრძანებაი და სიგელი ესე ჩუენი: შემდგომად ჩუენსა მომავალთა მეფეთა, ერისთავთ-ერისთავთა, ერისთავთა, აზნაურთა, ციხისთავთა, ჯევისუფალთა, ჩინებულთა და ყოველთავე საქმის-მოქმედთა ჩუენთა, დაუმტკიცეთ და ნუვინ უშალავთ ბრძანებულსა ამას და გაგებულსა ჩუენსა, ნუცა რას ვინ დააკლებთ, ნუ დიდსა და ნუ მცირესა, თუნიერ შეწევნისა და თანადგომისა“ (ქისკ, გვ. 36; 1057/1078 წწ.).

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენს შემთხვევაში მთავარი არ არის რაც შეიძლება, ძველი წყაროს დაძებნა, რომელიც შეიცავს მეორეულ

⁴⁵ არ. მარტიროსოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 65.

ჩვენ-ს, არამედ ის ფაქტი, რომ ამგვარი მაგალითების მოყვანა უსაზღვროდ დიდი რაოდენობით შეიძლება, რაც იმის დასტურია, რომ ე.წ. „სამეფო ჩვენ“ სისტემატური ხასიათის (დისტრიბუციულად შეუზღუდავ) ენობრივ მოვლენას წარმოადგენს.

სიგელი გიორგი მეფისა მღვიმისადმი:

„ან, ვინცა ჰნახო ბრძანებაი და სიგელი ესე ჩუენი... და ნუ ვინ უშალავთ ბრძანებასა ამას და გაგებულსა ჩუენსა... და უკეთუ ვინმე, რამანცა გუარმან კაცმან, რასაცა უამსა, ჯელ-ყოს იკადროს ამის ბრძანებისა ჩუენისა შეცვალებად...“ (ქისკ, გვ. 47-48; 1073 წ.)

კახთა მეფის ლეონ II-ის მიერ მიცემული ყმების შეწირულობის წიგნი:

„...ჩუენ ლუთივ გუირგუინოსანმან მეფემან, პატრონმან ლეონ ესე უკუნისადმი უამთა გასათავებელი სიმტკიცისა სიგელი გკადრეთ და მოგაჭესენეთ თქვენ...“ (დოკ., გვ. 7; 1569 წ.).

სხვათა შორის, სავსებით ბუნებრივი იქნება, თუ შევიტანთ ეჭვს იმ მტკიცების კატეგორიულობაში, რომ მეფეთა სიგელებში ხმარებული **ჩვენ** მაინცდამაინც ერთ ადამიანს (მხოლოდ მოუბარს) აღნიშნავს: იქნებ აქ ხალხის ან სასახლის კარის წარჩინებულთა ნება იგულისხმება? ამ ეჭვის გასაქარწყლებლად საჭიროა კიდევ გარკვეული საილუსტრაციო მასალის მოყვანა:

გიორგი VIII-ს მიერ გაცემული წყალობის წიგნი:

„ქ.წ. ნებითა ლუთისადითა, ორისავე ტახტისა და სამეფოსა ლიხთიმერისა და ლიხთ-ამერისა, შაანშე და შარვანშე და ყოვლისა დასავლეთისა და აღმოსავლეთისა და ჩრდილოვეთისა თვით-ფლობით მტკიცეთ მქონებელ-მპყრობელმან პატრონმან მეფეთ-მეფემან გიორგი და თანამეცხედრემ ჩუენმან პატრონმან დედოფალთა-დედოფალმან თამარ...“ (დოკ., გვ. 2; 1453 წ.).

მ. ბერძნიშვილი მიუთითებს, რომ 1634 წლიდან როსტომ მეფის ყველა საბუთის „სიგელის თავში“ მასთან ერთად მოიხსენიება მისი თანამეცხედრე:

„ქ. ნებითა და შეწევნით ღვთისათა, ჩვენ ღვთივ გვირგვინოსანმა მეფეთმეფემან ჯელმწიფემან როსტომ და თანამეცხედრემან ჩვენმან დედოფალთ-დედოფალმან პატრონმან მარიამ...“⁴⁶

⁴⁶ მ. ბერძნიშვილი, ფეოდალური ხანის საქართველოს ისტორიის წერილობითი ძეგლები, თბ., 1989. გვ. 33-34.

დავუშვათ, მოყვანილ ორ მაგალითში პირველად ნახსენები ჩვენ ნაცვალსახელის რეფერენტი არ არის ერთი ინდივიდი, მაგრამ მეორე შემთხვევაში („თანამეცხედრემან ჩვენმან“) იგი აუცილებლად პირველი პირის მხოლოდობითი რიცხვის მნიშვნელობითაა (ნაიკითხე: „თანამეცხედრემან ჩემმან“).

ასე რომ, როგორც თანამედროვე, ისე ძველ და საშუალო ქართულში დასტურდება ჩვენ ნაცვალსახელის მე-ს მნიშვნელობით გამოყენება, თუმცა მისი ამ სემანტიკით ხმარების რეგისტრები ძველად და ახლა სავსებით განსხვავებულია. ძველ და საშუალო ქართულში მეორეული ჩვენ, რაც მეფეთა საბუთებში გვხვდება, სიდიადის, აღმატების გამოხატვის მიზნითაა ნახმარი. როგორც ი. გოლუბი ამბობს, „მონარქის ბაგეთაგან წარმოთქმული ჩვენ ნაცვალსახელი ოფიციალურად და საზეიმოდ ჟღერდა“.⁴⁷ თანამედროვე ქართულში კი მეორეული ჩვენ, რომლის გამოყენება შემოიფარგლება სათანადო ფუნქციურ სტილთა საზღვრებით, განპირობებულია ავტორის მოკრძალებულობით, თავმდაბლობით. ამ ტიპის განსხვავებას შეიძლება ეწოდოს სხვაობა სოციალ-სტილისტურ რეგისტრებს შორის.

§3. ტრანს-სემანტიზაცია

ზემოთ აღწერილ დინამიკურ სემანტიკურ პროცესს, რომლის შედეგადაც მიღებულია მეორეული ჩვენ, ტრანს-სემანტიზაცია ვუნოდეთ. იმისათვის, რომ ამ ტერმინმა და მის მიერ აღნიშნულმა პროცესმა ხელოვნურად (მხოლოდ ერთი ნაცვალსახელისათვის) შექმნილისა და გამოგონილის შთაბეჭდილება არ შექმნას, განვიხილოთ ამ პროცესის მოქმედება სხვა ნაცვალსახელებშიც.

მიღებული შეხედულების თანახმად, ნაცვალსახელები მომდინარეობენ კონკრეტული ლექსიკური მნიშვნელობის მქონე სიტყვებისაგან, რომლებმაც დროთა განმავლობაში განიცადეს როგორც ფორმოზომიერობის, ისე სემანტიკური მოდიფიკაცია.

ამ საკითხზე მსჯელობის დროს არ. მარტიროსოვი იმონებებს ვ. შერცლის მიერ შედგენილ და 1869 წელს სანკტ-პეტერბურგში გამოცემულ წიგნს „Личные местоимения в санскритском языке и сродные

47 Голуб И. Грамматическая стилистика современного русского языка, М., 1989, с. 91.

ფორმის" და მოჰყავს შემდეგი მაგალითი: ჩინურში პირველი პირის ნაცვალსახელს საფუძვლად უდევს გამოთქმა, რომლის სიტყვასიტყვითი მნიშვნელობაა „პატარა ადამიანი“, ხოლო მეორე პირის ნაცვალსახელისა—„დიდი ადამიანი“.⁴⁸

აქვე უნდა გავიხსენოთ ერთი დიაქრონიული უწვერსალია, კერძოდ, კანონი იმის შესახებ, რომ თავდაპირველად ჩამოყალიბდა ჩვენებითი პირისა და კითხვითი ნაცვალსახელები, ხოლო შემდეგ—უკუქცევითი, კუთვნილებითი, განუსაზღვრელობითი და სხვები.

სწორედ ამ სტადიების გავლის შემდეგ საზოგადოების განვითარების გარკვეულ საფეხურზე, სათანადო საზოგადოებრივი ურთიერთობების პირობებში ენაში ჩნდება სუბიექტური შეფასების ნაცვალსახელები (სშნ). სხვათა შორის, მათი მიღების წესები თვალსაჩინოდ წარმოგვიდგენს საერთოდ ნაცვალსახელური სისტემის ჩამოყალიბების გზებსა და საშუალებებს.

სხვადასხვა ტიპის ენათა შესაბამისი მონაცემების ანალიზის შედეგად შეიძლება გამოიყოს სუბიექტური შეფასების ნაცვალსახელთა მიღების შემდეგი წესები:

(1) მრავლობითი რიცხვის ნაცვალსახელის გამოყენება იმავე პირის მხოლოდობითი რიცხვის ნაცვალსახელის ნაცვლად;

(2) მესამე პირის ნაცვალსახელის გამოყენება მეორე პირის ნაცვალსახელის ნაცვლად;

(3) მრავლობითი რიცხვის ძველი ნაცვალსახელის გამოყენება;

(4) ნაცვალსახელურ ფორმაზე მრავლობითობის სუფიქსის დართვა;

(5) სხვა ჯგუფების ნაცვალსახელთა გამოყენება;

(6) პრონომინალიზაცია.*

შესაძლებელია ზოგიერთი ამ წესის კომბინირება.

განვიხილოთ თითოეული წესი.

(1) მრავლობითი რიცხვის ნაცვალსახელის გამოყენება იმავე პირის მხოლოდობითი რიცხვის ნაცვალსახელის ნაცვლად

ცნობილია, რომ მიმართება **მე/ჩვენ, შენ/თქვენ** არ უდრის მიმართებას **კაცი (კაცები, თუმცა მე, შენ** არის მხოლოდობითი

⁴⁸ არ. მარტიროსოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 27.

* კ. მაიტინსკაია გამოყოფს მხოლოდ სამ საშუალებას —*Майтинская К. Е. Местоимения в языках разных систем, М., 1969, с. 152.*

რიცხვი, ხოლო **ჩვენ/თქვენ**—მრავლობითი (**მე/ჩვენ** იმავე ტიპის მიმართებას ჰგავს, როგორიცაა **სკამი/ავჯი**); ისინი წარმოადგენს არაერთგვაროვან ერთეულთა სიმრავლეს, მაგრამ მათი სუბიექტური შეფასების ნაცვალსახელებად გამოყენების დროს (თავაზიანი **თქვენ**, ავტორისეული **ჩვენ**) ცვდება მათი სემანტიკური სტრუქტურის ყველა კომპონენტი, გარდა აუცილებელი, ლერძული კომპონენტისა. ამ გზით ვიღებთ მათგან სუბიექტური შეფასების ნაცვალსახელებს ეს პროცედურა აღწერილია ზემოთ **ჩვენ** ნაცვალსახელთან დაკავშირებით. მოცემულ შემთხვევაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება სხვა ენათა მონაცემებსაც, რათა უფრო ცხადად წარმოჩნდეს ამ სემანტიკური პროცესის არა უნიკალური, არამედ უნივერსალური ხასიათი.

ნიმუშები:

1-ლი პირი

ქართული—ჩვენ

ლათინური—**nos**

ფრანგული—**nous**

ინგლისური—**we**

რუსული—**мы**

მე-2 პირი

ქართული—თქვენ

ლათინური—**vos**

ფრანგული—**vous**

ინგლისური—**you**

რუსული—**Вы**

სპარსული—**šoma**

ნივხური—**чыы**

დუნგანური—**Humy**

შენიშვნა 1: რუსული (მისივე გავლენით დუნგანური) ამ შემთხვევაში იყენებს მთავრულ გრაფემას.

შენიშვნა 2: ინგლისურ ენაში **you**-ს გავლენით გამოიდევენბა მეორე პირის მხოლოდობითი რიცხვის ნაცვალსახელი **thou**. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ შესაბამისი პირის მრავლობითი რიცხვის ნაცვალსახელი იყო **ye**, ხოლო ფორმა **you** წარმოადგენდა მის დატივისა და აკუზატივის.

(2) მესამე პირის ნაცვალსახელის გამოყენება მეორე პირის ნაცვალსახელის ნაცვალად

გერმანული—**Sie**

დანიური (ასევე ნორვეგიული)—**De**

იტალიური—**Lei**

მსგავსი ვითარებაა იაპონურშიც: ვ. ალპატოვი აღნიშნავს, რომ ამ ენაში „მე-2 პირის ყველა ნაცვალსახელი არც თუ ისე თავაზიანია; განსაკუთრებულად თავაზიან სიტუაციებში თანამოსაუბრეს მიმართავენ მე-3 პირში“.⁴⁹

ამ შემთხვევაში მოქმედებს შემდეგი ფაქტორი: მთქმელი თავს არიდებს პირდაპირ (მეორე პირის ნაცვალსახელის საშუალებით) მიმართვას. ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა ლ. ბლუმფილდის ერთი დაკვირვება: „მე-2 პირის სუბსტიტუტთა მნიშვნელობა ზოგიერთ ენაში იმ გარემოებით იზღუდება, რომ ისინი არ გვხვდება თავაზიან საუბარში; ამის ნაცვალად მსმენელს მოიხსენიებენ გარკვეული თავაზიანი ტერმინებით (თქვენო ღირსებავ, თქვენო აღმატებულება, თქვენო უდიდებულესობავ). შვედურ თუ პოლონურ ენაში ამბობენ, მაგალითად, „როგორ გრძნობს დედა თავს?“ ან „ხომ არ მობრძანდება ბატონი ხვალ?“, სადაც კურსივით გამოყოფილი სიტყვები მსმენელს აღნიშნავს“.⁵⁰

(3) მრავლობითი რიცხვის ძველი ნაცვალსახელის გამოყენება

ბასკურ ენაში მეორე პირის მრავლობითი რიცხვის ნაცვალსახელია *zuek*, მაგრამ თავაზიანი მიმართვის დროს იხმარება *zu*. როგორც რ. ლაფონი აღნიშნავს, ძველი მრავლობითი გახდა მხოლოობითის ზრდილობიანი ფორმა.⁵¹

ამ თვალსაზრისით საინტერესო ვითარებაა ისლანდიურში, სადაც „მეორე პირის მრავლობითი რიცხვის ძველი ნაცვალსახელი *þér* „თქვენ“ ამჟამად გამოიყენება თავაზიანი მიმართვის ნაცვალსახელად (ერთ ან რამდენიმე პირთან). მეორე პირის მრავლობითი რიცხვის ნეიტრალური მნიშვნელობით კი გამოიყენება *þið* „თქვენ“, რომელიც მომდინარეობს მეორე პირის ორობითი რიცხვის ფორმიდან. ზუსტად ამგვარად გაჩ-

⁴⁹ Алпатов В. М. Япония. Язык и общество, М., 1989, с. 59.

⁵⁰ Блумфилд Л. Язык, М., 1968, с. 279.

⁵¹ რ. ლაფონი, ბასკური ენა ... ბასკური ენა და ბასკურ-კავკასიური ჰიპოთეზა, თბ., 1976, გვ. 36.

ნდა ნაცვალსახელთა ოპოზიცია პირველ პირშიც. მრავლობითი რიცხვის ყოფილმა პირის ნაცვალსახელმა *vér* „ჩვენ“, რომელსაც ნეიტრალური მნიშვნელობა ჰქონდა, შემდგომში მიიღო სუბიექტური შეფასების ელფერი; მისი გამოყენება დაიწყო სამეფო ჰორებმა და მწერლებმა (სამეფო და ავტორისეული მრავლობითი რიცხვი) მხოლოდობითი რიცხვის ნაცვალად. პირველი პირის მრავლობითი რიცხვის ნაცვალსახელის ნეიტრალური მნიშვნელობა გადავიდა ნაცვალსახელზე *við*, ე.ი. ორობითი რიცხვის ყოფილ ფორმაზე.⁵²

წარმოდგენილი მოდელი ნათლად წარმოაჩენს პრინციპს: არქაული-ამაღლებული, რისი საშუალებითაც ვიღებთ სუბიექტური შეფასების ნაცვალსახელებს.

(4) ნაცვალსახელურ ფორმაზე მრავლობითობის სუფიქსის დართვა ყირიმულ-თათრულ ენაში არის ნაცვალსახელი *cuз* „თქვენ“, მაგრამ თავაზიანი მიმართვის დროს მას ემატება მრავლობითობის სუფიქსი—*лер* > *cuзлер*

უზბეკურში ნაცვალსახელს *oʻzingiz* (თქვენ თვითონ) ერთვის ე.წ. *Pluralis honorific us-aq*.

მაგალითად, *oʻzingizaq kiringizag*—მობრძანდით თქვენ თვითონ!⁵³

(5) სხვა ჯგუფების ნაცვალსახელთა გამოყენება სშნ-ის ფუნქციით უნგრული *ön/önök* (თავაზიანი თქვენ)—მომდინარეობს ნაცვალსახელისაგან *ö* (თავისი).⁵⁴

გუჯარათისა და რაჯასტანიში არის მეორე პირის სშნ *a:p*, რომელიც მომდინარეობს ამავე ფორმის ნაცვალსახელისაგან, რაც ნიშნავს 'თვითონ'.⁵⁵

⁵² Einarsson S. Icelandic. Baltimore, 1949, pp. 157-158.

⁵³ Кононов А. Р. О морфологических средствах выражения субъективной оценки // Сущность, развитие и функции языка. М., 1987, с. 181.

⁵⁴ Майтинская К. Е. Венгерский язык. ч. 1. Введение. Фонетика. Морфология, М., 1955, с. 7.

⁵⁵ Хохлова Л. В. Социолингвистический анализ форм вежливости в языке Раджастхани // Народы Азии и Африки, 1973, №3, с. 97.

⁵⁶ ლ. შალვაშვილი, თვით, თვითონ, თავად ნაცვალსახელთა განაწილება თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში // ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, ნიგნი მერვე, თბ., 1988, გვ. 322.

ღირსსაცნობია, რომ ტიპოლოგიურად მსგავსი შემთხვევა დასტურდება ქართულშიც. კერძოდ, ეს ეხება **თავად** ნაცვალსახელს, ლ. შალვაშვილი მიუთითებს, რომ „**თავად** საერთოდ ზრდილობიან, მორიდებულ საუბარში სახმარებელი ენობრივი კომპონენტის ფუნქციას იძენს“.⁵⁶ ჩვენის მხრივ უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ნაცვალსახელს თანამედროვე ქართულში უკვე შექმნილი აქვს ეს ფუნქცია და ჩვეულებრივ გამოიყენება როგორც სუბიექტური შეფასების ნაცვალსახელი. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა ლ. შალვაშვილის ნაშრომის კიდევ ერთი პუნქტი. ავტორი ჩერდება სასაუბრო ქართულის, უკეთ, დიალექტური მეტყველების წარმომადგენელთა დამოკიდებულებაზე **თავად** ნაცვალსახელისადმი. 1984 წლის ზაფხულში ავტორი რამდენიმე პირს გასაუბრებია **თავად** ნაცვალსახელის მოხმარების თაობაზე სილნალის რაიონის სოფელ ნუკრიანში.

მარუსა ხმალაძე, მაშნაარიდან გამოთხოვილი, ნიგნიერი (შვიდკლასდამთავრებული), 72 წლისაა.

—თავად სიტყვა გაგიგონიათ, მარუსა ძალო, მოკითხვაში?

—მა, რა! აე, რო კითხავენ ვინმე, როგორა ხარო,—თავად თქვენ როგორა ებრძანდებით, შენ თვითონო, რა! ეგ სიტყვა მე ბავშვობიდანვე მახსოვს. თედიკო ე ბიჭი გიგა იყო, ჩემი ძიასი ნათლია, ჩამაიარა სილნალიდან ფაიჭვითა და:—როგორა ებრძანდებითო, რომ ეკითხებიან, აბა, აქათ-იქიდან:—თავათ როგორ გიკითხოთ, თქვენ როგორლა ხართო,—გვეძახის.

მე კიდევ პატარა ვიყავ, 7-8 წლისა, ჩემ გუნებაში ვამბოფ: ნეტავ, ეს თავათ რაღაა -მეთქი, ქა! მემრე მივხვდი, ეს ის იქნება, თქვენ თვითონ როგორა ხართ-მეთქი!

—ხმარობთ ამ სიტყვას?

—უბანში არა, შინაურულათ „შენ როგორ ხარ“—ვეტყვი, რო მოიკითხო ვინმე, ისე რომ მოხდე და მოვიდე ჩემი ბიჭების ამხანაგი, იმათთან ვიცი. თავათ კულტურულია, შვილო, კულტურისაა.“⁵⁷

6) პრონომინალიზაცია

უ. ჩეიფი პრონომინალიზაციას განმარტავს, როგორც „ლექსიკური ერთეულის ნაშლას“: „თუკი არსებითი სახელი გადმოგვცემს ძველ

⁵⁷ ლ. შალვაშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 325-326.

⁵⁸ Чейф У. Л. Значение и структура языка, М., 1975, с. 296-297

ინფორმაციას, მაშინ მთქმელს აღარ სჭირდება მისი მთლიანად გამეორება“.⁵⁸

ჩვენთან პრონომინალიზაცია გაგებულია, როგორც განაცვალსახელება, რომელიმე არანაცვალსახელური სიტყვის ნაცვალსახელთა თანრიგში გადასვლა. ეს იმდენად პროდუქტიული პროცესია, რომ მისთვის ყურადღება მიუქცევიათ არა მარტო ლინგვისტებს, არამედ ფილოსოფოსებსაც. ესპანელი მწერალი და ფილოსოფოსი ხოსე ოსტეგა-ი-გასეტი (1883-1955) ამბობს: „რამდენჯერ მოუწადინებია ადამიანს იმ ინტიმური ფსიქიკური შინაარსის განკერძოება, რომელსაც თავის თავში აღმოაჩენდა, და ამ დროს ყოველთვის გულისხმობდა, რომ ეს შინაარსი ყველა სხვა ცოცხალ არსებაშიც მოქმედებს. პირის ნაცვალსახელთა წარმონაქმნი სწორედ ამ წადილთა ისტორიის შესახებ მოგვითხრობს და წარმოაჩენს, როგორ ფორმირდებოდა „მე“-ს იდეა გარეგნულად შინაგან ატრიბუტებზე გადასვლის გზით. „მე“-ს ნაცვლად თავდაპირველად ითქმოდა „ჩემი სხეული“, „ჩემი ხორცი“, „ჩემი გული“, „ჩემი მკერდი“. ახლაც, როცა „მე“-ს წარმოვთქვამთ ემფატიკურად, მაშინვე მკერდზე დავიდებთ ხოლმე ხელს და ამ ჟესტში „მე“-ს შესახებ უძველესი „სხეულებრივი“ წარმოდგენაა საცნაური. [...] ხუპას ტომის ჩრდილოამერიკელთა ინდიელების ენაში მხოლოობითი რიცხვის მესამე პირის ნაცვალსახელის ვარირება ხდება იმის მიხედვით, ბავშვს გულისხმობენ თუ მოხუცს. აქვე უნდა ითქვას: ისეთი ტიპის მიმართვები, როგორებიცაა „თქვენო უმაღლესობავ“. და ა.შ. წინ უსწრებენ „მე“ და „შენ“ ნაცვალსახელებს“.⁵⁹

პრონომინალიზაცია მეტად მნიშვნელოვანი საშუალებაა არა მარტო სუბიექტური შეფასების, არამედ, საერთოდ, ნაცვალსახელთა მისაღებად. ჰიპოთეზა სრულმნიშვნელოვანი სიტყვიდან ფორმალურისაკენ სემანტიკური გადაწევის შესახებ მრავალი წლის წინ წამოაყენა ვ. ბრუგმანმა, რომელმაც ივარაუდა, რომ პრეინდოევროპულში 1-ლი პირის ნაცვალსახელი უნდა განვითარებულიყო სიტყვიდან, რომლის მნიშვნელობა პარალელური იყო იაპონური სიტყვისა boku → „მსახური—მე“.⁶⁰ ც. ლემანი აღნიშნავს, რომ ამ ჰიპოთეზას მივყავართ სხვა დაშვებებთან, სახელდობრ: „უფრო ძველ დროს პირის დეიქსისის პრეინდოევ-

⁵⁹ ხ. ორტეგა-ი-გასეტი, ორი დიდი მეტაფორა // საუნჯე. №4, 1992.

⁶⁰ Brugmann K. Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen. Strassburg, 1904.

როპული სისტემა ხომ არ ეფუძნებოდა პატივისცემის გამომხატველ სახელად ლექსემებს.⁶¹ ამ შეკითხვაზე დადებითი პასუხის გასაცემად არსებობს უხვი ფაქტობრივი მასალა სხვადასხვა სისტემის ენებში პრონომინალიზაციის შედეგად მიღებული ნაცვალსახელების სახით.

განვიხილოთ ის ნაცვალსახელები, რომლებიც წარმოადგენს პრონომინალიზაციის პროდუქტს, და, რომლებიც გამოიყენება მეორე პირისადმი თავაზიანი მიმართვის დროს:

სანსკრიტი:

bhàvant ← bhàgavant—ლვითიური

ესპანური:

Usted ← Vuestra Merced—თქვენო წყალობავ!

შენიშვნა: ბასკური ენის ბისკაიურ და გიპუსკოურ დიალექტებში არის თავაზიანი მიმართვის ფორმები, რომლებიც ესპანური Usted-ის თარგმეა შექმნილი. ესაა მესამე პირის ნაცვალსახელი berori (←bera „თვითონ“+hori ლათ. „ista“)⁶².

აფრიკაანსი:

U ← Uwe Edelheid—თქვენო კეთილშობილებავ!

უნგრული:

Kend ← Kegyelmed—შენო წყალობავ!

იაპონური:

კაკუი ← კაკუი— [პატივცემულო] ბატონებო!

გაგაუზური:

Жанан-ин ← (არაბ.) უდიდებულესობა, აღმატებულობა.

კარაიმული:

თრაკაიული დიალექტი: кодуй/каводуй/каводуйуз/кавоуийз;

გალიციური დიალექტი: кануз/каводунуз. კ. მუსაევი მიუთითებს, რომ ეს ფორმები უკავშირდება ძველებრაულ სიტყვას ქავოდ—პატივი, დიდება.⁶³

მარცხენა სვეტში ჩამოწერილია სუბიექტური შეფასების ნაცვალსა-

⁶¹ Леман В. Ф. Индоевропейстика сегодня // ВЯ, №2, 1987, с. 25.

⁶² Стурца Н. Н. Баскский полиперсональный глагол, III // ЕИКЯ, т. XVIII-XIX, Тб., 1992, с. 342.

⁶³ Мусаев К. М. Караимский язык // Язык народов СССР. т. 2, Тюркские языки, М., 1966, с. 268.

ხელები (ყველა მათგანი ქართულად ითარგმნება. როგორც თავაზიანი **თქვენ**), ხოლო მარჯვენაში—ის სიტყვები თუ გამოთქმები, რომელთაგანაც ისინი მომდინარეობენ. მაგალითების რაოდენობა და მათი ხასიათი ნათლად წარმოაჩენს არსებულ ვითარებას და ხსნის ზედმეტი კომენტარის საჭიროებას. თუმცა, ალბათ, საგანგებო ყურადღება უნდა მივაპყროთ შემდეგ გარემოებას: გაგაუზური და კარაიმიული ენათა ერთი ოჯახის წარმომადგენლებია, მაგრამ გაგაუზები მუსულმანები არიან, ხოლო კარაიმები—იუდეველები; გაგაუზურ ენაში სუბიექტური შეფასების ნაცვალსახელი მომდინარეობს ამ ერის საკულტო ენის—არაბულის ლექსიკიდან; ტიპოლოგიურად იდენტური ვითარებაა კარაიმიულში: აქ წყაროს ძველებრაული ლექსიკური ერთეული წარმოადგენს. ეს ფაქტები უფრო გამოკვეთილად წარმოაჩენს, ზოგადად, ტრანს-სემანტიზაციისა და, კერძოდ, პრომინალიზაციის სოციალურ სარჩულს.

ტრანს-სემანტიზაციის ცნება ემყარება სიტყვის სემანტიკური კომპონენტების შეფასებას, მათს ფიქსირებულობასა და ცვლადობას. ტრანს-სემანტიზაციის დროს ხდება მოცემული ლექსიკური ერთეულის სემანტიკური კომპონენტების ცვეთა, გარდა აუცილებელი, ბირთვული, ან კონკრეტულ შემთხვევაში საჭირო, აქტივიზებული კომპონენტისა, რომელიც საფუძვლად ედება ახალი შინაარსის (შესაბამისად, ახალი ფუნქციის) ენობრივ ერთეულს. ტრანს-სემანტიზაციის, როგორც პროცესის, შედეგს ვუნოდეთ ტრანს-სემანტიკა. ასეთებად განვიხილავთ სუბიექტური შეფასების ნაცვალსახელებს. მართალია, ზემოთ ჩვენ მათი მიღების განსხვავებული წესები წარმოვადგინეთ, მაგრამ ეს სხვაობა მხოლოდ მათი ზედაპირული სტრუქტურების კუთვნილებაა, რაც ვერა და ვერ ჩქმალავს მათს სიღრმულ სტრუქტურებში მიმდინარე პროცესების იდენტურობას. სუბიექტური შეფასების ნაცვალსახელთა მიღების ფორმალურად განსხვავებულ წესებს საერთო პრინციპი უდევს საფუძვლად, და ამ პრინციპს ტრანს-სემანტიზაცია ეწოდება, ხოლო სუბიექტური შეფასების ნაცვალსახელთა მიღების წესებს—ტრანს-სემანტიზაციის წესები. ეს კი ერთგვარი უნივერსალის სახეს იძენს.

რაც შეეხება უნივერსალიას, უპრიანი იქნება ტრანს-სემანტიზაციის პროდუქტიულობის დასადასტურებლად კვლავ მივმართოთ ერთ-ერთ პრონომინალურ ტრანს-სემანტიკას **თავად**.

გავიხსენოთ საერთოდ ნაცვალსახელთა ჩამოყალიბების სტადიები:

1. ნაცვალსახელები მომდინარეობენ კონკრეტული (ფიქსირებული) ლექსიკური მნიშვნელობის სიტყვებისაგან;

II. თავიდან ჩამოყალიბდა ჩვენებითი, პირისა და კითხვითი ნაცვალსახელები, ხოლო შემდეგ—უკუქცევითი, კუთვნილებითი და ა.შ.;

III. ამის შემდეგ ენაში ჩნდება სუბიექტური შეფასების ნაცვალსახელები:

თავი (არსებითი სახელი)

↓

თავი (პირის ნაცვალსახელი)

↓

თავად (განსაზღვრებითი ნაცვალსახელი)

↓

თავად (სუბიექტური შეფასების ნაცვალსახელი)

სუბიექტური შეფასების ნაცვალსახელი **თავად** სხვა მხრივაც ტიპოლოგიურად უტოლდება ზემოთ წარმოდგენილ მაგალითებს სხვადასხვა ენიდან. იგი არის ტიპიური ნაცვალსახელური ტრანს-სემანტიკა. ღირსსაცნობია, რომ ეს პროცესი მხოლოდ ახალი ლექსიკური ერთეულის წარმოქმნით არ მთავრდება, იგი ენის სხვა დონეებსაც სწვდება. დ. შმელიოვი აღნიშნავს: „ჩვენი რწმენით, ენა თავის რეალურ გამოყენებაში უსათუოდ (და ასე ხდება ნებისმიერ სალიტერატურო ენაში) ახდენს თავისი საშუალებების დიფერენცირებას გამონათქვამის თემისა და დანიშნულების და 1-ლი და მე-2 პირების ანუ მთქმელისა და ადრესატის მიმართების შესაბამისად“.⁶⁴

საინტერესოა, რომ ენებში არის ტენდენცია სუბიექტური შეფასების ნაცვალსახელთა სისტემური გამორჩევისა სხვა თანრიგის ნაცვალსახელებისაგან.

ასე ხდება ქართულშიც. ლ. კვაჭაძე შენიშნავს: „როცა თქვენ ერთი პირის მისამართით არის ნახმარი (ე.ი. თავაზიანი ფორმაა—ზ.კ.), მეშველი ზმნა მრავლობითშია, სახელადი ნაწილი კი მხოლოდობითი დგას: თქვენ ყმანვილი კაცი ბრძანდებით; თქვენ დიდი გულჩახვეული კაცი ყოფილხართ“⁶⁵ **თქვენ** ჩვეულებრივი მრავლობითის მნიშვნელობით რომ ყოფილიყო, მაშინ სახელადი ნაწილიც მრავლობითის ფორმით იქნებოდა.

სხვა ენებშიც თავისებურად გამოარჩევენ სუბიექტური შეფასების ნაცვალსახელებს. ამიტომაც, უპირიანი იქნება, თუ ენის გრამატიკაში მათ ცალკე თანრიგად გამოვყოფთ, თუმცა, რადგან მათთვის მთავარია

⁶⁴ დ. შმელიოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 14.

⁶⁵ ლ. კვაჭაძე, თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1988, გვ. 108.

პირის გაგება, უმჯობესია, თუ პირის ნაცვალსახელებში გამოვარჩევთ სუბიექტური შეფასების ნაცვალსახელთა ქვეთანრიგს. ზოგიერთი ენის გრამატიკაში ეს ქვეთანრიგი უფრო მეტად წარმომადგენლობითი იქნება, ზოგიერთისაში კი ნაკლებად. თუმცა ამა თუ იმ ენაში სუბიექტური შეფასების ნაცვალსახელთა რაოდენობას პრინციპული მნიშვნელობა არა აქვს; მთავარია ის, რომ მათი არსებობა ფაქტია; ეს ფაქტი კი უნდა აისახოს ენის გრამატიკულ აღწერაში. ოღონდ მათი ტიპოლოგიური და სოციოლინგვისტური კვლევის დროს უსათუოდ უნდა იქნეს გათვალისწინებული, რომ ისინი წარმოიშვებიან ტრანს-სემანტიზაციის გზით და წარმოადგენენ პრომინალურ ტრანს-სემანტიემებს.

სწორედ ტრანს-სემანტიზაცია გახდა ნოყიერი იმანენტური ნიადაგი იმისათვის, რომ ენას სათანადოდ აესახა ის სოციალური მიმართებანი, რაც არსებობს მის მატარებელთა შორის, და, ამასთან ერთად, არამარტო ერთჯერადად აესახა, არამედ სისტემური ხასიათიც მიეცა ამისათვის. ჩვენი აზრით, საზოგადოებრივი ფენომენის ენობრივ გამოხატულებაზე მხოლოდ მაშინ შეიძლება საუბარი, როდესაც მოცემულ სოციალურ „მარცვალს“ სწორედ ისეთი ნოყიერი ნიადაგი ხვდება გასაღვივებლად, როგორზეც ზემოთ მივუთითეთ. ნათქვამის დამადასტურებელია პრობლემათა ის წყება, რომელსაც განვიხილავთ წინამდებარე ნაშრომში.

§4. სუბიექტური შეფასების ნაცვალსახელები და ზმნის რიცხვი

ზემოთ ჩვენ დავადგინეთ ის იმანენტური მიზეზი, რის გამოც ხდება ჩვენთვის საინტერესო ცვლილება, მაგრამ რადგან ეს ცვლილება გარკვეულ საზოგადოებრივ ურთიერთობათა ამსახველია გარკვეულნილად. დასადგენია ის სოციალური ფაქტორიც, რამაც გამოიწვია იგი. შეუიარაღებელი თვალითაც კარგად ჩანს, რომ მეორეული ჩვენ და თავაზიანი თქვენ წარმოშობითაც უნდა იყვნენ დაკავშირებული ერთმანეთთან (გგულისხმობთ ექსტრა-ლინგვისტურ ვითარებას).

არ. მარტიროსოვი წერს: „სპეციალურ ლიტერატურაში მიუთითებენ, რომ მიმართვის თავაზიანი ფორმები ევროპულ ენებში შემოვიდა ლათინურის გავლენით, თვით ამ ენაში კი ნაცვალსახელთა განსაკუთრებული მნიშვნელობით ხმარების წესი დამკვიდრდა რომის კეისართა მეშვეობით. ეს ჩვეულება შემდეგ და შემდეგ ფართოდ გავრცელდა ევროპის ხალხებში და ფეოდალური წყობილების დროს ამის ნიადაგზე

შეიქმნა ისეთი ტიპის გამოთქმები, როგორცაა: თქვენო აღმატებულე-
ბავ, თქვენო კეთილშობილებავ, თქვენო უდიდებულესობავ და სხვა“⁶⁶

კ. ჯორჯანელი მიუთითებს, რომ მონარქები „თავის თავს მრავლო-
ბით რიცხვში იხსენიებდნენ და ვასალებსაც აიძულებდნენ, ასევე მრავ-
ლობით რიცხვში მიემართათ მათთვის.“⁶⁷

შესაძლოა, გაჩნდეს ვარაუდი, რომ, პირიქით, სწორედ ქვეშევრდო-
მების მხრიდან „თქვენო უდიდებულესობავ!“ ტიპის მიმართვების ხმა-
რების ინტენსივობამ განაპირობა მონარქის, როგორ ადრესანტის, მხრიდან
საკუთარი თავის აღნიშვნა მრავლობითი რიცხვით. მაგრამ ეს ვარაუდი
არ იქნება სწორი. არ. მარტიროსოვისა და კ. ჯორჯანელის მოსაზრე-
ბები სავსებით მართებულია, რასაც ადასტურებს ისტორიული სინამ-
დვილე: ნაცვალსახელის მხოლოდობითი რიცხვის იმავე პირის ნაცვალსა-
ხელის მრავლობითი რიცხვით შეცვლა ევროპაში პირველად რეგის-
ტრირებულია ჩვენი წელთაღრიცხვის მე-3 საუკუნეში რომის სახელ-
მწიფო დოკუმენტებში. ამ სახელმწიფოს ორი ან სამი კაცი ედგა
სათავეში. როდესაც ისინი დეკრეტებს გამოსცემდნენ, თავიანთ თავს,
რა თქმა უნდა, **ჩვენ** ნაცვალსახელით მოიხსენიებდნენ; მოგვიანებით,
როცა ჩამოყალიბდა ერთმმართველობა, მრავლობითის ხმარება ჩვე-
ვად გადაიქცა⁶⁸. აქედან შევიდა ეს ტრადიცია ევროპის სამეფო სასახ-
ლეებში, ხოლო ბიზანტიის გავლით—საქართველოში. ამგვარმა სანყის-
მა განაპირობა სამეფო მრავლობითის ხმარება ძირითადად მხოლოდ
წერით მეტყველებაში. ამას ადასტურებს ზემომოყვანილი ფაქტობრივი
მასალა და ქართული საერო მწერლობის ძეგლთა მონაცემები. მაგა-
ლითად, „ამირანდარეჯანიანში“ მხოლოდ ორჯერ გვხვდება მეორეული
ჩვენ და ისიც მაშინ, როდესაც მეფის ნება წერილობითაა გადმოცე-
მული.

„სავარსამიძესა, გამორჩეულსა ჭაბუკსა, გიბრძანებს მეფობა **ჩვე-**
ნი: მხიარულ ვარ სიცოცხლისა შენისათვის, ვმადლობთ ღმერთსა,
რომელ ჯერეთ ცოცხალ ხარ. ან, რა წაიკითხო ესე წიგნი, სწრაფით
წამოდი წინაშე **ჩვენსა**, რომელ **ჩვენ** გავიხარნეთ ნახვითა შენითა
და ვითა მამა, ისრე პატივით დაგიჭიროთ და განგისვენოთ, ვითა

⁶⁶ არ. მარტიროსოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 66.

⁶⁷ კ. ჯორჯანელი, დასახ. ნაშრ. გვ. 88

⁶⁸ Curme G. Parts of speech and Accidence. A grammar of the English Language. Boston, New York, 1935, p 150.

გამზრდელსა და გვითხრობდი ამბავთა პატრონისა შენისა ამირან დარეჯანისათა და განმიქარვე შეჭირვება“ (ამირ. გვ. 286).

„ვინათგან ღმერთსა ამ უამამდის მოუწევინხარ, ესე არა ეგების, თუმცა არა გნახა მეფობამან ჩვენმან“ (ამირ., გვ. 287).

თავაზიანი **თქვენ**—ის ხმარება კი სწორედ „სამეფო მრავლობით-თანაა“ დაკავშირებული: რახან მონარქი თავის თავს მრავლობითში მოიხსენიებდა, ქვეშევრდომებიც აუცილებლობად მიიჩნევდნენ, მრავ-ლობითის სემანტიკის ნაცვალსახელით მიემართათ მისთვის.

ყველაფერი ეს თვალსაჩინო დადასტურებაა იმისა, რასაც ა. ლეონ-ტიევი ამბობს: „... პირის ნაცვალსახელები გამოხატავენ არა მარტო ჩვენს „პირად“ შეხედულებას სამყაროზე, არა მარტო ჩვენს საკუთარ მიმართებას საუბრის სხვა წყაროებთან, არამედ ისინი კიდევ წარმო-ადგენენ ერთგვარ ციციქნა სარკეს, რომელშიც აისახება საზოგადოებ-რივ ურთიერთობათა სისტემა“⁶⁹.

თუმცა აქ უნდა დაისვას ერთი შეკითხვა: რა კავშირშია პირის ნაცვალსახელები მრავლობითი რიცხვის ფორმათა სტილისტური და-ნიშნულების კვლევასთან, მათ სომ, როგორც ზემოთ აღინიშნა, მრავ-ლობითის ფორმა არა აქვთ? ეს საკვებით კანონზომიერი კითხვაა, თუმცა სამართლიანობისათვის იმასაც უნდა გაესვას ხაზი, რომ პირის ნაცვალსახელებზე საუბარი ამ შემთხვევაში საკვებით უპრიანია.

„ლინგვისტურ ენციკლოპედიურ ლექსიკონში“ ნათქვამია, რომ „რო-გორც დამოუკიდებელი გრამატიკული კატეგორია, რიცხვი დამახასია-თებელია არსებითი სახელისა და პირის ნაცვალსახელისათვის (...), სიტყვათა სხვა ლექსიკურ-გრამატიკულ თანრიგებს აქვთ რიცხვის სინ-ტაქსური კატეგორია“⁷⁰.

ქართულ ენაში არსებული ვითარების უკეთ წარმოსაჩენად საჭი-როდ მიგვაჩნია აკ; დავითიანის წიგნიდან ვრცული ციტირების მოყვანა: „რომლისთვის არის ძირითადი პირის გაგება: ნაცვალსახელისა თუ ზმნისათვის? პირის შინაარსი ნაცვალსახელებში გამოხატავს ვინც უბნობს (I პირი), ვისაც ეუბნებიან (II პირი) ან ვიზედაც უბნობენ (III პირი). პირთა ამ დიფერენციაციას უშუალოდ (რეალიასთან, აღსანიშნთან მიმართებით) გამოხატავს ნაცვალსახელი. ზმნაში იგი ასახულია არა როგორც უშუალოდ აღსანიშნთან მიმართება, არამედ—როგორც ამ

⁶⁹ Леонтьев А.А. Возникновение и первоначальное развитие языка, М., 1963, с.107.

⁷⁰ ЛЭС, М., 1990, с. 583.

მიმართების მიმართება, ე. ი. ზმნის პირის მეორეული აღმნიშვნელია. მართლაც, ინტუიციითაც კი შეიძლება რომელიმე ზმნის ფორმაში (მაგ. ჩქარობთ) დავადგინოთ მისი მიმართება **თქვენ** ნაცვალსახელთან, რომელიც იმ პირთა (საგანთა) ჯგუფს აღნიშნავს, ვისაც ესაუბრებიან⁷¹ აქვე მოყვანილია არნ. ჩიქობავას შემდეგი სიტყვები: „ზმნაში ცვლილება შეუძლებელია ისე, რომ მასში სახელის ნიშნები (წარმომადგენლები) არ იყოს, **სახელის ცვლისას კი ზმნისეული ელემენტები** არსად ჩანს“⁷² წინასწარვე უნდა შევნიშნოთ, რომ არნ. ჩიქობავას ეს მოხდენილი გამონათქვამი შემდგომაც იქნება წინამდებარე ნაშრომში გამოყენებული იმ ენობრივი რეალიის არსის წარმოსაჩენად, რომელსაც აქ განვიხილავთ.

პირის საკითხის განხილვის შემდეგ აკ. დავითიანი ეხება რიცხვსაც: „ასეთივე მდგომარეობაა რიცხვის კატეგორიაშიც. რიცხვის დამოუკიდებელი მნიშვნელობა მხოლოდ არსებით სახელებს აქვთ, როგორც ისეთ საგანთა წყების აღმნიშვნელებს, რომლებიც დაითვლება. მრავლობითი რიცხვი არსებით სახელებში გამოსატყავს მიმართებას აღსანიშნთან (რეალიასთან), ხოლო სხვა სიტყვათა კლასებში მეორეული მიმართების (მიმართების მიმართების) აღმნიშვნელია: მაგალითად, ზმნას არ შეიძლება ჰქონდეს რიცხვი (ოპოზიცია—მხოლოდითი რიცხვისა და მრავლობითი რიცხვის ზმნები—არასწორია). რიცხვი აქვს ზმნის ამა თუ იმ პირს, რომელიც არის ასახული (მოქმედი ან სამოქმედო საგნის სახით განზოგადებული)“⁷³ აქედან გამომდინარე, თუ პირთა დიფერენციაციას „უშუალოდ (რეალიასთან, აღსანიშნთან მიმართებით)“ გამოსატყავს ნაცვალსახელი და ზმნაში იგი აისახება არა უშუალოდ, ე. ი. როგორც მიმართების მიმართება, რიცხვი კი აქვს ზმნის ამა თუ იმ პირს, რომელიც არის ასახული, მაშინ უკვე ცხადად ჩანს, თუ რა კავშირშია პირის ნაცვალსახელები მრავლობითი რიცხვის ფორმათა სპეციფიკურ სტილისტური ფუნქციით ხმარების შესწავლასთან. ამ კავშირს **პირდაპირი** უნდა ვუწოდოთ.

არსებით სახელებში (მათთან ერთად ნაცვალსახელებში) მრავლობითი რიცხვის პირველადობის თეზისის დასადასტურებლად ურიგო მაგალითებს არ წარმოადგენენ იაპონური და ჩინური ენები, რომლებშიც საგანთა მრავლობითი რიცხვი არანაირი გრამატიკული საშუალებით

⁷¹ აკ. დავითიანი, ქართული ენის სინტაქსი, I ტბ., 1973, გვ. 51-52.

⁷² არნ. ჩიქობავა, რა თავისებურებანი ახასიათებს ქართული ენის აგებულებას? წერილი 5// ახალ სკოლისაკენ, 1930, №7-8, გვ. 709.

⁷³ აკ. დავითიანი, დასახ. ნაშრ. გვ. 52.

ბებით არ გამოიხატება. გამონაკლისს წარმოადგენს **პირის ნაცვალსახელები** (ხაზი ჩვენია—ზ.ჯ.) და სულიერი არსებითი სახელები⁷⁴.

მაშასადამე, ზემოთ ჩვენ გავარკვეეთ ის მიზეზ-პირობები, რომელთა გამოც ხდება შესაბამისი ცვლილებები პირის ნაცვალსახელთა სემანტიკაში, რაც თავის მხრივ აპირობებს სათანადო მნიშვნელობის მინიჭებას ზმნის შესაბამისი ფორმისათვის. ამჯერად კი უკვე გვაქვს საფუძველი, სათანადო ინტერპრეტაცია მივცეთ ამ ზმნურ ფორმებს.

§5. გრამატიკული ევფემიზმი

იმის შესახებ, რაზეც წინა პარაგრაფის ბოლო ნაწილში გვექონდა საუბარი, აკ. შანიძე შენიშნავს: „მორიდებულ საუბარში **თქვენობით** მივმართავთ ხოლმე ერთ კაცსაც. როგორ უნდა შევხედოთ ამ შემთხვევაში „თქვენ“ სიტყვას? გამოხატავს ის ბევრს, თუ არა? რა თქმა უნდა, არა. ამ შემთხვევაში „თქვენ“ იგივეა, რაც „შენ“, მაგრამ მათ შორის ისეთივე განსხვავებაა, როგორც „მოდის“-სა და „მობრძანდი“-ს შორის; ჩვეულებრივ „მოდის“ ითქმის, მაგრამ პატივისცემით მიმართვის დროს „მობრძანდი“-ს ამბობენ. მაშასადამე, „თქვენ“ სიტყვას ორი მნიშვნელობა ჰქონია: 1) აღნიშნავს ერთზე მეტს,—ეს არის ამ სიტყვის ჩვეულებრივი მნიშვნელობა; 2) აღნიშნავს ერთს,—ეს არის იმავე სიტყვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა, რომელიც მას ზრდილობიან საუბარში აქვს მოპოვებული“⁷⁵. შენიშვნაში ენობრივ ერთეულთა განსხვავებული სემანტიკით ხმარების დეტერმინატორად ისეთი ფაქტორებია დასახელებული, რომლებიც ფაქტობრივად იწვევს ევფემიზაციას სხვა შემთხვევებში, სხვა ტიპის ენობრივი ცვლილებების დროს. სწორედ ამ თვალსაზრისით გამორჩეულ მნიშვნელობას იძენს ევფემიზმის საკითხის განხილვა და იმის გარკვევა რამდენად უკავშირდება იგი ჩვეულების საინტერესო საკითხს.

თანამედროვე ლინგვისტიკაში მიღებული ტერმინი „ევფემიზმი“ (ბერძნ. *euphemismos* <eu „კეთილად“, *phemi* „ვმეტყველებ“) აღნიშნავს გარკვე-

⁷⁴ Серебренников Б.А. Роль человеческого фактора в языке. Язык и мышление, М., 1988. с.10.

⁷⁵ აკ. შანიძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 42.

ული ფსიქიკური თუ სოციალური ფაქტორებით გამოწვეულ ჩანაცვლებითს ენობრივ ფორმებს, რაშიც, უნინარეს ყოვლისა, იგულისხმება ენის ლექსიკური რეპერტუარი. ეს მიდგომა დასტურდება შესაბამისი სპეციალური ლიტერატურისა და სხვადასხვა ლექსიკოგრაფიული წყაროების მონაცემებით. ამ ნაშრომებში არსებული ტერმინ „ევფემიზმის“ განმარტებების საილუსტრაციოდ მოყვანილი ყველა ენობრივი მაგალითი ლექსიკურ ხასიათს ატარებს. ასეთი ტენდენცია დამახასიათებელია აბსოლუტურად ყველი მათგანისათვის გამონაკლისის გარეშე.

ძველბერძნული სიტყვა εὐφραίνω ჯერ კიდევ ჰომეროსთან გვხვდება და გულისხმობს ძველ წარმართულ ჩვეულებას, რომლის მიხედვით მსხვერპლშენიშვისა და ლოცვების წარმოთქმის დროს მხოლოდ „კარში მნიშვნელობის“ სიტყვები უნდა ეხმარათ.

კ. ჯორჯანელი თავის წიგნში „ევფემიზმები და სიტყვის ტაბუ“ ცალკე პარაგრაფს უძღვნის ტერმინის საკითხს და საბოლოოდ ასკვნის, რომ ევფემიზმი „ენოდება სიტყვას (ან გამოთქმას), რომელიც ისეთი სიტყვის (ან გამოთქმის) სუბსტიტუტორად იხმარება, რომელიც მოცემულ ენობრივ კოლექტივში სახიფათოდ, უსიამოვნოდ, უხეშად, სათაკილოდ, ან უზრდელად მიიჩნევა. ევფემიზმი და ის სიტყვა (ან გამოთქმა), რომელსაც იგი ენაცვლება, ერთსა და იმავე ობიექტურ მონაცემზე მიუთითებენ. განსხვავებიან კი იმით, რომ ერთნაირ შთაბეჭდილებას არ ახდენენ მსმენელზე“⁷⁶. მოყვანილ ციტატაში სამჯერ არის ნახსენები „სიტყვა (ან გამოთქმა)“ და, საერთოდ, ევფემიზმი დასახელებულია, როგორც „სიტყვის (ან გამოთქმის) სუბსტიტუტორი“. ამგვარი დეფინიცია სავსებით კანონზომიერია, რადგანაც შეპირობებულია ტრადიციით. არნ. ჩიქობავა ამბობს, რომ „ზოგი სიტყვის (თუ გამოთქმის) ხმარება უხერხულად ითვლება, ამიტომ შეგნებულად გაურბიან ამ სიტყვებს (და გამოთქმებს) და ცვლიან მათ სხვა სიტყვებით (და გამოთქმებით). უხერხული სიტყვების ასეთ შენაცვლებას ევფემიზმი ეწოდება“⁷⁷.

ამ მხრივ პრინციპულ განსხვავებას არ ამჟღავნებს გ. ახვლედიანის რედაქციის გამოსულ „ენათმეცნიერების შესავლის საკითხებში“ მოცემული განმარტებაც: „ევფემიზმებად იწოდება ისეთი **სიტყვები და გამოთქმები** (ხაზი ჩვენია—ზ.კ.), რომლებიც ენაცვლებიან საშიშად ან საკრძალველად მიჩნეული საგნებისა და მოვლენების სახელებს“⁷⁸.

⁷⁶ კ. ჯორჯანელი, დასახ. ნაშრ., გვ. 11.

⁷⁷ არნ. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1952, გვ. 191.

⁷⁸ ენათმეცნიერების შესავლის საკითხები, თბ., 1972, გვ. 132.

მოყვანილი მაგალითებიც ლექსიკურია, **გარდაიცვალა** < **მოკვდა** ტიპისა.

გ. ნებიერიძისათვის უფრო მოსახერხებელი ტერმინია „ევფემია“. ავტორი აღნიშნავს: „ევფემიის შემთხვევაში (...) უარყოფითად შეფასებული სიტყვის მნიშვნელობა იცვლება დადებითი, „კეთილშობილი“ მნიშვნელობის მქონე **სიტყვით ან სიტყვებით**. (ხაზი ჩვენია —ზ.კ.)“.⁷⁹

საგულისხმოა, რომ ლექსიკოგრაფიული ნაშრომებშიც მსგავსი სურათია. ჟ. მარუზო ამგვარ განმარტებას იძლევა: „შერბილებული გამო-ნათქვამი (...) გამოყენებული ისეთი ცნების გადასაცემად, რომლის პირდაპირი წარმოთქმაც არასასურველი იქნებოდა“. მოყვანილი მაგალითი: *S'en aller* („გარდაცვალება“) ნაცვლად სიტყვისა *mourir* („სიკვდილი“).⁸⁰

ო. ახმანოვას დეფინიცია შემდგენაირია: „ტროპი, რომელიც მდგომარეობს რომელიმე საგნის ან მოვლენის არაპირდაპირ, დაფარულ, თავაზიან, შერბილებულ აღნიშვნაში“.⁸¹ ავტორის მიერ მოყვანილი მაგალითი აქაც ლექსიკურია: *старый* → *преклонного возраста*.

იგივე სურათია დ. როზენტალისა და მ. ტელენკოვას ლექსიკონშიც.⁸²

მ. ჭაბაშვილის მიერ შედგენილ „უცხო სიტყვათა ლექსიკონშიც“, ბუნებრივია, მხოლოდ ტრადიციული დეფინიციაა ტრადიციული ხასიათის საილუსტრაციო მასალით.⁸³

ჰ.უ. ფაულერის ლექსიკონშიც, სადაც საკმაოდ ვრცელი სტატია ეძღვნება ევფემიზმს, როგორც მოვლენას, ეს უკანასკნელი განმარტებულია, როგორც მიუღებელი გამოთქმის შემცვლელი უფრო შერბილებულით. მაგალითი: *the dead* („მკვდრები“) — *the departed* („მიცვალებულები“).⁸⁴

რაც შეეხება „ლინგვისტურ ენციკლოპედიურ ლექსიკონს“, რომელშიც მისი გამოცემის მომენტისათვის ენათმეცნიერული აზროვნების

⁷⁹ გ. ნებიერიძე, ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1991, გვ. 238.

⁸⁰ ჟ. მარუზო, დასახ. ნაშრ., გვ. 340.

⁸¹ Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов, М., 1966, С. 521.

⁸² Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов, М., 1976, С. 533.

⁸³ უცხო სიტყვათა ლექსიკონი, თბ., 1989, გვ. 147.

⁸⁴ Fowler H. M. A Dictionary of Modern English Usage, Oxford, 1980, p. 171.

თითქმის ყველა მიღწევაა გათვალისწინებული, ჩვენთვის საინტერესო მოვლენა ასეა განმარტებული: „ემოციურად ნეიტრალური **სიტყვები და გამოთქმები**, რომლებიც გამოიყენება მათი სინონიმური **სიტყვებისა თუ გამოთქმების** (ხაზი აქაც და ზემოთაც ჩვენი ა—ზ.კ.), ნაცვლად, რაც მთქმელისათვის საჩოთირო, უხეში ან უტაქტოა“.⁸⁵ მოყვანილია შემდეგი მაგალითები: რუსულიდან *пожилой* < *старый*, ფრანგულიდან *exécuteur* < *mettre à mort*, პოლონურიდან *pomoc domowa* < *szużaca* როგორც ვხედავთ, ამ ნაშრომში ხაზი ესმება ევფემიზაციის ლექსიკურ ხასიათს და მაგალითებიც ამის მიხედვითაა შერჩეული.

მაშასადამე, როგორც თავიდანვე აღინიშნა და როგორც ზემოთ დავინახეთ, ეს ტენდენცია საყოველთაო ხასიათს ატარებს, რაშიც, რა თქმა უნდა, არაფერია უმართებულო. თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ ევფემიზმების მიკუთვნება მხოლოდ ლექსემატური დონისათვის არ უნდა იყოს საკმარისი, რადგან სათანადო ფაქტობრივი მასალის მოტანისა და შეჯერების შედეგად ცხადი გახდება, რომ ევფემიზაციის პროცესი ზოგჯერ მორფემატული დონის ელემენტების საშუალებით ხორციელდება: ეს უწინარესად ითქმის ევფემიზმის იმ სემანტიკური მომენტის შესახებ, როდესაც იგი თავაზიანობის შინაარსის გადმოცემას ემსახურება.

თავაზიანობის გამოსატვის საშუალებები ყველა ენაში მოიპოვება, მაგრამ ამ მხრივ აზიის ზოგიერთი ენა ევროპულთაგან განსხვავდება იმით, რომ მათ მოეპოვებათ თავაზიანობის არა მარტო ლექსიკური, არამედ **გრამატიკული** ფორმებიც.

ამგვარ ენათა რიგს განეკუთვნება იაპონური ენა, რაც მის ერთ-ერთ მკაფიო თავისებურებად ითვლება. იაპონელი ლინგვისტი ცუძიძიურა ტოსიკი თავაზიანობის ფორმებს განსაზღვრავს, როგორც „ენობრივ გამოხატულებას ადამიანთა შორის ურთიერთობის გაგების საფუძველზე“.⁸⁶ ამ ენაში თავაზიანობის ფორმათა გრამატიკული სისტემა უმთავრესად ზმნაში, პრედიკატულ ზედსართავსა და მავერთშია გამოხატული. ორი გრამატიკული კატეგორიიდან ერთერთი — ადრესივი —

⁸⁵ ЛЭС, с. 590.

⁸⁶ ცუძიძიურა ტოსიკი, თავაზიანობის თანამედროვე ფორმები, ტოკიო, 1967, გვ. 12 (იაპონურ ენაზე) — ციტირებულია ვ. ალპატოვის რეცენზიიდან, იხ. ჟურნალი Народы Азии и Африки, 1970, №6, с. 186.

მიუთითებს თანამოსაუბრესთან დამოკიდებულებაზე. აქ ფამილარული ფორმა მანარმოებლის გარეშეა, თავაზიან ფორმას კი დაერთვის სუფიქსი —**მას**.

მაგალითად, ო-დომი კუდასაჲ („ნაიკითხე!“)—ფამილარული ფორმა; ო-დომი კუდასაჲმასე („ნაიკითხეთ!“)—თავაზიანი ფორმა.

ეს იმას ნიშნავს, რომ დასახელებული მორფემა იაპონურ ენაში არსებული საკუთრივ თავაზიანობის მორფოლოგიური კატეგორიის ინვენტარს წარმოადგენს და არა საზიარო ელემენტს. ამ ფორმათა შერჩევა-გამოყენებას განსაზღვრავენ ისეთი სოციალური ფაქტორები, როგორცა ასაკი, თანამდებობა, სქესი, ნაცნობ-უცნობობა. აღსანიშნავია, რომ იაპონური ენა გამოირჩევა ამ გრამატიკულ ფორმათა „გამოყენების სოციალური წესების უფრო მეტი სიმკაცრით“⁸⁷ სხვა ენებთან შედარებით.

თავაზიანობის გრამატიკული კატეგორიის ასეთივე მრავალნახნაგოვანი და მორფოლოგიურად მკაფიოდ გამოხატული სისტემა ჰქონია კორეულსაც, რასაც ვერ ვიტყვით კიდევ ერთი აზიური ენის—რაჯასტანის (გავრცელებულია ინდოეთის ამავე სახელწოდების შტატში) შესახებ, მაგრამ ამ ენასაც მოეპოვება თავაზიანობის გრამატიკული კატეგორია, რაც გამოხატულია მორფოლოგიურად (ზმნათა კაუზატიური ფუძეების გამოყენებით) და სინტაქსურად (სქესის, პირის, რიცხვის (!—ზ.კ.) კატეგორიალურ ნიშანთა ტრანსპოზიციითა და მსაზღვრელ სიტყვათა შესაბამისი ცვლილებებით შეთანხმებისას).⁸⁸ ამ ენაში თავაზიანობის გამოხატვის გრამატიკულ სისტემას თავისი „საკუთარი“ აფიქსები არ გააჩნია და სარგებლობს სხვა ინვენტარით, კერძოდ „კატეგორიალურ ნიშანთა ტრანსპოზიციით“. რაც შეეხება ევროპულ ენებს, აქ ცალკე უნდა ვისაუბროთ ბასკურის შესახებ. ბასკურის ზოგიერთ დიალექტში გვაქვს თავაზიანი მიმართვის სხვადასხვა ფორმა. აი, რას ამბობს რ. ლაფონი ამის შესახებ: „ამ ფორმებში წარმოდგენილია სუფიქსი, რომელიც ემთხვევა მეორე პირის ნაცვალსახელის ზრდილობიან ფორმას ან მომდინარეობს მისგან. იგი არ განარჩევს თანამოსაუბრის სქესს. სულეტურში: dik, din, dizü ნეიტრალური ფორმაა: diü“.⁸⁹

როგორც ვხედავთ, თავაზიანობის გამოხატვისას (იმ პროცესში, როდესაც ფამილარული ვარიანტი უნდა შეიცვალოს თავაზიანით), ე. ი.

⁸⁷ Алпатов В. М. Япония. Язык и общество, М., 1988, с. 54.

⁸⁸ ლ. ხოხლოვა, დასახ. ნაშრ., გვ. 96-108.

⁸⁹ რ. ლაფონი, დასახ. ნაშრ., გვ. 47; იხ. ასევე: ნ. სტურუა, დასახ. ნაშრ., გვ. 342.

ევფემიზაციისას, ხდება არა ერთი სიტყვის მეორე, სხვა ლექსებით ჩანაცვლება, არამედ იგივე სიტყვა იცვლის ფორმას. რაც მას ანიჭებს თავაზიანობის შინაარსს. ამიტომაც, აქ საქმე გვაქვს გრამატიკულ ევფემიზმთან, და რადგან ტერმინი „ევფემიზმი“ არ გულისხმობს მის მიერ აღნიშნულ ენობრივ ერთეულთა შესაბამის გრამატიკულ კატეგორიას, მაშინ მსოფლიოს ზოგიერთ ენაში დადასტურებული გრამატიკულად გაფორმებული თავაზიანობის კატეგორიის სათანადო ფორმებს შეიძლება ეწოდოს: **ევფემა**.

ამგვარად, „ევფემიზმი“ დარჩება საერთო სახელწოდებად, ხოლო „ევფემა“ შეიძლება ვიხმაროთ გრამატიკული ევფემიზმის აღსანიშნავად. მათგან ნაწარმოები ზედსართავები იქნება, შესაბამისად, **ევფემისტური** და **ევფემატური**, აქედან—**ევფემატურობა**.

რა საშუალებებით გამოიხატება ევფემატურობა ქართულში? შეიძლება ითქვას, რომ ამ კითხვას უკვე გაეცა პასუხი: ზმნის მეორე პირის მრავლობითი რიცხვის ფორმით. მაგალითად, **გააკეთე—გააკეთეთ, დანერე—დანერეთ, იხილე—იხილეთ** და მისთანები. ამ **-თ**—სუფიქსიან ფორმებს ორი ფუნქცია აქვს: ჩვეულებრივი მრავლობითის, როდესაც გამოიყენება ერთზე მეტ პირთან, და თავაზიანობის გამოხატვა, როდესაც გამოიყენება ერთ პირთან; ე.ი. იმ შემთხვევაში, სადაც გვაქვს ოპოზიცია: ფამილარული ფორმა/თავაზიანი ფორმა, რაც **-თ**—სუფიქსითაა მარკირებული, გვექნება არა რიცხვის, არამედ უკვე სხვა გრამატიკული კატეგორიის გრამემები, იმ კატეგორიისა, რომელიც საკმაოდ კარგად წარმოაჩენს ურთიერთობას კომუნიკანტებს შორის. ლ. შჩერბას სიტყვებით კი, „გრამატიკა არსებითად დადის ენაში არსებულ კატეგორიათა აღწერამდე“.⁹⁰ საერთოდ, როდესაც ენობრივ კატეგორიაზე საუბრობენ, იგულისხმება ენობრივ ელემენტთა ნებისმიერი ჯგუფი, რომელიც გამოიყოფა რომელიმე საერთო თავისებურების საფუძველზე. ხოლო, რაც შეეხება გრამატიკულ კატეგორიას, გვინდა დავეთანხმოთ ა. ბონდარკოს და მივიღოთ გრამატიკულ კატეგორიათა ორმხრივი—შინაარსობლივ-ფორმობრივი (ფუნქციურ-სტრუქტურული) კონცეფცია. ავტორი ამბობს, რომ „ეს კონცეფცია ეხება ენობრივი ნიშნის ბილატერალურ განხილვას და ენის, როგორც ზოგადად ორმხრივი მოვლენის, გაგებას, რომელშიც ჩართულია შინაარსის პლანი და გამოხატულების პლანი. გრამატიკული კატეგორიის

⁹⁰ Щерба Л.В. Избранные работы по русскому языку, М., 1957, с. 12.

⁹¹ Бондарко А. И. Теория морфологических категории, Л., 1976, с. 29.

დეფინიციაში მისთვის დამახასიათებელ სტრუქტურულ ორგანიზაციებზე, კატეგორიალური შინაარსის გამომხატველ ფორმებზე მითითების ჩართვა ძალზე მნიშვნელოვანია. ამგვარი დეფინიცია საშუალებას გვაძლევს, განვასხვავოთ გრამატიკული კატეგორიები ლექსიკურ-გრამატიკული თანრიგების ოპოზიციებისაგან, ნებისმიერი სემანტიკური ოპოზიციისაგან, რომლებიც მოცემულ ენაში არ ეფუძნება გრამატიკულ ფორმათა სპეციალურ სისტემას.⁹¹

აკმაყოფილებს თუ არა ზემომოყვანილ მოთხოვნებს ჩვენ მიერ გამოყოფილი გრამატიკული ევფემიზმი? დიახ, აკმაყოფილებს: ევფემა მატარებელია თავაზიანობის შინაარსისა—ეს ერთი მომენტი; მეორე მხრივ, სწორედ იმიტომ გახდა შესაძლებელი გვესაუბრა **გრამატიკულ** ევფემიზმზე, მოგვეძებნა მისთვის სპეციალური სახელწოდება („ევფემა“), რომ სათანადო სემანტიკური ინფორმაციის გადმოსაცემად თავისი „სტრუქტურული ორგანიზაცია“, „კატეგორიალური შინაარსის“ გამომხატველი ფორმა გააჩნია. გვაქვს გრამემები: წაიკითხე—წაიკითხეთ, რომლებიც, ერთი მხრივ, შეიძლება რიცხვის გრამატიკული კატეგორიის გრამემებად იყვნენ განხილული, მაგრამ, მეორეს მხრივ, როდესაც -თ სუფიქსიანი ზმნური ფორმა ერთი პირის მისამართით არის ნათქვამი, ფაქტია, რომ ეს მრავლობითი რიცხვი აღარ არის. იგი ევფემაა.

ქართულში ზმნის რიცხვის კატეგორიალური ნიშნისათვის ამ ფუნქციის მინიჭება შედარებით გვიანდელია და, როგორც ზემოთ დავინახეთ, დამკვიდრებულია სხვა ენათა გავლენით. ხაზი უნდა გაესვას იმ ფაქტს, რომ, მართალია, დამკვიდრდა სხვა ენათა გავლენით, მაგრამ თანდათან მოიკიდა ფეხი და დღესდღეობით ჩვეულებრივ ენობრივ მოვლენად იქცა; უფრო მეტიც, მრავლობითისაგან არა მარტო კონტექსტი განასხვავებს (იხ. ზემოთ), არამედ საკუთარი სტრუქტურული მახასიათებლებიც მოეპოვება.

პირში მონაცვლე ზმნების განხილვისას აკ. შანიძეს ასეთი მაგალითი მოჰყავს: „ამოტ კურაპალატი ეკითხება ფებრონიას: „უნყი-მეა, დედაო, რაღსაჟს მოვედ ან?“ ფებრონია უპასუხებს: „უფალმან იცის, რაღსაჟს ჰბრძანე აქა“ (ხანძთ., 55, 65-66). აქ ორი სხვადასხვა ზმნაა ნახმარი ერთი და იმავე მნიშვნელობით, მაგრამ სხვადასხვა პირის ფორმით: მოვედ (მოვედი, 1-ლი პირის ფორმა) და ჰბრძანე (=მოჰბრძანდი, მე-2 პირის ფორმა). რატომ არა მოხუედ (ე. ი. მოხვედი), არამედ ჰბრძანე (ე. ი. მოჰბრძანდი)?—იმიტომ, რომ მიმართვაა უფრო-

სისადმი და მორიდებით არის ნათქვამი“.⁹² მეცნიერის მიერ მოყვანილი მაგალითი და შესაბამისი დასკვნა ნათლად გვიჩვენებს, რომ ჩამნაცვლებელი ფორმა არ საჭიროებს დამატებით გრამატიკულ გაფორმებას (ევფემატურობის “თ-ს დართვას), რადგან ძირი, რომლითაც ინარმოება ეს სიტყვა, თავისთავად გამოსხატავს მოწინებას. მაგრამ თანამედროვე ქართულისათვის ოდენ ძირი აღარაა საკმარისი და მასაც ემატება -თ სუფიქსი: გვექნება ასეთი ოპოზიციები:

- ხარ—ბრძანდებით
- თქვი—ბრძანეთ
- მოდი—მობრძანდით
- წადი—წაბრძანდით
- დაჯექი—დაბრძანდით

შესაბამისად, მივიღებთ იმგვარ ტრიადას, სადაც ცალ-ცალკეა მრავლობითში მდგომი ზმნები და ევფემები:

მხოლოებითი	რიცხვი მრავლობითი	რიცხვი	ევფემა
ხარ	ხართ		ბრძანდებით
თქვი	თქვით		ბრძანეთ
მოდი	მოდით		მობრძანდით
დაჯექი	დასხედით		დაბრძანდით

აქ არ არის წარმოდგენილი ენაში არსებული პირში მონაცვლე ყველა ზმნა, მაგრამ ზემოთ მოყვანილი ფორმები ტიპურია და თან მათ აერთიანებს ის რომ, -თ სუფიქსიან სხვადასხვა შინაარსის ევფემებს აქვთ ერთი და იგივე ძირი **ბრძან**; რაც ამ უკანასკნელის სპეციფიკურ დანიშნულებაზე მიგვითითებს. კერძოდ, მისი თავდაპირველი მნიშვნელობა უნდა ყოფილიყო „თქმა“ უფროსის მიერ უმცროსის მიმართ. იგი შეიძლება განხილულ იქნეს როგორც ზმნური ტრანს-სემანტიკა იმ თვალსაზრისით, რომ მის სემანტიკურ სტრუქტურაში სიმძიმის ცენტრი გადავიდა იერარქიულობიდან გამომდინარე მოწინების სემანტიკურ კომპონენტზე. ამ ვარაუდის საფუძველს იძლევა ის გარემოება, რომ **ბრძან** ძირიან ევფემებს სწორედ ეს კომპონენტი აქვთ საერთო. თუმცა, როგორც უკვე ითქვა, მისთვის დღესდღეობით უკვე აუცილებლობას წარმოადგენს -თ სუფიქსის დართვა. წინააღმდეგ შემთხვევაში **ბრძანდები** ტიპის ფორმა შესაძლოა ირონიული ელფერის მატარებელი აღმოჩნდეს, რაც, რა თქმა უნდა, აღარ ნიშნავს თავაზიანობის

⁹² აკ. შანიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 515.

გამოსატყვის, ე. ი. სათანადო აფიქსაციის შედეგად ისინიც გვევლინებიან, როგორც თავაზიანობის მრავლობითები (pluralis honorificus).

გრამატიკული ევფემიზმის მოვლენა საინტერესოა ფაკულტატიურობის თვალსაზრისითაც. თავის წიგნში „ქართული ენის ფაკულტატიური გრამატიკის საკითხები“ ბ. ჯორბენაძე ეხებოდა გრამატიკულ და ლექსიკურ მნიშვნელობათა გამოსატყვის ფაკულტატიურ საშუალებებს ქართულში. ბ. ჯორბენაძისეული „ფაკულტატიური“ უპირისპირდება არა სავალდებულოს, როგორც ეს ხდება ტრადიციულად, არამედ ძირითადად. „მართალია, ფაკულტატიური ნიშნავს არაძირითადად, მაგრამ ამის გამო არ შეიძლება ითქვას, რომ იგი არაკანონზომიერია, შემთხვევითია, რომ იგი ამორიდებულია ენის საერთო სისტემიდან“.⁹³ როგორც ვხედავთ, ბ. ჯორბენაძისეული „ფაკულტატიური გრამატიკა“ ენის „პოტენციალიტეტის“ კვლევას ისახავს მიზნად, რაც ფრიად სერიოზული ამოცანაა; მით უმეტეს, რომ „ფაკულტატიურად გამოყენებულ ელემენტთა ერთი ნაწილი ფაკულტატიურადვე რჩება, სხვა—დროთა განმავლობაში ძირითადი ინვენტარის სტატუსს იძენს“.⁹⁴ მაშასადამე, მოცემული ენის სრულფასოვანი შესწავლა, მისი ინტერიერ-ექსტერიერის მიახლოებით სრული აღწერაც კი შეუძლებლად ჩანს ფაკულტატიურ ენობრივ საშუალებათა ყურადღების გარეშე დატოვებით. **ფაკულტატივები** (თავის დროზე ასე ვუნოდეთ ფაკულტატიურ ენობრივ საშუალებებს)⁹⁵ ენის არსებობის ერთ მონაკვეთზე შესაძლოა ნაკლები გამომსახველობის მქონე ლინგვისტურ სინამდვილეს წარმოადგენდნენ, მაგრამ განვითარების შემდგომ ეტაპზე ბევრი მათგანი ენობრივი ორგანიზმის სრულფასოვანი არტერია ხდება.

თანამედროვე სალიტერატურო ქართულისათვის ევფემატურობის -თ აღარ წარმოადგენს ფაკულტატიურ მოვლენას; იგი სრულად გამოვლენილი შესაძლებლობაა. რაც შეეხება -თ-ს ფაკულტატიურ დართვას, ამგვარი მაგალითებიც შეიძლება დაიძებნოს მოცემული სინქრონიული მდგომარეობისათვის: ანალოგიის პრინციპით ეს სუფიქსი ზეპირმეტყველებაში მოუდის ისეთ სიტყვებსაც (არაზმნებს), სადაც იგი

⁹³ ბ. ჯორბენაძე, ქართული ენის ფაკულტატიური გრამატიკის საკითხები, თბ., 1985, გვ. 20.

⁹⁴ იქვე, გვ. 9.

⁹⁵ ზ. კიკვიძე, De Linguistica Facultativa // საენათმეცნიერო ძიებანი, IV, თბ., 1995, გვ. 5.

მოსალოდნელი თითქოს არ არის. მაგალითად, გამარჯობათ!, ბოდიშით! კარგით! თქვენი ქირიმეთ! და ა.შ. დასახელებული ნიმუშები ფაკულტატივებს წარმოადგენს. -თ სუფიქსის ამგვარი ჰიპერ-დისტრიბუცია არ უნდა ჩაითვალოს არაკანონზომიერად, რადგანაც ეს არის გრამატიკული ევფემიზაციის ბოლომდე მიყვანილი პროცესი. ამგვარი ფორმები სალიტერატურო ენის კუთვნილება ჯერჯერობით არ გამხდარა. მ. ვან ესბროკი ამბობს, რომ „ყველა სალიტერატურო ფორმა სათავეს იღებს წინამავალი ან თავდაპირველი გამონათქვამიდან, რომელიც ცოცხლად ფუნქციონირებდა მოცემული საზოგადოების გამოცდილებაში“.⁹⁶

დართვის პრინციპის მიხედვით მსგავსი მოვლენები კიდევ შეიძლება დაიძებნოს. ამის დასტურია ის ფაქტობრივი მასალა, რომელიც მოყვანილია ნ. სურმავას ნაშრომში „ზმნის პირთა რიცხვის აღნიშვნის ისტორიიდან (XVI-XVIII სს. ქართული საბუთების მიხედვით)“. ავტორი ყურადღებას ამახვილებს მრავლობითობის სუფიქსის -თ-ს სპეციფიკური ფუნქციით ხმარებაზე. საუბარია იმ შემთხვევებზე, როდესაც სუბიექტურ მესამე, ან ობიექტურ მესამე პირად შეწყობილი სახელი მაღალი წოდების წარმომადგენელს აღნიშნავს. აი, ის საილუსტრაციო მასალა, რომელიც მოყვანილია ნაშრომში:

„ჩვენ მთავარ-ეპისკოპოსს ვკითხეთ, იმასაც ასრე **მოეხსენებინათ**“ (სიძვ. II, 1703-1711, ვახტანგ VI-ის განჩინების წიგნი, გვ. 250);

„ბატონი კათალიკოზი გრიგოლ **მობრძანდათ** ჩვენს სახლშიდა“ (საეკლ. I, 1707, გიორგი ლიპარტიანის შეწირულობის წიგნი, გვ. 97);

„ნემსაძეს კათალიკოზს ბეგრის დადება არ **დასცალეობდათ**“ (სიძვ. I, 1701-1709, მინაწერი იმერეთის მეფის ბაგრატ III-ის სიგელზე. გვ. 24);

„კათალიკოზი პატრონი გრიგოლ ბიძა ჩვენი აქ რაჭას **მობრძანდათ**“ (საეკლ. I, 1700-1731, შოშიტა რაჭის ერისთავის შეწირულობის წიგნი. გვ. 128);

„სანატრელ ჩვენს ძმას ბატონისშვილს ლეონსაც **მდომებოდათ** წიგნის ოდეს ბოძება, მაგრამ აღარ **დასცალეობდათ**“ (სიძვ. I, 1782, №193, გვ. 191).

„ნიადაგ თავს **აწყენინებდათ** მის სიმაღლეს მამა ჩემი“ (სიძვ. III,

⁹⁶ M. van Esbroek, La vision de Vakhtang Gorgasali et sa signification // პირველი საერთაშორისო ქართველოლოგიური სიმპოზიუმის მასალები, თბ., 1988, გვ. 221.

1796, დიმიტრი ორბელიანი წერილი დედოფალ დარეჯანისადმი, გვ. 377);

„არც სხვებივით თვალი მშვიერი აქუსთ, რომ მისგან ჩვენ ზიანი მოგივიდესთ რამე“ (სიძგ. III, 1794-1796, წერილი საპიოფანისა დედოფალ დარეჯანისადმი, გვ. 386);

„თქვენს ქვეყანასზედა მას თვალი არ უჭირავსთ წყალობის მეტი“ (იქვე).⁹⁷

მოყვანილ ფორმებთან დაკავშირებით ნ. სურმავა შემდეგნაირად მსჯელობს: „შესადარებლად შეიძლება გავიხსენოთ მიმართვის თავაზიანი ფორმა. თავაზიანი მიმართვის დროსაც აღსანიშნი ერთი პიროვნებაა და ზმნაში მრავლობითის ნიშნით გამოიხატება. მაგრამ, მეორე მხრივ, თავაზიან მიმართვაში სინტაქსური პრინციპი სახელისა და ზმნის რიცხვში შეთანხმებისა არ ირღვევა, რადგან II პირი, რომელსაც მიმართავენ, მოცემულია ყოველთვის მრავლობითის ფორმით—თქვენ. სწორედ „თქვენ“ (სუბიექტი ან ობიექტი) აჩენს ზმნაში -თ მრავლობითის ნიშანს. საწინააღმდეგო ვითარებაა ზემომოყვანილ მაგალითებში, სადაც სახელი, რომელსაც განეკუთვნება მრავლობითის სუფიქსი ზმნაში, წარმოადგენს მესამე პირის, რიცხვის კატეგორიის უქონელ საკუთარ სახელს ან მხოლოობითში მდგარ III პირის ნაცვალსახელს, რომლითაც ჩანაცვლებულია აღნიშნული საკუთარი სახელი: **დასცალე-ბოდათ** ნემსაძეს; **მოეხსენებინათ** იმასაც; **უჭირავსთ** მას“.⁹⁸

ჩვენი მხრივ უნდა შევნიშნოთ, რომ ავტორი შესადარებლად სავესებოთ სამართლიანად იღებს მიმართვის თავაზიან ფორმას, თუმცა შემდეგ სულ სხვა გზით მიდის და აფიქსირებს „საწინააღმდეგო ვითარებას“ სინტაქსური თვალსაზრისით. სინამდვილეში კი, აი, როგორაა საქმე. ჩვენ შეგნებულად დავიმონშეთ მაგალითები ზემონახსენები სტატიიდან. ზმნასთან სუბიექტურ მესამე, ან ობიექტურ მესამე პირად შეწყობილი სახელები მაღალი წოდების წარმომადგენელ პიროვნებებს აღნიშნავს, ყოველ შემთხვევაში, იმაზე მაღალს, ვიდრე მთქმელია. როდესაც ეს მთქმელი მათ მიმართავს, **თქვენ** ნაცვალსახელი განაპირობებს ზმნაში -თ სუფიქსის გაჩენას. მაგრამ იგი ამჯერად აღარ

⁹⁷ ნ. სურმავა, ზმნის პირთა რიცხვის აღნიშვნის ისტორიიდან (XVI-XVIII სს. ქართული საბუთების მიხედვით)// იკვე, XXVIII, 1989, გვ. 143.

⁹⁸ იქვე.

⁹⁹ იქვე, გვ. 144.

არის მრავლობითობის აღმნიშვნელი. იგი ევფემატურობის ნიშანია. იმავე პიროვნებების მესამე პირში მოხსენიებისას, ზმნას უჩნდება არა მრავლობითის სუფიქსი, არამედ ევფემის მარკერი (ე.ი. ამ მხრივ გვაქვს არა სანინალმდეგო, არამედ შესაბამისი ვითარება). ამასთან ერთად საგულისხმოა კიდევ ერთი ფაქტორი; როგორც ნ. სურმავა მიუთითებს, „გამორიცხული არ არის, რომ ამ მოვლენის წარმოჩენაში გარკვეულ როლს თამაშობდეს უცხოენობრივი გავლენა“.¹⁰⁰ თუმცა ეს არ ნიშნავს, რომ -თ-ს გაჩენა ზემომოყვანილ მაგალითებში არაკანონზომიერია. იგი ასეთად შეიძლება მივიჩნიოთ წმინდა სინტაქსური თვალსაზრისით, მაგრამ, თუ გავითვალისწინებთ ევფემის, როგორც ენობრივი ფაქტის, რეალობას და სპეციფიკას, მაშინ არც ის იქნება გასაკვირი, რომ „დადასტურდა შემთხვევა, სადაც პატივისცემის გამომხატველი -თ სუფიქსი განკუთვნილია პირმიუმართავი დამატებისათვის“.¹⁰⁰

ეს შემთხვევა კიდევ ერთი დადასტურებაა იმისა, რომ ევფემატურობის -თ-ს მოხმარების არის გაფართოების ცდა პერმანენტული პროცესია, რის შედეგადაც ჩნდება მაგალითები, სადაც იგი და პლურალურის -თ აღარ ემთხვევიან ერთმანეთს და წარმოგვიდგებიან, როგორც ურთიერთდამოუკიდებელი ენობრივი ერთეულები. -თ-ს (თავდაპირველად მხოლოდ მრავლობითის მარკერის) ამგვარი გარდასახვა ფაკულტატიური გრამატიკის პრინციპების სანიმუშო ილუსტრაციაა, მით უმეტეს, რომ ტიპოლოგიურად მსგავსი მოვლენები უხვადაა დადასტურებული. სწორედ ამგვარ შემთხვევებთან დაკავშირებით ამბობს ბ. ჯორბენაძე: „მუდმივი იარლიყები ენაში არ არსებობს და საჭიროების დროს ნებისმიერი ფორმობრივი ელემენტი ნებისმიერი დანიშნულებით შეიძლება გამოიყენოს ენამ, სავსებით განსხვავებულ სისტემებში შეიყვანოს და ამით სავსებით განსხვავებულ ელემენტებს ამოუყენოს გვერდით. ყოველ შემთხვევაში ენას აქვს ამის პოტენცია, თუმცა კონკრეტული რეალიზაცია, შესაძლოა, არც ისე ხშირად ხდებოდეს. ნებისმიერობა არ ნიშნავს განუკითხაობას, ამ ნებისმიერობას თავისი კანონზომიერება აქვს.“¹⁰¹

რა თქმა უნდა, ჩვენს შემთხვევაში განუკითხაობასთან არა გვაქვს საქმე. არსებული ვითარება, როგორც ზემოთ დავინახეთ, გარკვეული შიდა და გარე ენობრივი ფაქტორების ზემოქმედებითაა შეპირობებუ-

¹⁰⁰ იქვე, გვ. 143.

¹⁰¹ ბ. ჯორბენაძე, ქართული ზმნის ფორმობრივი და ფუნქციური ანალიზის პრინციპები, თბ., 1980, გვ. 261.

ლი, რის შედეგადაც მიღებულია გრამატიკული კატეგორიისათვის საჭირო და აუცილებელი ტრიადა: ფორმა—ფუნქცია—შინაარსი. ვ. იარცევა მიუთითებს, რომ „გრამატიკისათვის ფორმის საკითხებს პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა აქვს, რადგან მოცემულ ენაში ამა თუ იმ გრამატიკული კატეგორიის არსებობა მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება ვამტიკიცოთ, როდესაც მოცემული მნიშვნელობის გამოსახატავად გვაქვს გრამატიკულ ფორმათა გარკვეული სისტემა“.¹⁰² ვ. იარცევას სიტყვებიდან გამომდინარე, ევფემატურობის წინააღმდეგ შეიძლება გაჩნდეს „არგუმენტი“, რომ მას არ გააჩნია თავისი საკუთარი მანარმოებელი, რომ ევფემა ემთხვევა მრავლობითის ფორმას. დამთხვევის მაგალითების მოყვანა მართლაც ძალზე დიდი რაოდენობით შეიძლება. მაგრამ, რაც შეეხება „საკუთარ“ მანარმოებელს, აქ უნდა გავიხსენოთ ის ზემომოყვანილი მრავალრიცხოვანი მაგალითი, რომლებიც საცნაურად ხდიან იმ გარემოებას, რომ ევფემატურობის -თ-ს პლურალურის -თ-საგან განსხვავებული სინტაგმატიკა ახასიათებს. რაც შეეხება დამთხვევებს: ა) ევფემატურობის -თ ფუნქციაშეცვლილი მრავლობითის აფიქსია და დამთხვევები გამოხატულების პლანში აქედან გამომდინარეა; ბ) ა. ბონდარკო აღნიშნავს, რომ „ზმნის რიცხვი არის მორფოლოგიური კატეგორია სტრუქტურული დომინანტით“¹⁰³. თუ ასეა, მაშინ ევფემატურობის -თ ხომ სწორედ ზმნის პირის მრავლობითობის გამომხატველ ერთ-ერთ აფიქსს ემთხვევა. ამრიგად, ევფემატურობაც არის გრამატიკული კატეგორია სტრუქტურული დომინანტით. რაც შეეხება სემანტიკას, ევფემატურობა ამ მხრივ ნამდვილად არ ემთხვევა და არ იმეორებს სხვას.

ამ თავში ჩვენ განვიხილეთ ის შიგაენობრივი ფაქტორები, რომლებიც აპირობებენ მრავლობითი რიცხვის ფორმათა სპეციფიკური ფუნქციით ხმარებას, მაგრამ ამავე დროს ხშირად ვახსენებდით სოციალურ ფაქტორებსაც, რომლებიც მონაწილეობას იღებენ აღნიშნულ პროცესებში. ჩვენ არ ვაპირებთ იმაზე კამათს, ფაქტორთა რომელი წყებაა მთავარი და გადაამწყვეტი: შიგა- თუ გარეენობრივი. ამჯერად ჩვენი მიზანია გამოვავლინოთ ამ ფაქტორთა **თანაქმედება**, რაც დამატე-

¹⁰² Ярцева В.М. Проблемы языкового варьирования: исторический аспект // Языки мира: Проблемы языковой вариативности, М., 1990, с. 9.

¹⁰³ ა. ბონდარკო, დასახ. ნაშრ., გვ. 42.

ბით შუეს მოჰფენს არა მარტო ჩვენს საკვლევ საკითხს, არამედ მიკროსოციოლინგვისტიკის ზოგად პრობლემებსაც.

თავაზიანობის გამოხატვის გრამატიკულ
საშუალებათა სოციოლინგვისტური ანალიზი

§1. ენათმეცნიერული მეთოდები და
სოციოლინგვისტური ანალიზის პრინციპები.

ყველაზე განზოგადებული მეთოდი ყოველთვის მჭიდრო კავშირშია გარკვეულ თეორიასთან; იგი ფაქტობრივად წარმოადგენს ერთობას: „მეთოდი—თეორია“. ენათმეცნიერების განვითარება ადასტურებს შემდეგ გარემოებას: კვლევის ყოველ ახალ ეტაპს, რომლის დროსაც იცვლება შეხედულებები ენაზე, იცვლება ლინგვისტური თეორიები, თან სდევს ახალი განზოგადებული მეთოდის შექმნის ცდა. ყოველი ზოგადი მეთოდი კი წინ წამოსწევს ენის, როგორც საკვლევი ობიექტის, იმ მხარეს, რომელიც ყველაზე მნიშვნელოვნად მიიჩნევა ენის მოცემულ თეორიაში. ამ მეთოდების მოკლე მიმოხილვა თვალსაჩინოს გახდის ზემოთქმულს.

ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი პირველი მეცნიერული მეთოდია ლინგვისტიკაში; იგი თავის დროზე უნივერსალურ მეთოდად განიხილებოდა. მას შეესაბამება ენის გარკვეული თეორია, რასაც ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერება ჰქვია. ამ მეთოდის ძირითადი დებულებებია:

1) ყოველი ენა გამოირჩევა განუმეორებელი თავისებურებებით, რომლებიც წარმოიჩინდება მხოლოდ სხვა ენებთან შედარებისას; შედარება კი არკვევს ზოგიერთი მათგანის ნათესაობას;

2) ამის საფუძველზე ენები თავს იყრიან ენათა ჯგუფებში, შემდეგ კი ენათა ოჯახებში;

3) განსხვავებანი მონათესავე ენებს შორის შეიძლება აიხსნას უწყვეტი

ისტორიული განვითარებით, რომელიც აღიარებულია ენის უმნიშვნელოვანეს თავისებურებად;

4) ისტორიულ განვითარებაში ბგერები იცვლებიან ენის სხვა ერთეულებზე უფრო სწრაფად.

შეიძლება ითქვას, რომ ეს არის ერთგვარი მაკრო-მეთოდი, რომელიც წარმოადგენს იმ მეთოდური ხერხების ერთობლიობას, რომლებიც ემსახურება მონათესავე ენათა ისტორიული განვითარების კანონზომიერებათა ახსნას და წარსულში მათი სტრუქტურის უმნიშვნელოვანეს თავისებურებათა აღდგენას (რეკონსტრუქციას).

როგორც ცნობილია, სტრუქტურულმა მეთოდებმა აღნიშნეს გარდატეხა ენათმეცნიერული აზროვნების განვითარებაში. სტრუქტურული მაკრო-მეთოდის ძირითადი დებულებები შემდეგია:

1) ჭეშმარიტ რეალობად მიიჩნევა არა რომელიმე ენის ცალკეული ფაქტი (ფონემა, მორფემა, წინადადება და ა.შ.), არამედ ენა როგორც სისტემა; სისტემა არ წარმოადგენს ელემენტების ჯამს, პირიქით, განსაზღვრავს მათ: ენის ყოველი ელემენტი არსებობს იმდენად, რამდენადაც მიემართება სისტემის სხვა ელემენტებს;

2) სისტემის ბირთვის შეადგენს არადროითი მიმართებანი, მიმართებანი ბატონობენ ელემენტებზე, სტრუქტურა ბატონობს სისტემის ისტორიაზე, ძირითადია ელემენტთა ოპოზიციების მიმართებები ტექსტს გარეთ და ელემენტთა დისტრიბუცია ტექსტში;

3) მიმართებათა პრიმატის გამო შესაძლებელია სისტემის არადროითი და არასუბსტანციური შესწავლა;

4) ენის მსგავსადაა ორგანიზებული ზოგიერთი სხვა სისტემაც: ფოლკლორი, ადათ-წესები, ნათესაური კავშირები და მისთანები. მათი შესწავლა და ენის კვლევა, ენათმეცნიერება, ინტეგრირდება უფრო ზოგადი ხასიათის სამეცნიერო დისციპლინაში, რომელსაც სემიოტიკა ჰქვია.

სტრუქტურული მაკრო-მეთოდი ინარჩუნებს ნებისმიერი ენის საწყისი აღწერის, მისი სტრუქტურისა და ელემენტთა სისტემატიკის დადგენის მეცნიერული მეთოდის მნიშვნელობას. მისი შეზღუდულობა უკავშირდება უკიდურეს აბსტრაქტულობას და შეუძლებლობას, გამოვიყენოთ იგი ენის, როგორც საზოგადოებრივი, ისტორიული სისტემის კვლევისას.

სტრუქტურალიზმის რიგი პრობლემის გადაჭრის აუცილებლობამ განაპირობა ახალი, კონსტრუქტივისტული მეთოდების შექმნა; ეს კი უკავშირდებოდა სულ სხვა წარმოდგენებს ენაზე; აქ იგი განიხილებოდა როგორც დინამიკური, „წარმომშობი“ სისტემა.

კონსტრუქტივისტული მაკრო-მეთოდი წარმოიშვა მე-20 საუკუნის 60-იან წლებში.

ძირითადი დებულებები:

1) კონსტრუქტივისტულობის მოთხოვნა, ე. ი. თეორიულ ობიექტთა აგების, კონსტრუირების შესაძლებლობანი და აუცილებლობანი: ობიექტი შეიძლება მიღებულ იქნეს თეორიის ობიექტად მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუკი მკვლევარს შეუძლია მისი აგება ან მოდელირება. ამასთან კონსტრუქტივისტულად მიიჩნევა არა რეალური ობიექტი, არამედ მისი თეორიული ანალოგი ან მოდელი; მაგალითად, წარმოშობი (გენერატიული) გრამატიკა „წარმოშობს“ არა რეალურ გამონათქვამებს ისე, როგორც ისინი იქმნებიან ადამიანის აზროვნებასა და მეტყველებაში, არამედ მათ ფორმალურ ანალოგებს—მოდელებს;

2) ამოსავალ ობიექტს წარმოადგენს წინადადება (თავისი თეორიული მოდელის სახით), რის გამოც კონსტრუქტივისტული მეთოდებით ძირითადად იკვლევენ წინადადების სინტაქსს და სემანტიკისა და ლექსიკის იმ მოვლენებს, რომლებიც უშუალოდ უკავშირდება წინადადებას;

3) წინადადება-გამონათქვამის აგების დინამიკური კანონები უნივერსალურადაა მიჩნეული, ხოლო ამა თუ იმ ენის ეროვნული, ისტორიულად ცვალებადი თავისებურებები განიხილება, როგორც ამ უნივერსალურ კანონზომიერებთა რეალიზაციის ფორმები; მაგალითად: მორფოლოგია, როგორც სემანტიკისა და სინტაქსის „ტექნიკა“.

4) ენა საერთოდ განიხილება როგორც დინამიკური სისტემა, რომელიც უზრუნველყოფს სამეტყველო პროდუქციის წარმოქმნას.

კონსტრუქტივისტული მეთოდების კონკრეტულმა გამოყენებამ ენობრივ მასალაზე გამოავლინა მათი არსებითი შეზღუდულობა: როგორც ჩვეულებრივ ხდება, ამ პირობებში დაიწყო ძიება ახალი მეთოდებისა და ხერხების შესამუშავებლად, რომლებიც საშუალებას მისცემდნენ სპეციალისტებს, შეექმნათ უფრო რეალისტური სურათი. აქვე აუცილებლად უნდა აღინიშნოს შემდეგი: რა თქმა უნდა, ნებისმიერ დიდ ეტაპს ენათმეცნიერებაში თან ახლავს შეხედულებების გადაფასება, ლინგვისტური თეორიების, მეთოდების ძირეული ცვლა, მაგრამ განვლილი ეტაპის მეთოდები უგზოუკვლოდ კი არ იკარგება, არამედ ინარჩუნებს მნიშვნელობას ახალ ეტაპზე, როგორც უფრო კერძო, სპეციალური მეთოდები. ზემოხსენებული ძიებაც მსგავს ხასიათს ატარებდა და შედეგებიც შესაბამისად იყო მიღებული. სოციოლინგვისტური მეთოდების შექმნა კანონზომიერი იყო არა მარტო მეცნიერების მოთხოვნილებებიდან გამომდინარე, არამედ იმ მემკვიდრეობითაც, რაც

პიონერ სოციოლინგვისტებს ერგოთ; და ეს მემკვიდრეობა ფასეულია არა მარტო თავისი საყოველთაოდ მიღებული პოზიტიური, არამედ აშკარად საკამათო დებულებებითაც. ნათქვამი ცხადი გახდება თუნ-
დაც ერთი კონკრეტული ასპექტის განხილვის შემდეგაც: საუკუნეების მანძილზე მოაზროვნენი შეპყრობილი იყვნენ დაუოკებელი სურვილით, მიეგნოთ ენის იდეალიზებული („სუფთა“) ფორმისათვის, რომელიც დამალული იყო მისი გამოყენების რეალური და სწრაფად ცვალებადი ფაქტების „გროვაში“. პლატონიდან მოყოლებული მე-19 საუკუნის ლინ-
გვისტებიც კი თვლიდნენ, რომ „სუფთა“ ფორმა არსებობდა მხოლოდ წარსულში, თანამედროვე მეტყველება კი განიხილებოდა, როგორც მისი დაზიანებული სახესხვაობა. თვით ფ. დე სოსიურიც დაკავებული იყო ისეთი სუფთა, ჰომოგენური სისტემის ძიებით, რომლის არსებობას იგი წარსულში კი არ ვარაუდობდა, არამედ საზოგადოების „კოლექ-
ტიურ აზროვნებაში“. ნ. ჩომსკისათვის „სუფთა“ ფორმის ადგილსამყო-
ფელი უფრო აბსტრაქტულია—„იდეალური მოლაპარაკე-მსმენელის“ აზროვნება. ეს პარალელები პარადოქსულად კი უღერს, მაგრამ ფაქ-
ტია. რ. ტ. ბელი მიგნებულ ფორმულირებას უკეთებს მრავალთა მიერ გაზიარებულ რწმენას, რომ „რეალური მეტყველება (parole, performance, speech, usage—რა ტერმინიც უნდა იყოს გამოყენებული) საკმაოდ ცვალებადია იმისათვის, რომ ექვემდებარებოდეს აღწერას“.¹⁰⁴ სავსე-
ბით მართალია რ.ტ. ბელი, როდესაც აღნიშნავს, რომ მსგავს შეხედუ-
ლებას სოციოლინგვისტი ვერავითარ შემთხვევაში ვერ დაეთანხმება.¹⁰⁵ მაშინ იგი სოციოლინგვისტი აღარ იქნება. ეს იმის გამოა, რომ სოცი-
ოლინგვისტური ანალიზი განსხვავდება ზემოთ დახასიათებული მეთო-
დებისაგან იმით, რომ იგი ეფუძნება სავსებით განსხვავებულ პრინცი-
პებს, ე.ი. აქაც თავს იჩენს ერთობა: „მეთოდო-თეორია“.

ცდილობს რა დაახასიათოს სოციოლინგვისტური ანალიზის სპეცი-
ფიკური პრინციპები და ხერხები, რომლებიც შეადგენს მის მეთოდს, ი. დემერიევი ამბობს: „სოციოლინგვისტიკას, როგორც ეს გამოიმდინარე-
ობს თვითონ მოცემული ტერმინიდან, საქმე აქვს ორმაგი ბუნების მოვლენებთან—საკუთრივ სოციალურთან და ენობრივთან. არსებითად ენობრივი იგივეა, რაც სოციალური (ე.ი. ისიც სოციალურია), მაგ-
რამ—ენის სპეციფიკის გათვალისწინებით, საკვლევი ობიექტის კონ-
კრეტიზაციით. სოციალური წარმოადგენს არაენობრივი ბუნების სოცი-

¹⁰⁴ Белл Р. Т. Социолингвистика, М., 1980, с. 38.

¹⁰⁵ იქვე.

ალურ ფაქტორთა ერთობლიობის განზოგადებულ გამოხატულებას, ე.ი. მთელი არაენობრივი სოციალურის, რომელთანაც ურთიერთქმედებს სოციოლინგვისტური მოვლენის საკუთრით ენობრივი მხარე; თითოეულ მათგანს აქვს თავისი სტრუქტურა და ასრულებს სპეციფიკურ ფუნქციებს. ამასთანავე ისინი ერთმანეთზე ახდენენ გავლენას. ამგვარად, სოციოლინგვისტური ერთეული არის განსაკუთრებული ტიპის ორგანოზომილებიანი ერთეული. სწორედ ასეთ ერთეულებთან აქვს საქმე სოციოლინგვისტურ ანალიზს. ამაში მდგომარეობს პირველი პრინციპი, რომელიც საფუძვლად უდევს სოციოლინგვისტურ ანალიზს“.¹⁰⁶

თვითონ ენის, როგორც სოციალური ფენომენის, არსი განაპირობებს იმას, რომ მისი ადეკვატური აღწერისათვის მონოდებული სამეცნიერო დისციპლინის, სოციოლინგვისტიკის, მეთოდები წარმოადგენს ლინგვისტური და სოციოლოგიური პროცედურების სინთეზს. ამას ადასტურებს სოციოლინგვისტიკის ცნებითი აპარატიც, რომელსაც ქვემოთ განვიხილავთ არჩეულ საკვლევ საკითხთან და შესაბამის საილუსტრაციო მასალასთან მიმართებაში.

§2. სოციოლინგვისტიკის ცნებითი აპარატი ენის ცვლად ბუნებასთან მიმართებაში

ენის სოციალურად შეპირობებულ ცვლადობას, რაც სოციოლინგვისტიკის ერთ-ერთ ცენტრალურ პრობლემას წარმოადგენს, ახასიათებენ ორი განზომილებით: სტრატეფიკაციულით და სიტუაციურით.

სტრატეფიკაციული ვარირება უშუალო კავშირშია საზოგადოების სოციალურ სტრუქტურასთან. ამ ტიპის ვარირება თავის გამოხატულებას პოულობს იმ ენობრივ და სამეტყველო განსხვავებებში, რომლებიც წარმოჩინდება სხვადასხვა სოციალური ფენისა და სოციალური ჯგუფის წარმომადგენელთა ურთიერთობის დროს.

რაც შეეხება სიტუაციურ ვარირებას, იგი უკავშირდება ენის ფუნქციური გამოყენების სოციალურ სიტუაციებს, ე.ი. სათანადო ენობრივი ერთეულის შერჩევა დამოკიდებულია მოცემულ ვითარებაზე ორ ინდივიდს შორის კომუნიკაციის დროს. ვარირების ეს ორი ტიპი თავდაპირ-

¹⁰⁶ Дешериев Ю. Д. Социальная лингвистика, М., 1977, с. 304-305.

¹⁰⁷ Labov W. The social stratification of English in New York City. Washington, 1966.

¹⁰⁸ Швейцер А. Д. Современная социолингвистика, М., 1977.

ველად აღწერა უ. ლაბოვმა; ¹⁰⁷ იგი ხმარობდა ტერმინებს „სოციალური“ და „სტილისტური“. ჩვენ მიერ გამოყენებული ტერმინები—„სტრატეფიკაციული“ და „სიტუაციური“—აღ. შვეიცერიისეულია. ¹⁰⁸

ენის სოციალური დიფერენციაციის დროს სტრატეფიკაციული და სიტუაციური ვარირების ურთიერთკავშირის გათვალისწინება აუცილებელი წინაპირობაა ობიექტური სურათის მისაღებად. ამ ურთიერთკავშირის უგულვებელყოფა საპირისპირო შედეგს გვაძლევს. ნათქვამის დასადასტურებლად გამოდგება ბ. ბერნსტაინის „კოდების თეორია“ და მისი სწორხაზოვანი დასკვნები. ¹⁰⁹

ჩვენს შემთხვევაში აუცილებლობას წარმოადგენს, შემოვიტანოთ კიდევ ერთი ცნება— სოციოლინგვისტური ცვლადები. ამ ტიპის ცვლადებად გაიგება სტრატეფიკაციული და სიტუაციური ვარირების ნებისმიერი ენობრივი თუ სამეტყველო კორელატი. შესაბამისად, ა. შვეიცერი საუბრობს ცვლადების ორ კატეგორიაზე და მათ ასე უწოდებს: სტრატეფიკაციული და სტრაციფიკაციულ-სიტუაციური ცვლადები. ¹¹⁰ სტრატეფიკაციული განზომილება ასახავს საზოგადოების სოციალურ სტრუქტურას. მეორე რიგის განზომილება ავლენს ცვლადებს ერთდროულად ორ, როგორც სტრატეფიკაციულ, ისე სიტუაციურ სიბრტყეზე. ეს საკითხები უფრო ადრე განიხილა უ. ლაბოვმა. იგი გვთავაზობს სხვა ტერმინებს: „სოციოლინგვისტური ინდიკატორები“ და „სოციოლინგვისტური მარკერები“; ¹¹¹ რაც შეესაბამება ა. შვეიცერიისეულ „სტრატეფიკაციულ ცვლადს“ და „სტრატეფიკაციულ-სიტუაციურ ცვლადს“. ჩვენ უპირატესობას ვანიჭებთ უ. ლაბოვისეულ ტერმინებს, თუმცა ვარიანტულობის სპეციფიკის აღსანიშნავად გამოვიყენებთ „სტრატეფიკაციულ ვარირებას“.

ამა თუ იმ სოციოლინგვისტური ცვლადის შერჩევის მექანიზმის გამოსავლენად, ერთი მხრივ, უნდა გავარჩიოთ საკომუნიკაციო აქტის მონაწილეთა სტატუსი, ხოლო, მეორე მხრივ, მათი როლებრივი ურთიერთობანი. მიუხედავად იმისა, რომ ტერმინები „სტატუსი“ და „როლი“ ზოგიერთ ნაშრომში ტერმინოლოგიური დუბლეტების სახითაა მოცე-

¹⁰⁷ Bernstein B. Elaborated and restricted codes//Explorations in sociolinguistics - Sociological inquiry, V. 36, 1966.

¹¹⁰ ა. შვეიცერი, დასახ. ნაშრ., გვ. 83.

¹¹¹ Лабов У. Исследование языка в его социальном контексте //НЛ, вып. VII, М., 1975.

მული, ჩვენ სავსებით ვეთანხმებით ა. შვეიცერს, რომ ისინი უნდა განვიხილოთ როგორც ორი სხვადასხვა, მაგრამ ერთმანეთთან გარკვეულ მიმართებაში მყოფი ტერმინი, რომლებიც სხვადასხვა ცნებითს რიგში შედიან; კერძოდ, ტერმინი „სტატუსი“ უნდა ჩავრთოთ იმ ცნებითს რიგში, რომელიც უკავშირდება სტრატეგიკაციულ ვარირებას, ხოლო ტერმინი „როლი“—იმ რიგში, რომელიც უკავშირდება სიტუაციურს.¹² აქედან გამომდინარე, კომუნიკანტის სტატუსს შეესაბამება სოციოლინგვისტური ინდიკატორები, ხოლო კომუნიკანტის როლს—სოციოლინგვისტური მარკერები. ამ სოციოლინგვისტურ ცვლადთა არსი და ურთიერთმიმართება უფრო ნათლად გამოჩნდება ფაქტობრივი მასალის ანალიზის საფუძველზე. ამ მიზნით შევარჩიეთ ქართული საერო მწერლობის ძეგლები: „ამირანდარეჯანიანი“ და „ვისრამიანი“.

დასაკვირვებელ ენობრივ ერთეულებად აღებულია სუბიექტური შეფასების ნაცვალსახელები. და, შესაბამისად, გრამატიკული ევფემიზმი ფამილარულ ფორმასთან დაპირისპირებაში.

რადგან უკვე დავაზუსტეთ მიმართებები ენობრივ სისტემის შიგნით მორფოლოგიურ-სინტაქსურ, სემანტიკურ ელემენტებს შორის, ამჯერად მიზნად ვისახავთ, გამოვავლინოთ მიზეზობრივი კავშირები ამ ელემენტების ფუნქციონირებასა და სოციალურ ფაქტორთა შორისაც. ამისათვის თავდაპირველად განვიხილოთ სტრატეგიკაციული ვარირების შემთხვევები და გამოვყოთ სოციალინგვისტური ინდიკატორები.

„უბრძანა მეფემან:

—თქვი, ჯაზირ ვაზირთა უხუცესო, **შენ** დაკლებულსა არას იტყვი-ო“ (ამირ., გვ. 281).

თუ ლ. კრისინის¹³ აღნიშვნებით ვისარგებლებთ (მცირეოდენი სახეცვლილებით), გვექნება შედეგი მოდელი:

$S_x > S_y$ (x-ის სტატუსი აღემატება y-ის სტატუსს), ე.ი. აქ მეფე აღნიშნულია x-ით, ხოლო ჯაზირ ვაზირთა უხუცესი—y-ით. ამგვარი ფორმულით გამოსახული სამეტყველო ქცევის დროს, უმეტეს შემთხვევაში, x შენობით მიმართავს y-ს და, შესაბამისად, ზმნაც ევფემატურად არამარკირებულია. აღნიშნული ენობრივი ერთეულები კი სოციოლინგვისტური ინდიკატორებია. ტექსტში ზემომოყვანილ დიალოგს ასეთი

¹² ა. შვეიცერი, დასახ. ნაწარ., გვ. 83.

¹³ Крысин Л. П. Социолнгвистические аспекты изучения современного русского языка. М., 1989.

გაგრძელება აქვს:

მოახსენა:

„—ცხოვნი, მეფეთ-მეფეო, უკუნისამდე! ოდეს ბრძანეთ და მის ქურციკისა ნადირობად გახვედით, მუნითგან შეჭირვებული ხართ. არცალა გასულხართ ნადირობად და არცა გარდაგიხდიათ ნადიმი“ (ამირ., გვ. 281).

ამ შემთხვევაში გვაქვს შემდეგი ფორმულა:

$S_x < S_y$ (აქ მეფე y -ითაა, რადგან მას მიმართავენ), ე.ი. x მიმართავს y -ს თქვენობით. შესაძლოა, დაისვას შეკითხვა იმის თაობაზე, რომ მოყვანილ ფრაგმენტში არ ფიგურირებს **თქვენ** ნაცვალსახელი. ეს მართალია, მაგრამ, როგორც ვიცით, სწორედ თავაზიანი **თქვენ** არის მიზეზი მოცემულ მიმართვაში გრამატიკული ევფემიზმების ფორმების გაჩენისა (არნ. ჩიქობავა: „ზმნაში ცვლილება შეუძლებელია ისე, რომ მასში სახელის ნიშნები (წარმომადგენლები) არ იყოს“). მოყვანილ მაგალითებში **შენ/თქვენ** ნაცვალსახელები და ევფემები სოციოლინგვისტური ინდიკატორებია. ამჯერად სხვა მაგალითების შუქზე შევამოწმოთ ამ ცვლადების შერჩევის კანონზომიერება და ფორმულების სისწორე.

ვეზირი მიმართავს მეფეს:

„თუ მიბრძანოთ, მოგახსენოთ, რაცა ვიცოდეთ“ (ამირ., გვ. 282).

$S_x < S_y$,

ე.ი. კვლავ x -ის სტატუსი უფრო დაბალია, ვიდრე y -ისა და ამიტომ მიმართვაში არის ევფემები.

ბადრი იამანის ძე მიმართავს მეფეს:

„ღმერთმან ათას წელს გაცოცხლოს ნებასა **თქვენსა** ზედა! მეფობა **თქვენი** არს და გვირგვინი **თქვენვე** დაიდგით. სიცოცხლე და სიხარული ჩემი მანამდის არის, ვიდრე **თქვენ** ნებასა **თქვენსა** ზედა ხართ“ (ამირ., გვ. 305).

აქაც: $S_x < S_y$ — **თქვენ**+ევფემა

ინდო ჭაბუკი მიმართავს იამანთ მეფეს:

„—ცხოვნი, მეფეო, უკუნისამდე! მე არა ნებითა ჩემითა მოვსულვარ აქა. არა უარ ვიქმ, კაცმან ამან მაჯობა და აქა **თქვენსა** წინაშე მომიყვანა“ (ამირ., გვ. 339).

კვლავ $S_x < S_y$ — **თქვენ**.

სტატუსებს შორის ურთიერთობის ენობრივი გამოხატულების ეს მოდელი, რა თქმა უნდა, საკმაოდ პრიმიტიულის შთაბეჭდილებას

ტოვებს. ეს გასაგებიცაა, რადგან სტატუსი არადინამიკური ცნებაა და მას არ ძალუძს წარმოაჩინოს საზოგადოებრივ ურთიერთობათა მთელი მრავალფეროვნება. მოკლედ რომ ვთქვათ, მიმართება—ინდივიდის სოციალური მახასიათებელი/ინდივიდის სამეტყველო ქცევა—ვერ იქნება ყოველთვის ისეთი სწორხაზოვანი, როგორც ამას წარმოგვიდგენს კომუნიკანტთა სტატუსების ურთიერთდამოკიდებულებაზე ორიენტირებული მოდელი.

§3. სამეტყველო ქცევის კომპონენტები, როლებრივი ურთიერთობანი და სოციოლინგვისტური ცვლადები

სამეტყველო ქცევას მრავალი განმსაზღვრელი ფაქტორი ახლავს თან. მათი ზემოქმედების შედეგად ერთი და იგივე სემანტიკური ინფორმაცია შეიძლება განსახიერდეს სუბსტანციურად განსხვავებულ ენობრივ გამოხატუვებებში. ამ ფაქტორების შესახებ საკმაოდ ვრცლად მსჯელობს დ. ჰაიმზი. იგი გამოყოფს შვიდ ფაქტორს ანუ კომპონენტს, რომელთაც შეიცავს ყოველი სამეტყველო აქტი. ესენია:

- 1) გამგზავნი (ადრესანტი);
- 2) მიმღები (ადრესატი);
- 3) შეტყობინების ფორმა;
- 4) კავშირის არხი;
- 5) კოდი;
- 6) თემა;
- 7) გარემო (სცენა, სიტუაცია).¹¹⁴

ამ საკითხთან დაკავშირებით უნდა მოვიყვანოთ ლ. ნიკოლსკის შენიშვნა: „როგორც ეტყობა, მისი (დ. ჰაიმზის—ზ.კ.) წარმოდგენით, ჩამოთვლილ კომპონენტებს თანაბარი ძალა აქვს“.¹¹⁵ ეს ის შემთხვევაა, რომელიც თვალსაჩინოდ ხდის შემდეგ აუცილებლობას: მოცემული ავტორის მოსაზრების შეფასება მისივე ნაშრომების მიხედვით სჯობს, რადგანაც კომპონენტებთან დაკავშირებით დ. ჰაიმზი აღნიშნავს, რომ „ნებისმიერ ჯგუფთან კატეგორიები შეიძლება განსხვავდებოდნენ რო-

¹¹⁴ Хаймс Д.Х. Этнография речи // НЛ, вып. VII, М., 1975, с. 58.

¹¹⁵ Никольский Л. Б. Синхронная социолингвистика, М., 1976, с. 124.

გორც რაოდენობრივად, ისე შინაარსობრივად, და მათი ყველა გამოვლინება და კლასები ემპირიულად უნდა იქნეს დადგენილი".¹⁶ ეს გამოვლინებაში კი მკვეთრად ეწინააღმდეგება ლ. ნიკოლსკისეულ დახასიათებას. საერთოდ, სამეცნიერო ქცევის კომპონენტების საკითხი დ. ჰაიმზთან საფუძვლიანადაა დამუშავებული და ზოგიერთი ნაკლებმოსალოდნელი ნიუანსიცაა გათვალისწინებული. ეს კი მხოლოდ და მხოლოდ ემპირიული მასალის ანალიზის შედეგადაა დადგენილი. მაგალითად, აღმოსავლეთ ჩინურული ჯგუფის ენებში (ჩრდილოეთ ამერიკა, კანადა) საზეიმო ცერემონია ნაწილობრივ განისაზღვრება იმით, რომ ბელადის სიტყვებს შეკრებილთათვის იმეორებს საგანგებოდ გამოყოფილი მომსახურე პირი. სწორედ ამიტომ დ. ჰაიმზის მიერ მოცემული პირველი ორი ფაქტორის სახელწოდებები არ შეიძლება გაგებულ იქნეს როგორც უბრალო ტერმინოლოგიური დუბლეტები, რადგანაც გამგზავნი და ადრესანტი ან მიმღები და ადრესატი ყოველთვის შეიძლება არ დაემთხვეს ერთმანეთს, ისევე როგორც ეს ზემომოყვანილ მაგალითში გამოჩნდა. ეს იმას ნიშნავს, რომ მხოლოდ სტატუსის მიხედვით არ იქნება საკმარისი სოციოლინგვისტური ცვლადების გამოვლენა. ამისათვის დ. ჰაიმზი გვიჩვენებს, რომ **გამგზავნისა და მიმღების** ფაქტორების კატეგორიების გამოვლენა უნდა მოხდეს მოცემული ჯგუფის როლებრივი სისტემის ტერმინებით.¹⁷

სოციალური როლის კლასიკური განმარტება ფუნქციონალისტური გაგებით 1936 წელს მოგვცა რ. ლინტონმა.¹⁸ როლის ცნება უკავშირდება სოციალური ურთიერთქმედების ისეთ სიტუაციებს, როდესაც ხანგრძლივი დროის განმავლობაში რეგულარულად მეორდება ქცევის გარკვეული სტერეოტიპი. კონკრეტული ინდივიდი მრავალ როლში შეიძლება მოგვევლინოს; ამგვარად, როლი წარმოადგენს მთლიანი ქცევის მხოლოდ ცალკე აღებულ ასპექტს. როლის გაგებასთან დაკავშირებულია ისეთი ცნებები, როგორცაა ინსტიტუციონალიზებული როლებრივი მოლოდინი (ექსპერტაციები); როლებრივი კონფლიქტი, როლებრივი დაძაბულობა (role-strain), როლების წყება (role-set), ადაპტაცია როლისადმი და მისთანები. როლის ცნება ფართოდ გამოიყენება სოციალურ ანთროპოლოგიაში (რ. ლინტონი, ბ. მალინოვსკი, ა. რ.

¹⁶ დ. ჰაიმზი, დასახ. ნაშრ., გვ. 59.

¹⁷ იქვე

¹⁸ Современная западная социология. Словарь, М., 1990, с. 299.

რადკლიფ-ბრაუნი, ს. ფ. ნეიდლი), მცირე ჯგუფთა თეორიაში (უ. ა. თომასი, ფ. ზნანეცკი, ჩ. ჰ. ქული, ე. ჯეკობსონი), სოციალურ ფსიქოლოგიაში (თ. შიბუტანი, ე. ზანდერი და სხვები), საშუალო დონის თეორიებში (კ. რიცლერი, მ. შელერი), სოციომეტრიაში (ჯ. ლ. მორენო), სოციალიზაციის თეორიაში (ზ. ფროიდი, თ. პარსონსი), ფსიქიატრიაში. სფეროთა სიმრავლე ადასტურებს როლების თეორიის ეფექტურობას და მის მიერ საზოგადოებრივი პროცესების ასახვის ადეკვატურობას. რ. ლინტონმა მოგვცა როლის ცნების სოციოლოგიური ინტერპრეტაცია; საზოგადოებრივ ურთიერთობათა სტრუქტურაში მან გამოყო სტატუსები, ე. ი. გარკვეული პოზიციები და მათთან დაკავშირებული უფლება-მოვალეობანი; მან განსაზღვრა როლი, როგორც სტატუსის დინამიკური ასპექტი¹¹⁹. აქ უპრიანი იქნება მოვიყვანოთ თანამედროვე ამერიკელი სოციოლოგის ჰ. ბლუმერის სიტყვები: „ადამიანები... ცხოვრობენ მნიშვნელობის მქონე ობიექტთა სამყაროში... ამ სამყაროს კი თავიდან ბოლომდე სოციალური წარმომავლობა აქვს, რადგანაც მნიშვნელობები წარმოიშვებიან საზოგადოებრივი ურთიერთქმედების პროცესში.¹²⁰ იქედან გამომდინარე, რომ როლის გაგება უკავშირდება სოციალურ-ურთიერთქმედების ისეთ სიტუაციებს, როდესაც ხანგრძლივი დროის განმავლობაში რეგულარულად მეორდება ქცევის გარკვეული სტერეოტიპი, სავსებით კანონზომიერი იქნება, რომ ამ სტერეოტიპს თავისი კორელატები გაუჩნდეს ენობრივ სტრუქტურაში. რა თქმა უნდა, აქ არ იგულისხმება პირდაპირი და ცალსახა კორელაცია.

სოციოლინგვისტის თვალსაზრისით, სამეტყველო ქცევა წარმოადგენს სოციალურად მისაღები ვარიანტის შერჩევის პროცესს. როდესაც ამ პროცესის შესახებ ვსაუბრობთ, პირველ რიგში მისი მრავალნახნაგიანი ბუნება უნდა იყოს გათვალისწინებული; მით უმეტეს, რომ კოდის ერთგვაროვნება, რომელიც აღიქმება როგორც „ერთი და იგივე“ სამეტყველო ერთობის ყველა წევრის მიერ, სხვა არაფერია, თუ არა ფიქცია, როგორც ამას აღნიშნავდა რ. იაკობსონი¹²¹. სოციალურად დეტერმინირებული სამეტყველო ქცევა წარმოადგენს პროცესს, რომელსაც თან სდევს რიგი შესაძლებელი შედეგი და რიგი შესაძლებელი

¹¹⁹ იქვე.

¹²⁰ Blumer H. Sociological implications of the thought of G.-H. Mead // American Journal of sociology. 1966. V, 71, N5, p. 540.

¹²¹ Main trends of research in the social and human sciences, pt. 1, ch. VI. Paris, 1970, p.458.

რეალიზაცია. სამეტყველო ქცევის სოციოლინგვისტური მოდელირებისას კი მკვლევარმა უნდა წარმოაჩინოს სოციალურად მისაღები ვარიანტის შერჩევის კანონზომიერებანი. ეს არ არის ადვილად გადასაწყვეტი ამოცანა, რადგანაც არ არსებობს საზოგადოება, რომელიც ხასიათდება მარტივი შედგენილობის „ურთიერთობის მატრიცით“, როგორც მას ჯ. გამპერცი უწოდებდა¹²². ურთიერთობის მატრიცა ხომ მოცემული საზოგადოებისათვის დამახასიათებელი როლების ერთობლიობას წარმოადგენს. ყოველი განვითარებული ენა კი ფლობს საშუალებებს, რომლებიც, ლ. კრისინის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „ემსახურებიან“ სხვადასხვა სოციალურ როლს¹²³. პ. ს. კორდერი ამბობს, რომ „უმჯობესია ვისაუბროთ იმის შესახებ, თუ როგორ ხმარობენ ადამიანები ენას სხვადასხვა კონტექსტში, რომელიც „მარკირებულია“ გარკვეული ენობრივი ნიშნებით, ვიდრე ვთქვათ, რომ ისინი იყენებენ ენის ამა თუ იმ ნაირსახეობას. სოციოლინგვისტის ამოცანაა, გამოყოს ამგვარი მარკერები“¹²⁴. ჩვენი აზრით, სწორედ ეს არის ის გზა, რომელიც თავიდან აგვაცილებს ისეთი მოდელის შექმნას, რომელსაც, შეიძლება, ერთი შეხედვით, მწყობრი ხასიათი ჰქონდეს, მაგრამ არ იქნება შესაბამისობაში რეალობასთან. აქედან გამომდინარე, ამჯერად უნდა გადავიდეთ სუბიექტური შეფასების ნაცვალსახელთა და ევფემათა, როგორც სოციოლინგვისტურ მარკერთა, განხილვაზე. ამ ტიპის ნაცვალსახელთა ფუნქციონირების სპეციფიკა მსოფლიოს ზოგიერთ ენაში სოციოლინგვისტური ასპექტით შესწავლილ იქნა სპეციალისტების მიერ¹²⁵. თუმცა ხაზი უნდა გაესვას იმას, რომ, ერთი მხრივ, ეს ნაშრომები ეხება ენათა მხოლოდ გარკვეულ წრეს, ხოლო, მეორე მხრივ, მათში ყურადღება გამახვილებულია შერჩევაზე მხოლოდ **შენ/თქვენ** ნაცვალსახელებს შორის, არ არის განხილული **ჩვენ** ნაცვალსახელის მეორეული მნიშვნელობით ხმარების სპეციფიკა და, რა თქმა უნდა, არ

¹²² Gumprez J. Types of Linguistic communities // Readings in the sociology of language. Mouton, 1970, p. 464

¹²³ Крысин Л. П. Ролевое общение и социальные роли говорящих // Социально-лингвистические исследования. М., 1976, с. 45

¹²⁴ Corder P.S. Introducing Applied Linguistics. Harmondsworth, 1973, p. 64.

¹²⁵ Brown R. W., Gilman A. The pronouns of power and solidarity // Style in language. L., 1960. Friendrich P. Social context and semantic feature: the Russian pronominal usage // Directions in sociolinguistics. 1972. Braun F. Terms of Address: Problems of patterns and usage in various languages and cultures. Berlin, New York, Amsterdam, 1988.

განიხილება ზმნათა ევფემატურობა.

თავიდანვე უნდა გავუსვათ ხაზი იმ გარემოებას, რომ ნებისმიერი დასკვნის საფუძვლად გამოყენებული იქნება ის ფაქტობრივი მონაცემები, რომლებსაც გვანვდის ჩვენ მიერ შერჩეული ენობრივი მასალა. სწორედ ეს მასალა აბათილებს თავის დროზე საკმაოდ სერიოზულად გამოთქმულ დებულებას, რომლითაც ეჭვი შეჰქონდათ იმაში, რომ მოცემული მოლაპარაკე იყენებს ორ ან მეტ სხვადასხვა სტილს ერთი პიროვნებისადმი მიმართვის დროს¹²⁶. ეს გამონათქვამი ენათმეცნიერებაში ცნობილი სწორხაზოვანი მიდგომის ერთ-ერთი მაგალითია, მიდგომისა, რომლის საშუალებითაც მსგავს შემთხვევებში ხშირად მიუღიანთ მავანისათვის სასურველი, მაგრამ რეაობის არამსახველი შედეგი. რა თქმა უნდა, დაუშვებელია, „სტილის სოციალურად ღირებული განსხვავებების“ უსიტყვოდ იგნორირება.¹²⁷ ზემოაღნიშნული დებულების გასაბათილებლად კვლავ უნდა მოვიყვანოთ მაგალითები „ამირან-დარეჯანიანიდან“, სადაც **ჩვენ** ნაცვალსახელის მეორეული მნიშვნელობით ხმარების ორი შემთხვევა დასტურდება:

1) „სავარსამიძესა, გამორჩეულსა ჭაბუკსა, გიბრძანებს მეფობა **ჩვენი**. მხიარულ ვარ სიცოცხლისა შენისათვის, ვმადლობ ღმერთსა, რომელ ჯერეთ ცოცხალ ხარ, ან, რა წაიკითხო ესე წიგნი, სწრაფით წამოდი წინაშე **ჩვენსა**, რომელ **ჩვენ** გავიხარნოთ ნახვითა შენითა, და ვითა მამა, ისრე პატივით დაგიჭიროთ და განგისვენოთ, ვითა გამზრდელსა და გვითხრობდი ამბავთა პატრონისა შენისა. ამირან დარეჯანისათა და განმიქარვე შეჭირვება, რომელ არს გულსა ჩემსა და ცოცხლებით იყავ!“ (ამირ., გვ. 286).

სიტუაციის უფრო სრულად აღქმისათვის საინტერესო იქნება ამ პასაჟის ინგლისური თარგმანი (N.B. მთარგმნელი ინგლისელია):

'To Savarsamidze, the renowned dchabuki: **Our Majesty** sends you this summons. - **We** rejoice that you are still alive, and thank God for granting you length of days. Now as soon as you have read this letter from **us**, make haste to appear before **us**, that the sight of you may rejoice **us**. **We** will treat you as if you had been tutor to **us in our** boyhood - while you shall tell **us** the story of your lord Amiran Darejanisdze, and to dispel melancholy which oppresses **our** heart! - Long life to you!' (Amir., p. 8).

2) „ვინათგან ღმერთსა ამ ჟამამდის მოუნევინარ, ასე არა ეგების,

¹²⁶ Bloch B. A Set of Postulates for Phonemic Analysis // Language, 24, 1948.

¹²⁷ Fries C.C., Pike K.L. Coexistent Phonemic Systems // Language, 25, 1948. p.29.

თუმცა არა გნახა მეფობამან **ჩვენმან**. ან წარმომივლენიან ორნი დიდებულნი ჩემნი—ჯაუნარ და ომარ. და შემიკაზმავს კუბო, რომელ შესვიდე შიგა, უჭირველად მოგიყვანონ აქა. და მე ვფიცავ ღმერთსა ცხოველსა, რომელ მოსვლისაგან კიდე არა არს წამალი!" (ამირ., გვ. 287).

'Since God has spared you thus long, **Our Majesty** must not fail to see you. Now I have dispatched Jaunar and Omar, two of my barons, to you, with a furnished litter: climb into this and they will bring you to us without hardship. For by the living God, I swear that you must come!' (Amir., p. 8-9).

ბოლო მაგალითში **ჩვენ** მხოლოდ ერთხელ გვხვდება („...თუმცა არა გნახა მეფობამან **ჩვენმან**“); დანარჩენ შემთხვევებში არის **ჩემნი** და **მე**. ამასთან დაკავშირებით ინგლისელი მთარგმნელი სქოლიოში შენიშნავს: „აქ და სხვაგან თარგმანი ასახავს ცვალებადობას ტექსტში მხოლოდობისა და სამეფო მრავლობის შორის“.¹²⁸ ეს შენიშვნა სწორედ იმისათვის გახდა აუცილებელი, რომ ამ შემთხვევაში ჩვეულებრივად მოსალოდნელი იყო **ჩვენ** ნაცვალსახელი.

ორსავე წერილში მეფე მიმართავს ერთსა და იმავე პირს, და აქ არხის ფუნქციას წერილი მეტყველება ასრულებს. ახლა კი ვნახოთ, რა მდგომარეობაა, როდესაც მეფის იმავე პიროვნებასთან საუბრისას კავშირის არხს ზეპირმეტყველება წარმოადგენს:

„—სავარსამისძეო, გამხიარულდა გული ჩემი ხილვითა შენითა და ამისთვის შენცა მხიარულ იყავ, რომელ ვითამცა მშობელი ხარ **ჩემი**, ეგრე დაგიჭირო! და თუ გინდეს სახლსა შენსა წასვლა, დიდითა პატივითა და დიდებითა გაგგზავნო“. (ამირ., გვ. 287)

ეს მაგალითი გამონაკლისს არ წარმოადგენს. აქედან გამომდინარე, ერთი და იმავე პირისადმი წერილობით მიმართვისას მეფე **ჩვენ** ნაცვალსახელით აღნიშნავს თავის თავს, ხოლო ზეპირად მიმართვისას — **მე** ნაცვალსახელით. პირველ შემთხვევაში გვაქვს სამეფო **ჩვენ** (*pluralis maiestatis*); და ეს სავსებით კანონზომიერიცაა, თუ მხედველობაში მივიღებთ მის წარმომავლობას. მეფის მხრიდან წერილი მეტყველებაში ხმარებული *pluralis maiestatis*, რა თქმა უნდა, არის სტატუსის ინდიკატორი, მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ იმასაც, რომ ეს მხოლოდ წერილი მეტყველებაში ხდება და არა ზეპირში, მაშინ მას **არხის**

¹²⁸ Amiran Darejaniani. A cycle of medieval Georgian tales traditionally ascribed to Mose Khoneli. Translated by R. M. Stevenson. Oxford, 1958, p. 8, ft. 2.

მარკერი უნდა ეწოდოს. აქ არხი ნამდვილი სოციოლინგვისტური ცვლადია, მით უმეტეს, თუ მას შესაბამისი მარკერიც ახლავთ თან. ამასთანავე, ამ შემთხვევას კიდევ ერთი თავისებურება ახასიათებს: აქ არ მოქმედებს მიმღების ფაქტორი. ეს ფაქტი კიდევ ერთ დებულებას უარყოფს. კერძოდ, თ. შიბუტანი აღნიშნავს, რომ ადამიანთა ნებისმიერ სოციალურ ქმედებაში „როლები ერთმანეთთან სავალდებულო ურთიერთობაში არიან, როგორც დრამაში ნებისმიერ როლს მხოლოდ მაშინ აქვს აზრი, როდესაც იგი დაკავშირებულია სხვა მოქმედი პირების ქცევასთან“.¹²⁹ მეფის მხრიდან წერიტი მეტყველების დროს, როგორც ვხედავთ, თითქმის არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს მიმღების სტატუსს ან როლს.

სამაგიეროდ, თ. შიბუტანის დებულება დასტურდება სიტუაციური ვარირების სხვა შემთხვევაში. ა. შვეიცერი აღნიშნავს: „თუ სტრატეფიკაციული ვარირება თავის ასახვას პოულობს იმ ენობრივ და სამეტყველო განსხვავებებში, რომლებიც წარმოჩნდება სხვადასხვა სოციალური ფენისა და სოციალური ჯგუფის წარმომადგენელთა შორის, მაშინ სიტუაციური ვარირება ვლინდება ამა თუ იმ ენობრივი საშუალების—ცალკეული ერთეულების თუ მთელი სისტემების ან ქვესისტემების (ენობრივი, დიალექტური, ფუნქციურ-სტილისტური) უპირატეს გამოყენებაში სოციალური სიტუაციის შესაბამისად“.¹³⁰ ეს იმას ნიშნავს, რომ ზოგ შემთხვევაში სტრატეფიკაციულობა შეიძლება რელევანტური აღარც იყოს და შესაბამისად, აღარც აისახოს ენობრივად, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ სოციოლინგვისტური ანალიზის დროს ერთგანზომილებიანი მიდგომა მცდარ შედეგს მიგვაღებინებს. ეს გარემოება კიდევ ერთხელ ადასტურებს როლების თეორიის ადეკვატურობას, რომლის მიხედვითაც როლი წარმოადგენს სტატუსის დინამიკურ გამოვლინებას. შესაბამისად, ლინგვოსოციუმის ერთ წევრს სხვადასხვა დროს სხვადასხვა როლის შესრულება უწევს.

სიტუაციური ვარირება უკავშირდება ენის ფუნქციური გამოყენების სოციალურ სიტუაციებს, ე. ი. სათანადო ენობრივი ერთეულის შერჩევა დამოკიდებულია მოცემულ ვითარებაზე ორ ინდივიდს შორის კომუნიკაციის დროს.

ავილოთ რამდენიმე მაგალითი „ვისრამიანიდან“.

¹²⁹ Шибутани И. Социальная психология. М. 1969, с. 45.

¹³⁰ ა. შვეიცერი, დასახ. ნაშრ. გვ. 79.

ზარდი მიმართავს მოაბადს:

„ღმერთმან ბევრ წელს გყოს, ღმრთისაგან და ბედისაგანმცა მხიარულნი ხართო და **თქვენნი** მტერნი **თქვენითა** ხრმლითა მოკლულნი და დამონებულთა...“ (ვისრ. გვ. 21);

„ზოგნი მუნებურნი თვით **თქვენ** არ გიცნობენ და ყოვლისა ქვეყნისა პატრონი ვირო ჰგონია. და არცა თვით სხვა ხელმწიფე ჰგონია. **თქვენ** ზოგნი დამპალობით გიყვიან, ზოგნი მოაბადყოფილობით!“ (ვისრ., გვ. 22).

ეს ოფიციალური მიმართვის ნაწილია.

მეორე შემთხვევაში მოაბადი და ზარდი ფარულ მოლაპარაკებას აწარმოებენ (ზარდი კი მისი ძმად):

„...დიადი საქონელი, ოქრო, სამკაული და ყველასთანა შაჰროს გაუგზავნე და საქონლითა მოალორე და სხვაცა ურიცხვის უქადე და ენითა ჰამოითა მით საუკუნო შეაშინე და ეგრე უთხარ...“ (ვისრ. გვ. 37).

პირველ ორ მაგალითში გამგზავნის (ადრესანტის) როლი ნაკლებია მიმღებისაზე (ადრესატისაზე), ე. ი. $R_x < R_y$, რის შედეგადაც გვაქვს მიმართვის თავაზიანი ფორმა.

მესამე მაგალითში მოცემულ სამეტყველო აქტში იგივე პირები მონაწილეობენ. ოღონდ აქ სიტუაციური ვარირების გამოვლინებას ხელს უწყობს ის, რომ ქვეშევრდომი კი არ მიმართავს მეფეს, არამედ ძმა მიმართავს ძმას (ისინი აქ სწორედ დედმამიშვილების როლში გამოდიან); შესაბამისად, მათი როლები ტოლია. ე. ი. $R_x = R_y$, რის შედეგადაც გვაქვს ფამილარული, ევფემატურად არამარკირებული მიმართვა.

სოციალური როლის, როგორც სტატუსის დინამიკური ასპექტის, გაგება ძალზე მოსახერხებელია მსგავსი სამეტყველო ქმედებების ადეკვატური სოციოლინგვისტური კომენტირების თვალსაზრისით. ამან შეიძლება დაგვახლვიოს რამდენიმე საკმაოდ სერიოზული უზუსტობისგან. მაგალითად, სოციოლინგვისტური ცვლადების გვერდით თითქოს იკვეთება სოციოლინგვისტური კონსტანტები. ეს შთაბეჭდილება შეიძლება გაჩნდეს იმ შემთხვევებთან დაკავშირებით, როდესაც ადრესატი მეფეა; კერძოდ, მეფეს ყველა (თუნდაც მთქმელიც მეფე იყოს) მიმართავს თავაზიანად; არ იყენებენ ფამილარულ ფორმებს. მაგრამ ეს შთაბეჭდილება მირაჟული ხასიათისაა, რადგანაც თვით მეფეც, ისევე როგორც საზოგადოების ნებისმიერი წევრი, ასრულებს სხვადასხვა როლს, მაგალითად, შვილისას:

„რად ხარ ნიადგ დაღრეჯილი, რომელ წამსაცა არა გაქვთ სიხარული? რა გიჭირს ეგეთი? ერანისა და თურანის პატრონი ხარ, ჩინით ყირივნამდის ყველა შენია და შენსა ფარმანსა ქვეშე არის. ნუ ხარ მიწყით ესრე შეჭირვებით. უმხიარულობისათვის შენი სული რად არ გებრალეების? ანუ მე, ბერი დედა, შენისა ეგრე ხედვისათვის რად არ გენყალვი? ყოველი კაცი სიბერისა ჟამსა გაკეთდების, რა სიყრმისა სირეგენე დააგდოს, ამით რომელ მას სიბერე მასწავლებლად ეყოფის, თმა თეთრი შემაგონებლად. ავსა საქმესა ბერი აღარ დაებმის და სიბერესა შიგან სიყრმესა ველარ ეძებს. შენ ვითაცა ჰბერდები, უარე და უარე ხარ. შენითა ეგეგვარობითა გული ჩემი დაგინწყულულებია. ზენაარ, რომელ ჩემი შეიგონეო და შენისა თავისა“ (ვისრ., გვ. 132-133).

მოცემულ **გარემოს** (როგორც სამეტყველო ქცევის კომპონენტს) სრულად წარწოადგენს ის აბზაცი, რომელიც წინ უძღვის მოყვანილ მაგალითს:

„რა შაჰი მოაბად კვირა ერთი შინა გამოისვენა, დარბაზობა შექმნის და კიდე მალე გაყაროს, ვითა მგლოვიარე დაჯდის, მიწყით დაღრეჯილი იყვის. ღამესა ერთსა დედამან ეგრე მოახსენა“ (ვისრ. გვ. 132).

ეს აბზაცი ცხადყოფს, რომ დედა-შვილის საუბარს არავინ ესწრება, ხოლო დედის სიტყვები წარმოგვიდგენს საუბრის თემას: იგი კი პირადულ საკითხებს ეხება. სოციოლინგვისტურად იგივე ინვენტარია გამოყენებული დედის შემდგომ სიტყვებშიც მოაბადის მიმართ:

„მტკიცედ შემომფიცე, რომელ ავი არა უყო რამინს, არც-არა ვისსა და არცა რას ემტერებოდე, და რაცა ან შემომფიცო, ყველა გაასრულო, რა აქა მოვიდენ; დია არ გამანბილო ღმერთსა და კაცთანა და მე მოგახსენო სადაცა არიან, და რა ესე შემაჯერო, მაშინლა გამოგიცხადებო“ (ვისრ. გვ. 133-134).

როგორც ვხედავთ, მოცემული როლის ლინგვისტური რეალიზაციისათვის როგორც გამგზავნის, ისე მიმღებისათვის საჭიროა შესაბამისი გარემო და შესაბამისი თემა. ორივე ეს კომპონენტი წარმოდგენილია დ. ჰაიმზთან. თუმცა სწორედ სოციალური როლების თეორიისა და სამეტყველო ქცევის კომპონენტების ურთიერთმიმართების თვალსაზრით უნდა აღინიშნოს, რომ დ. ჰაიმზი თავის ზემოხსენებულ ნაშრომში „მეტყველების ეთნოგრაფია“ ეყრდნობოდა რ. იაკობსონის იდეებს. ავტორი თვითონვე აღიარებს, რომ მის მიერ წარმოდგენილ მოდელზე „უშუალო გავლენა მოახდინა ფაქტორებისა და ფუნქციების იმ გაგე-

ბამ, რომელიც მოცემული იყო რ. იაკობსონის დასკვნით გამოსვლაში სტილის საკითხებისადმი მიძღვნილ კონფერენციაზე, რომელიც ჩატარდა ინდიანას უნივერსიტეტში 1958 წლის აპრილში სოციოლოგიურ გამოკვლევათა კომიტეტის მხარდაჭერით. მოგვიანებით გამოქვეყნებულ გამოსვლის ტექსტში გამოყოფილია [მხოლოდ—ზ.კ.] ექვსი ფაქტორი და მათი შესატყვისი ფუნქციები¹³¹. რაც შეეხება ფაქტორების რაოდენობას, ა. შვეიცერი მათ უფრო სრულ ნუსხას გვანვდის რ. იაკობსონის მიხედვით.

განვიხილოთ საკომუნიკაციო მოვლენათა კომპონენტები სწორედ მათი გავრცობილი სახით:

1. **შეტყობინების ფორმა.** მნიშვნელობა აქვს არა მარტო იმის ცოდნას, თუ რა ითქმება, არამედ ასევე იმასაც, თუ როგორ ითქმება. საკომუნიკაციო კომპეტენციის შესასწავლად არსებითია მოცემული კოლექტივის სამეტყველო კომუნიკაციის საერთო საშუალებათა გამოვლენა. შეტყობინების ფორმის შესწავლა ვრცელდება არა მარტო მხატვრული მეტყველების ჟანრულ-სტილისტურ დიფერენციალაზე, არამედ სასაუბრო ენის სიტუაციურ ვარიანტულობაზეც.

2. **გამონათქვამის შინაარსი.** ეს კომპონენტი პირველ რიგში შეიცავს სამეტყველო აქტის თემასა და მის ვარირებას. სამეტყველო ქცევის წესები, რომლებიც დაკავშირებულია გამონათქვამის ამა თუ იმ თემასთან და თემის შეცვლასთან, წარმოადგენს საკომუნიკაციო კომპეტენციის ნაწილს.

3. **გარემო.** აქ შედის სამეტყველო აქტის დრო და ადგილი, და უფრო სრულად მისი ფიზიკური გარემოცვა;

4. **სცენა.** სამეტყველო აქტის სცენა აღნიშნავს მის ფსიქოლოგიურ გარემოს და განსაზღვრავს მის არსს მოცემული კულტურის ტერმინებით. ერთსა და იმავე ფიზიკურ გარემოში საკომუნიკაციო აქტის მონაწილეებს შეუძლიათ პერიოდულად გადახედონ თავიანთი სამეტყველო ურთიერთქმედების ხასიათს (ოფიციალური—არაოფიციალური, სერიოზული—საზეიმო და მისთ);

5. **მთქმელი;**

6. **ადრესანტი;**

7. **მსმენელი ან აუდიტორია;**

8. **ადრესატი.**

ბოლო ოთხი კომპონენტის ილუსტრირება ხდება შემდეგი მაგალითებით: აბიპონები (არგენტინა) ყოველ სიტყვას ბოლოში დაურთავენ

სუფიქსს—in, თუ სამეტყველო აქტის ერთ-ერთი მონაწილე მიეკუთვნება მეომართა წოდებას. მეორე მაგალითი ვიშრამელ ჩინუკებს ეხება და იგი ჩვენ ზემოთ განვიხილეთ.

9. **მიზნები (შედგები).** ისინი ზოგჯერ სამეტყველო აქტის განმარტებაში შედის. მაგალითად, ვაივაებისათვის (ვენესუელა) ცენტრალურ სამეტყველო მოვლენას წარმოადგენს ოპო-ს სიმღერა, რომელსაც აქვს რამდენიმე ვარიანტი იმის მიხედვით, თუ რა არის მისი მიზანი: საქორწილო კონტრაქტი, სავაჭრო გარიგება, ერთობლივი შრომა, სუფრასთან მიპატიჟება და მით.

10. **მიზნები (ობიექტები).** სამეტყველო ურთიერთქმედების მონაწილეებს შესაძლოა სხვადასხვა მიზანი ჰქონდეთ ერთი და იმავე შედეგის შემთხვევაში. განსხვავებულ ობიექტებს და შესაბამისად, სამეტყველო აქტში მონაწილეთა განსხვავებულ სტრატეგიას არსებითი გავლენის მოხდენა შეუძლია სამეტყველო მოვლენის ფორმაზე;

11. **გასაღები.** ეს კომპონენტი გულისხმობს სამეტყველო აქტის ტონალობას და მის მანერას. აქტები, რომლებიც არ განსხვავდებიან გარემოს, მონაწილეების, შეტყობინების ფორმისა და ა.შ. მიხედვით, ერთმანეთისაგან შესაძლოა გასაღებით განსხვავდებოდნენ (მაგალითად, სახუმარო თუ სერიოზული, დაუდევარი თუ მონდომებული). ზოგჯერ გასაღები გამოდის ამა თუ იმ კომპონენტის აუცილებელი ატრიბუტის როლში: სცენის, მონაწილის, აქტის კოდის, ჟანრის. მაგალითად, სერიოზულობა ასოცირდება ეკლესიასთან, მოსამართლესთან, ფიცთან, დასაფლავების ცერემონიალთან.

12. **არხები.** არხის შერჩევაში იგულისხმება ზეპირი თუ წერიტი მეტყველების, ტელეგრაფის, შუქნიშნის თუ სამეტყველო სიგნალების გადაცემის სხვა საშუალებათა ამორჩევა. მხედველობაში მიიღება აგრეთვე არხების გამოყენების საშუალებები (მაგალითად, სიმღერა და სტვენა, როგორც ზეპირმეტყველების ელემენტები), მათი იერარქია და ურთიერთკავშირი;

13. **სამეტყველო ფორმები.** კოლექტივის სამეტყველო რესურსების აღწერისას გაირჩევა მეტყველების ისეთი ფორმები, როგორიცაა ენები და დიალექტები (მაგალითად, ერთი მოცემული ენა და მისი ტერიტორიული დიალექტები), კოდები (ეს ტერმინი უკავშირდება დეკოდირებისა და მეტყველების ფორმების ურთიერთგასაგებობის პრობლემას) და რეგისტრები (ენის სიტუაციურად განპირობებული სახესხვაობები) ან ფუნქციონალური ვარიანტები (მაგალითად, სალიტერა-

ტურო ენა და ხალხური მეტყველება);

14. **ურთიერთქმედების ნორმები.** მას მიეკუთვნება სამეტყველო ქცევის ყველა წესი (მაგალითად, უფლება, რომ შეაწყვეტინო საუბარი თანამოუბარს, რეპლიკათა თანამიმდევრობა, მხოლოდ ჩურჩულით საუბრის ნება მღვდელთმსახურების დროს და ა.შ.);

15. **ინტერპრეტაციის ნორმები.** ერთსა და იმავე სამეტყველო ქმედებას შესაძლოა განსხვავებული ინტერპრეტაცია გაუკეთდეს სხვადასხვა სამეტყველო კოლექტივში. მაგალითად, საშუალო კლასის თეთრკანიანი ამერიკელები გაუბედაობის, დაურწმუნებლობის სიგნალად იყენებენ ეგრეთ ნოდებულ პაუზებს შემავსებლებს (uh-ის ტიპისა). ზანგები იმავე დანიშნულებით იყენებენ გამონათქვამის დასაწყისის გამეორებას (ხშირად მრავალჯერადს). თერთკანიანები ამას ხშირად სამეტყველო დეფექტად მიიჩნევენ;

16. **ჟანრები.** აქ შედის ისეთი კატეგორიები, როგორიცაა: ლექსი, მითი, ზღაპარი, ანდაზა, გამოცანა, წყევლა, ლოცვა, ორატორული გამოსვლა, ლექცია, რეკლამა, წერილი, მოწინავე სტატია. ჟანრის ცნება გულისხმობს მისი იდენტიფიკაციის შესაძლებლობას ტრადიციულად ცნობილი ნიშან-თვისებების საფუძველზე.¹⁸¹

ჩამოთვლილი კომპონენტების რეალური ძალა, რაც დასტურდება ფაქტობრივი მასალის საშუალებით, ცხადყოფს, რომ სოციოლინგვისტური კონსტანტა ძნელად თუ შეიძლება არსებობდეს. ამის მიზეზია სოციალური როლის დინამიკური ხასიათი. სწორედ როლებრივ ურთიერთობაზე დაკვირვებისას შეიძლება წარმოჩნდეს, რომ სოციოლინგვისტურ ცვლადთა შერჩევისას ღირებულება არა მარტო იერარქიული მიმართება, არამედ ისეთი ფაქტორიც, როგორიცაა ახლობლობა.

მაგ.—ამბრი მიმართავს თავის მეფეს:

„—ცხოვნი, მეფეო, უკუნისამდე! გრძლად საუბარი სანყინო არის და მოხსენება ჩემი ესე ოდენ არის: დღედ სიკვდილამდის ჩემამდე არა შევიწყალო თავი ჩემი და სისხლნი ჩემნი მსახურებისათვის **შენისა**“ (ამირ. გვ. 340).

იერარქიულობის თვალსაზრისით უნდა გვეჩინდეს ფორმულა $R_x < R_y$, უფრო სწორად $S_x < S_y$ (x -ის სტატუსი ნაკლებია y -საზე, რაც გვაძლევს **თქვენ** ნაცვალსახელს და, შესაბამისად, ევფემას), მაგრამ აქ ღირებულება სოციალური ფაქტორი: ახლობლობა. ამიტომაც გვექნება არა

¹⁸¹ Швейцер А.Д. Этнография речи: теория американской социолингвистики //Этнология а США и Канаде. М., 1989, сс. 278-290.

$R_x < R_y$, არამედ $(R_x = R_y) \rightarrow$ **შენ**.

ამას ადასტურებს ისიც, თუ როგორ მიმართავს იგივე ამბრი იამანთ მეფეს:

„—ცხოვნი, მეფეო, უკუნისამდე! პატრონი ჩემი, მეფე არაბთა, მისისა სამეფოსაგან კიდევანად მოკვდა. და ესე შვილი მისი დარჩომილ არს და არა აკლია წინაშე **თქვენსა**, მაგრა სულისაცა დალება ჩემგან შეუძლებელ არს. ანე აქა იყოს პატრონისა ჩემისა არაბთა მეფისა ძე წინაშე **თქვენსა** და მე ოდენ მარტო წავიდე“ (იქვე).

მოცემულ შემთხვევაში კომუნიკანტებს შორის დიდი სოციალური დისტანციაა, როგორც იერარქიულობის, ასევე ახლობლობის თვალსაზრისით, ამიტომაც, $(R_x < R_y) \rightarrow$ **თქვენ**.

დისტანციის ფაქტორი სხვა შემთხვევებშიცაა პოვნირი.

ბადრი იამანის ძე მიმართავს შავ ჭაბუკს:

„—მოღმა ვერას გეტყოდი, სტუმარი ვიყავ და რადგან **თქვენ** გიბრძანებია, დია ლმერთო, წინაშე ვარო“ (ამირ. გვ 294).

შედეგის მიხედვით (თავაზიანი **თქვენ**) თითქოს უნდა გვექონდეს ფორმულა $R_x < R_y$, მაგრამ კომუნიკანტები იერარქიულად არ დიფერენცირდებიან, მოქმედებს დისტანციის ფაქტორი; გამომდინარე, $R_x = R_y$, მაგრამ ეს აღნიშვნა არაა საკმარისი, რადგან ამგვარი ფორმულა ფამილარულ მიმართვას გვაძლევს. მაშასადამე, უმჯობესი იქნება, თუ მას შემდეგ სახეს მივცემთ:

$$R_x \stackrel{D}{=} R_y$$

სადაც D მრცემულ შემთხვევაში გამგზავნისა და მიმღებს შორის არსებული დისტანციის აღმნიშვნელია. დისტანციის ფაქტორის გამო-რიცხვა მოგვცემს ფამილარულ მიმართვას:

ბადრი იამანისძე მიმართავს ინდო ჭაბუკს:

„—ძმაო, ასრევ **შენ** მიშველე, რა გამიჭირდესო (ამირ., გვ. 297). აქ გვაქვს $(R_x < R_y) \rightarrow$ **შენ**, რადგან $D=0$.

D კოეფიციენტის შემოტანა (შესაბამისმა ემპირიულმა მასალამ შეიძლება სხვა კოეფიციენტებიც გამოგვაყოფინოს) საშუალებას იძლევა, სამეტყველო ქცევის სოციოლინგვისტური მოდელირების დროს თავიდან ავიცილოთ სწორხაზოვანი მიდგომის საშიშროება. მაგალითად, ფორმულა $R_x < R_y$ (x -ის როლი ნაკლებია, ვიდრე y -ისა), ყოველთვის არ გვაძლევს **თქვენ** ნაცვალსახელსა და ევფემას, იგი არ გამორიცხავს შენობით მიმართვასაც. ეს კი ხდება მაშინ, როდესაც იერარქიულობის გარდა სხვა ფაქტორებიც მოქმედებს; უფრო სწო-

რად, ამ შემთხვევაში იერარქიულობის ფაქტორი უფრო ნაკლებ ან საერთოდ არ აღირებულია. ამას წყვეტს კომუნიკანტთა სანწყისი მახასიათებლები, ასევე ისეთი კომპონენტები, როგორცაა სცენა (გარემო), თემა და, რა თქმა უნდა, კომუნიკაციის აქტში მონაწილეთა როლები. ეს და სხვა კომპონენტები მხოლოდ კომპლექსურად გადანყვეტენ ამა თუ იმ ენობრივი რეალიის პოვნეირებასა და არაპოვნეირებას. რასაკვირველია, ეს არ ნიშნავს იმას, რომ ყოველ სამეტყველო აქტში ყველა ზემოთ განხილული და ჩამოთვლილი კომპონენტი შეიძლება იყოს წარმოდგენილი. ეს შეუძლებელიცაა.

ხაზი უნდა გაესვას იმასაც, რომ სოციალურ ფაქტორთა გარკვეული წყების თანაპოვნეირება გარკვეულ ენობრივ ელემენტებთან არ მოასწავებს, რომ უკვე ხელთა გვაქვს მზამზარეული სოციოლინგვისტური რეცეპტი ყოველგვარი სამეტყველო ქცევისათვის, ან კიდევ თუნდაც ერთი ენის განვითარების ყველა ეტაპისათვის. ნათქვამის დასადასტურებლად მარტო ის ფაქტიც გამოდგება, რომ ჩვენ მიერ განხილული ნაწარმოებების შექმნიდან რამდენიმე საუკუნის შემდეგ დაწერილ ქართულ ტექსტებში მეფეს შენობით მიმართავენ.

რაც შეეხება სხვადასხვა ენობრივ კოლექტივს, აქ თავაზიანობის გამოხატვის საშუალებათა თვალსაზრისით უფრო ნიშანდობლივი განსხვავებებია აღნუსხული.

ეს პრობლემები თავისი შინაარსით უმნიშვნელოვანეს პრაქტიკულ საკითხებთანაა დაკავშირებული, ისეთებთან, როგორცაა მშობლიური და უცხოური ენების სწავლება, თარგმნის თეორია და პრაქტიკა და ა.შ. ამასთან ერთად უნდა აღინიშნოს შემდეგიც: ქართული ენის სოციოლინგვისტური ასპექტით შესწავლა თანამედროვე ეტაპზე ფრაგმენტულ ხასიათს ატარებს, არადა ამ მხრივ ჩატარებული კვლევითი სამუშაოები ახალ შუქს მოჰფენს უკვე გარკვეულ, თუ ან გასარკვევ საკითხებს. ამ მიმართულებით ბევრია გასაკეთებელი. წინამდებარე ნაშრომი მხოლოდ ერთ აგურად შეიძლება გამოდგეს ამ დიდი შენობის აგების დროს.

ადამიანის სამეტყველო ენის სტრუქტურა მრავლად გვანვდის შიგა და გარეენობრივ ფაქტორთა ურთიერთქმედების მაგალითებს. ენა სისტემატურად მიისწრაფის წინა პლანზე წამოსწიოს ის, რაც აუცილებლობას წარმოადგენს. ეს აუცილებლობა კი იმითაა განპირობებული, რომ ერთ-ერთ იმ მიზანთაგანს, რომლის მიღწევასაც ენა ემსახურება, წარმოადგენს ადამიანთა შორის ურთიერთობის დამყარებისა და ურთიერთგაგებინების მიღწევა; ფუნქციური მიმართულება კი საკმაოდ მნიშვნელოვან განმსაზღვრელ როლს თამაშობს ენის შიგასტრუქტურულ ცვლილებებში. მოცემულ შემთხვევაში განუზომელი მნიშვნელობა ენიჭება იმ ფაქტს, რომ ორი ინდივიდის ვერბალური კომუნიკაციის დროს ისინი არა მარტო გამოხატავენ თავიანთ დამოკიდებულებას ერთმანეთის მიმართ გარკვეული ენობრივი ელემენტების საშუალებით, არამედ მათი გამონათქვამები ასახავენ მათ ურთიერთდამოკიდებულებასაც. თავაზიანობა კი ისეთი მოვლენაა, რომელიც ერთ-ერთი ყველა მკაფიო ინდიკატორია ამ ურთიერთდამოკიდებულების თავისებურებებისა. თავაზიანობის ენობრივ გამოხატულებათა შესწავლის დროს სოციოლინგვისტური მიდგომა უალტერნატივოდ მიგვაჩნია, მით უმეტეს, რომ იგი იმდენად სისხლხორცეული ასპექტია თითოეული საზოგადოებისა, რომ ენებში მოიპოვება თავაზიანობის გამოხატვის არა მარტო ლექსიკური, არამედ გრამატიკული საშუალებებიც. ერთ-ერთი უმთავრესი დასკვნა, რომელამდეც ჩატარებულმა კვლევამ მიგვივანა, არის ის, რომ ენის იმანენტური სტრუქტურა წარმოადგენს იმ ნოყიერ ნიადაგს, რომელიც სოციალურ ფაქტორთა ზემოქმედების შედეგად სავსებით მოსალოდნელ ნაყოფს მოგვცემს, მოსალოდნელს იმიტომ, რომ ამ სოციალურ ფაქტორებს მხოლოდ იმის ამოტივტივება და ამოძრავება შეუძლიათ, რაც ენის შინაგან პოტენციაში ბუდობს. ამ თვალსაზრისითაც თავაზი-

ანობის გამოხატვის გრამატიკულ საშუალებათა სოციოლინგვისტური ანალიზი დიდ მნიშვნელობას იძენს.

საკითხის აქტულობის ხაზგასამელად კი მე-20 საუკუნის ერთ-ერთი უდიდესი ლინგვისტის რომან იაკობსონის სიტყვებიც კმარა: „ენის გამონვლილვითი და ზუსტი მეცნიერული აღწერა ვერ აცდება იმ გრამატიკულ და ლექსიკურ წესებს, რომლებიც ეხება მოსაუბრეთა შორის განსხვავებათა პოზიციურებას მათი სოციალური მდგომარეობის, სქესის ან ასაკის თვალსაზრისით; ამ წესთა ადგილის განსაზღვრა ენის საზოგადო აღწერაში რთულ ლინგვისტურ პრობლემას წარმოადგენს“.¹³²

¹³² Якобсон Р. Избранные работы, М., 1985, с. 382.

Zaal Z. Kikvidze

GRAMMATICAL MEANS
EXPRESSING POLITENESS

(SOCIOLINGUISTIC APPROACH)

The social nature of language has been recognized in almost every scholarly work, textbook or popular edition dealing with linguistics. Long before the appearance of modern sociolinguistics, language had been declared to be a social phenomenon. But, as different from its predecessors, sociolinguistics regards language and society to be the structures, and not the mere unities of some elements.

The study of the Georgian language from the standpoint of sociolinguistics is a most urgent problem. The present work aims at studying the aspects of the specific stylistic functional use of the forms of plural. These are mainly the case when the plural form of the given word does not equal semantically the plurality of the corresponding singular form, and it has a certain, mostly euphemistic, meaning in a concrete speech act, being conditioned by appropriate social factors. In verbs the occurrence of a such form is due to the pronoun *tkven* (you (pl.)). In order to highlight the situation, it is necessary to see why this pronoun is used in addressing a single individual. The depth and the character of the problem requires the consideration and analysis of the data from various languages of the world, this being significant both in terms of the typological studies, and in terms of the ways of solution of the said problem.

Appollonius Dyscolos defined the category of the number in the following way: "Number is a feature of a word, able to show the difference in quantity"*. But here I am going to pay my attention not to the quantitative, but to the qualitative difference conveyed by various forms of this category. It should be primarily noted that, when discussing some very specific features of plural, it mostly refers to pronouns.

The pronoun, as a separate part of speech, was first identified by Indian grammarian Yaska, Panini's contemporary. He identified five parts: *nāman-* — substantive, *sarvanāman-* — pronoun, *ākhyāta-*— verb,

* Scholia in Dionysii Thracis Artem Grammaticam. Lipsiae, 1901, p. 545, 7.

upasarga- —preposition, nipāta- —particle. Nevertheless, its status, as that of a separate part of speech, has been the subject of debate in modern linguistics. This can be explained with its many specific peculiarities, both formal and semantic. The Georgian pronoun čven 'we' is the one highlighting this.

Traditionally, čven is defined as the pronoun of the first person plural; but me 'I' and čven 'we' do not have the same correspondence as between boy-boys, girl-girls. čven should be understood as me 'I' plus one or more persons. There are two semantic varieties of čven: inclusive and exclusive. Hence, its semantic structure may be displayed through the following formulae:

1) inclusive (čven= +me +šen ±n);

2) exclusive (čven= +me –šen +n) .

As is seen, me 'I' is a necessary condition for the semantic structure of čven, but it is not sufficient as the latter does not mean several me's; it is impossible. Therefore, čven is a certain kind of *pluralia tantum*. Besides the inclusive and exclusive semantic modifications of this pronoun, there exists one more: it has been sometimes used in the meaning of me 'I', that is *Plural of Majesty* and *Editorial 'we'* (Fr. *pluriel de modestie*). This modification has been conditioned by the systemic organisation of its semantic structure. The inclusive and exclusive variants of čven show that me has been always represented inclusively in čven. Hence, me is a necessary condition, and other persons are sufficient ones. me is a nucleus semantic component; therefore, when čven is used in its secondary meaning (*Plural of Majesty*, *Plural of Modesty*), non-nucleus semantic components 'fade' without difficulties, and the nucleus one remains. But it would be reasonable not to be satisfied with, and to find one more condition helping the process which may be called *trans-semanticization*.

Here we need facts from various languages, because Georgian (like most of the European languages) display almost no formal difference between the inclusive and exclusive variants of the pronoun čven 'we', whereas the opposite has been attested in numerous languages of the world:

	e. g.
Avar: (Ibero-Caucasian)	niž – 'we' (exclusive) nitl – 'we' (inclusive)
Malay: (Austronesian)	kami – 'we' (exclusive) kita – 'we' (inclusive)
Potawatomi: (Algonquian)	ninan – 'we' (exclusive) kinan – 'we' (inclusive)
Tamil:	yām – 'we' (exclusive) nām – 'we' (inclusive)
Bamileke: (Niger-Congo)	pə – 'we' (I+you) pù – 'we' (I+thou) (dual number) pə-e – 'we' (I+you+he/she) pə-a-pù – 'we' (I+you+they) pù-e – 'we' (I+thou+he/she) pù-a-ú – 'we' (I+thou+they)
Nkosi: (Bantu)	sū – 'we' (I+thou)(dual number, inclusive) su-mo – 'we' (I+he/she) (dual number, exclusive) seanyi – 'we' (I+you) (plural, inclusive) seabo – 'we' (I+they) (plural, exclusive) se – 'we' (neutral form)

Similar examples can be drawn in great quantities, though the principal fact is that, whereas for the Georgian *čven* the inclusion of me is a necessary condition, while other components have been selected contextually, in the above mentioned languages, for instance, in Avar, both the first and the second persons are necessary for the semantic structure of the pronoun *nitl* 'we' (inclusive); thus here the second person is also an explicit component.

Therefore, the use of *čven* in its secondary meaning may also be conditioned by the fact that in Georgian inclusive/exclusive is not crystalized formally as it is in the above given languages.

The described semantic process, due to the stable and variable characters of semantic components, was labelled *as trans-semantization*, and the secondary *čven* 'we', as the result of this process, may be called a *trans-semanteme*.

It should be also emphasized that factors influencing this process are not only immanent; there are also some extralinguistic ones. This is revealed in two sub-modifications of the secondary *čven*, viz. Plural of Majesty and Plural of Modesty. The distinction of this kind may be called a *difference between the socio-stylistic registers*.

It is noteworthy that the pronoun *čven* is not the only trans-semanteme. As is known, pronouns originate from words having concrete lexical meanings, having undergone both formal and semantic modifications. According to the known diachronic language universal, first pronouns were those of demonstrative, personal, and interrogative, then occurred those of reflexive, possessive, indefinite, etc. After these stages, at a certain step of social development, in the conditions of appropriate social relations, the Pronouns of Subjective Evaluation (PSE) appear in a language. There are several rules of their formation. These rules are the following:

(1) The use of a Pronoun in the Plural Instead of a Pronoun of the Same Person in the Singular

As for the pronoun *čven* 'we', this process has been already described above. Here are some examples from other languages too in order to show not the unique, but the universal character of this semantic process:

1st person:

Georgian – *čven*

Latin – *nos*

English – *we*

French – *nous*

Russian – Мы (my), etc.

2nd person:

Georgina – čven

Latin – vos

English – you

French – nous

Russian – Вы

Persian – šoma, etc.

(2) The Use of a Third Person Pronoun Instead of a Second Person Pronoun

German – Sie

Danish (also Norwegian) – De

Italian – Lei, etc.

(3) The Use of an Old Plural Form of a Pronoun

Basque – zu

Icelandic – þér (2-nd person)

vér (1-st person)

(4) Inflections of the Plural on a Pronominal Form

Turkish (and some other Turkic languages) – siz+-ler→sizler

Uzbek – özingiz+-aq→özingizaq

(5) The Use of Pronouns of Other Groups in the Function of PSE

Hungarian – ön/önök (polite you)←ö (his/her)

Gujarati (also Rajasthani) – a:p (polite you) (himself / herself)

Georgian – tavad (polite you)←tavad (himself / herself)

(6) Pronominalization

In the present work the term 'pronominalization' denotes the process of 'class-shifting', i. e. non-pronominal words and phrases become pronouns, and this is one of the most productive rules of trans-semanticization.

Below are the pronouns, which are used in polite address:

Sanskrit:

bhàvant←bhàgavant 'divine'

Spanish:

Usted←Vuestra Merced 'Your Worship!'

Note: In Biscayan and Gipuscoan dialects of Basque there is a form of polite address, formed like Spanish *Usted*. This the third person pronoun *berori* (←*bera* 'himself/herself'+*hori* – Lat. 'ista').

Africaans:

U←Uwe Edelheid 'Your Majesty'

Hungarian:

Kend ←Kegyelmed 'Your Worship'

Japanese:

Kakui←kakui '[Esteemed] Gentlemen'

The notion of trans-semanticization is based upon the evaluation of semantic components of a word, their stability and lability. In the trans-semanticization semantic components of a given lexical unit fade, but the necessary, nucleus one, or the component, activated in a concrete case, becomes the basis for a linguistic unit having a new meaning (resp. a new function). The result of trans-semanticization was called a trans-semanticeme. Such are Pronouns of Subjective Evaluation. Irrespective of the fact that distinct rules of their formation were presented above, this difference is the fact of their surface structures, and this can not

conceal the identity of the processes going on in their deep structures. The formally distinct rules of the formation of PSEs have common semantic principle as a basis and this principle is called trans-semantization, and its rules are called the rules of trans-semantization. As for the universals, in order to prove the productivity of trans-semantization, it would be reasonable to refer once more to one of the trans-semantemes *tavad* (polite *you*, a certain kind of V_2 pronoun in Georgian).

If we remember the above mentioned stages of the formation of pronouns in language, we shall have the following diagram:

tavi 'a head' (noun)

tavi (personal pronoun)

tavad (definite pronoun)

tavad (pronoun of subjective evaluation).

Hence, *tavad* is a typical trans-semanteme.

Judging from the vast linguistic material, which was presented above, it is reasonable to identify a separate group (for PSEs) among the pronouns, though, as they have the category of person, it would be better to distinguish a sup-group of PSEs in personal pronouns.

Trans-semantization is a vital capacity for a language to depict the social relations present among its speakers. And it has not been a spontaneous process; it has been given a systemic character.

As for social relations and social factors, they seem, even at a first glance, to have influenced the origin of both *čven* (as Plural of Majesty) and *tkven* (polite *you*). This is proved by historical documents: In the 3rd century in Rome two or three rules reigned together, and in imperial decrees they referred themselves to as *nos* ('we'). Later, when the political power was centered in one emperor, the old *nos* was retained; it developed into the Plural of Majesty. This usage spread to the different European courts and to Georgia. As a ruler spoke of himself in the plural, subordinates, in addressing him, felt that they should use

there plural. At last, *tkven* 'you' became a marker of politeness.

As far as the occurred certain changes in the semantics of these personal pronouns, this fact, in its turn, caused the appropriate changes in the corresponding verb forms. This point is immediately connected with the problem of euphemism.

The term 'euphemism', adopted in modern linguistics, denotes substitutive forms of language due to certain psychological and/or social factors; and these forms primarily involve the vocabulary of a language. This approach is corroborated by the data of relevant specialist literature and various lexicographic sources. In these works the examples illustrating the definition of the term 'euphemism' are of lexical character. This tendency is characteristic of all of them without an exception. However, assignment of euphemisms to the lexematic level alone does not seem adequate; analysis and collation of factual material reveal a set of euphemisms at the morphematic level as well. This refers primarily to the semantic side of an euphemism with the connotation of politeness.

Japanese is one of such languages and this is considered one of its distinct peculiarities. Here the grammatical system of forms of politeness is represented mainly in the verb, predicative attribute, and copula. One of the two grammatical categories, i. e. addressive, points to the relation to the interlocutor. Here one of the polite forms is marked by the suffix *-mas-*. This means that the morpheme *-mas-* in Japanese is the marker of the morphological category of politeness proper rather than an element of shared use. The choice and use of these forms are determined by such factors as age, position, sex, acquaintance.

Korean also possesses a multifaceted and morphologically clear-cut system of these categorial forms, which cannot be said of one more Asian language, viz. Rajasthani. However, this language too possesses the grammatical category of politeness which is expressed morphologically (by using causative stems of verbs) and syntactically (by transposing categorial markers of gender, person, number). In Rajasthani the grammatical system of expressing politeness does not possess its 'own' affixes but uses a different 'inventory', namely, transposition of

categorical markers.

As for the European languages, the situation in Basque should be discussed separately. There are various forms of polite address in some dialects of this language. Represented in these forms is a suffix which coincides with the polite form of the pronoun of the second person or stems from it. It does not differentiate the interlocutor's sex. In the Suletan dialect: dik, din, dizü; neutral form: du. It is noteworthy that the polite variant of the second person pronoun zu was a form of the plural in old times.

Thus, in expressing politeness (when a non-polite form is replaced by a polite one), i. e. in euphemization, one word is not replaced by a different lexeme, but the same word changes its form, thus acquiring the semantics of politeness; hence, we are here dealing with grammatical euphemism. Now, as the term 'euphemism' does not imply corresponding grammatical category of the language units denoted by it, morphologically marked forms of the category of politeness, evidenced in some languages of the world, may be called eupheme. Thus, 'euphemism' stays as the general designation, while '*eupheme*' may be used to denote grammatical euphemism. Hence, euphemism-euphemistic, eupheme—euphematic.

In Georgian, euphemicalness is expressed by the second person form of the verb:

Singular	Plural
e. g. gaakete	gaaketet ('Do!')
daçere	daçeret ('Write!')
ixile	ixilet ('See!')

These plural forms serve to express ordinary plural when used with more than one person, and there is an opposition *familiar / polite*, being marked with the suffix -t, there will be the grammemes of the category conveying rather well the interrelation between the communicators.

In Georgian there are several suppletive verbs (in terms of the category of person) which show certain peculiarities in this respect; for instance, the verbs having the common stem brzan (with a polite connotation):

e. g. xar	brzandebit ('You are!')
tkvi	brzanet ('Say!')
modi	mobrzanedit ('Come!')
çadi	çabrzanedit ('Go!')
dažeki	dabrzanedit ('Sit down!')

Hence, there is a triad where the verbs in plural and the euphememes stand separately:

Singular	Plural	Eupheme
xar	xart	brzandebit
tkvi	tkvit	brzanet
modi	modit	mobrzanedit
çadi	çadit	çabrzanedit
dažeki	dasxedit	dabrzanedit

Presented above are not all personally suppletive verbs contained in Georgian, but they are typical and they are united by the same root *brzan*, indicating the specific function of the latter; viz. its original meaning might have been "to order". It may be viewed as a verbal trans-semanteme in terms of the fact that its semantic structure has been centered on the semantic component of reverence. The grounds for this supposition have been presented by the fact the euphememes with the root *brzan* share this very component. Though, it should be necessarily marked by the suffix *-t*. Otherwise, a form like *brzandebi* may attach an ironical connotation, which, of course, does not imply politeness. Hence, as a result of the appropriate affixation they become *pluralis honorificus*. Moreover, by the principle of analogy, in oral speech the verbal suffix *-t* (as an honorific marker) is added to words (of different parts of speech) which do not require it according to the norms of Standard Georgian:

e. g. gamar žoba-t!	('How do you do?')
bodiši-t	('Sorry!')
kargi-t	('O.K.!')

Hence, in Georgian, as in other languages, the plural of politeness has gained currency, being marked by certain changes.

After analyzing the internal linguistic factors and correlations, the attention should be paid to the social ones. My further considerations will deal with the covariance of these factors.

From a sociolinguist's point of view speech behaviour is a process of selecting a socially acceptable variant. When speaking of this process, in the first place its multifaceted character should be taken into consideration; especially as the uniformity of a code, 'sensibly the same' for all the members of a speech community, is nothing else than a fiction. Socially determined speech behaviour is a process with a number of possible results and a number of possible realizations. When modelling speech behaviour sociolinguistically, the researcher should bring to light the mechanisms of the socially acceptable variants, i. e. to identify the regularities of selecting the sociolinguistic variables. This is not an easily solvable problem, for there is no community which is characterized by a communication matrix of a non-complex structure. After all, the communication matrix is the totality of the roles characteristic of a given community. Every more or less developed language possesses means which 'serve' different social roles. These socially relevant differences are determined by social factors. These factors are dealt with in Dell Hymes' well-known work *The Ethnography of Speaking*. The author identifies seven factors or components contained in every speech act:

1. Sender (Addressor);
2. Receiver (Addressee);
3. From of message;
4. Channel of communication
5. Code;
6. Topic;
7. Setting (scene, situation).

In terms of these components and the theory of social roles I am going to analyze the sociolinguistic parameters of the pronouns of subjective evaluation, and euphemies; and this will be done according to the data of the work of Georgian secular literature 'Amiran-Darejaniani' by Mose Khoneli. In this work we have two cases in which *pluralis maiestatis* occurs. It seems to me advisable to quote the passages here:

1) "savarsamisžesa, gamorčeulsa čabuķsa, gibrzanebs mepoba čveni; mxiarul var sicocxlisa šenisatvis, vmadlobt ymertsu, romel žeret, cocxal xar, ač, ra čaiķitxo ese čigni, sčrapit čamodi činaše čvensu, romel čven gavixarnet naxvita šenita da vita mama, isre pařivit dađi čiroť da gangisvenot, vita gamzrdelsu da gvitxrobdi ambavta pařronisu šenisu amiran darežanisata da ganmikarve še čirveba, romeli ars gulsa čemsa da cocxlebita ičav!"

The English translation of the passage:

"To Savarsamidze, the renowned dchabuki: Our Majesty sends you this summons,—We rejoice that you are still alive, and thank God for granting you length of days. Now as soon as you have read this letter from us, make haste to appear before us, that the sight of you may rejoice us. We will treat you with the honour due to a father, and entertain you as if you had been tutor to us in our boyhood—while you shall tell us the story of your Lord Amiran Darejanisdze, and so dispel the melancholly which oppresses our heart. — Long life to to you!" (Amiran-Darejaniani. A cycle of medieval Georgian tales traditionally ascribed to Mose Khoneli. Translated by R. H. Stevenson. Oxford, OUP, 1958, p. 8) (Further: Stevenson).

2) "vinatgan ymertsu am žamamdis moučevixar, ese ara egebis, tumca ara gnaxa mepobaman čvenman, ač čarmomivlenian orni didebulni čemni — žaunar da omar, da šemiķazmavs ķubo, romel šexvide šiga, u čirvelad mogi qvanon aka, da me vpicav ymertsu cxovelsu, romel mosvlišagan ķide ara ars čamali!"

"Since God has spared you thus long, Our Majesty must not fail to see you. Now I have dispatched Jaunar and Omar, two of my barons, to you, with a furnished litter: climb into this and they will bring you to us without hardship. For by the living God, I swear that you must come!" (Stevenson. pp. 8-9).

In the latter example čven(man) occurs only once; then there occur čemni ('my') and me ('I'). In this connection the English translator notes the following: "Here and elsewhere the translation reflects the oscillation in the text between the singular and the *pluralis maiestatis*".

(Stevenson, p. 8. ft. 2).

In both cases the king addresses one and the same person, and the function of the channel is performed by recorded speech. Let us see what is the situation like when the king talks to the same person and the channel is oral speech.

"—savarsamiszeo, gamxiarulda guli čemi xilvita šenita da amistvis šenca mxiarul i qav, romel, vitamca mšobeli xar čemi, egre dagi čiro! da tu gindes saxlsa šensa časvla, didita pařivita da didebita gaggzavno".

"My heart is gladdened by the sight of you; and you too may be glad for I will treat you as my father, and when you desire to go home, I will send you off with great honour" (Stevenson, p. 9).

This example is no exception. Hence, when addressing a person in writing, the king uses the *pluralis maiestatis*, and when orally, a mere singular. This is quite reasonable if we take into consideration the origin of this *pluralis maiestatis*. The use of the Plural of Majesty by the king in written speech is the status indicator, i. e. a sociolinguistic variable. Further, bearing in mind that it occurs only in written speech, it should be called a *channel marker*, for here the channel is a real sociolinguistic variable with a relevant marker. However, this case is characterized by one more peculiarity: the factor of the Receiver is almost non-operative. Generally, the factors of the Sender and the Receiver are main and decisive. However, according to Hymes' fully acceptable observation, the categories of these two factors should be studied in terms of the role system of a given group. Concrete speech acts will show which code matrix corresponds to the communication or role matrix. Here the pronouns šen ('thou')/tkven ('you') and the euphemes constitute sociolinguistic indicators because they point to the status of the interlocutors. The same elements of this code matrix may emerge as sociolinguistic markers denoting the interlocutors' roles.

Let us discuss the concrete examples:

"—tkvi, žazir vazirta uxuceso, šen daķlebulsararas i qvivo". (The English translation is not quoted here as only *you*, and never *thou*, is used in the text of the translation).

In terms of role-relations, the formula will be the following:

$R_X > R_Y$,

which is read thus: the role of X is more than that of Y. Here X is the king (the Sender), and Y his subordinate (the Receiver). In speech acts, expressed by a formula of this type, X normally addresses Y using *šen* ('thou'); hence, the verb is not marked euphematically.

The above dialogue has the following continuation in the text:

"cxovndi, mepet-mepeo, uķunisamde! odes brzanet da mis kurciķisa nadirobad gaxvedit, manitgan šečirvebuli xart, arcaya gasulxart nadirobad da arca gardagixdiat nadimi".

Here the formula is the following:

$R_X < R_Y$ (here Y is the king and he is the Receiver), i. e. X addresses him using *tkven*. It may be rightly argued here that the pronoun *tkven* does not occur in the given utterance. However, it is this polite form *tkven* that causes the occurrence of the forms of grammatical euphemism in the given utterance (*brzanet*, *gaxvedit*, *xart*, *gasulxart*, *gardagixdiat*).

It should be noted that in selecting the sociolinguistic variables it is not only hierarchic relationship that counts but intimacy as well.

Thus, Ambri addresses his king:

"-cxondi, mepeo, uķunisamde! grzlad saubari sačqino aris da moxseneba čemi ese oden aris: dyed siķvdilamdis čemamde ara ševičqalo tavi čemi da sisxlni čemni msaxurebisatvis šenisa".

In terms of hierarchy we should have the formula: $R_X < R_Y$, but here the social factor of intimacy comes into play. Thus,

$(R_X = R_Y) \rightarrow \text{šen}$ ('thou').

This is proved by the way as same Ambri addresses the Yemeni king:

"-cxondi, mepeo, uķunisamde! paṭroni čemi, mepe arabta, misisa sameposagan ķideganad moķvda, da ese švili misi darčomil ars da ara aķlia činaše tkvensa, magra sulisaca dayeba čemgan šeuzlebel ars. ače aka iqos paṭronisa čemisa arabta mepisa ze činaše tkvenisa da me oden marṭo čavide".

In the quoted passage there is a considerable social distance between the interlocutors both in terms of hierarchy and intimacy; hence,

$(R_x < R_y) \rightarrow tkven$.

The factor of social distance occurs in other passages too:

Badri Iamanidze addresses Shalva Dchabuki:

"-moyma veras geḡḡodi, sṡumari viḡav da, radgan tkven gibrzanebia, dia ymerto, činaše varo".

It would seem, that according to the result (polite *tkven*), we should have the formula: $R_x < R_y$, but the interlocutors here are not differentiated hierarchically, the factor of distance working here; hence, $R_x = R_y$. But this notation is not sufficient as such a formula yields a familiar address. Therefore, it is better to give it the following expression:

$$R_x \stackrel{D}{=} R_y,$$

where D denotes the distance present in the given case. Elimination of the factor of distance will result in a familiar address:

Badri Iamanidze addresses Indo Dchabuki:

"-zmao, asrev šen mišvele ra gami čirdeso".

Here we have: $(R_x = R_y) \rightarrow šen$, as $D=0$.

It should be noted that besides the factors of hierarchy and intimacy there are also many other factors determining the process of selecting one or another variable. Variability may be not only of stratificational but of situational character as well. Sociolinguistic indicators and sociolinguistic markers constitute the linguistic expression of these roles. Therefore, sociolinguistic constants hardly exist.

The principal conclusion drawn the above-conducted research is that the immanent structure of language is a fertile soil which, as a result of the influence of social factors, will yield rather expected outcomes because these social factors can bring to surface and activate what is harboured in the inner potential of language.

შემოკლება

ამირ.—მოსე ხონელი, ამირანდარეჯანიანი// ქართული მწერლობა, ტ. II, თბ., 1987.

დოკ.—დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, თბ., 1959.

ვისრ.—ვისრამიანი, თბ., 1964.

სიძე.—საქართველოს სიძველეები, I, ტფ., 1910.

ქისკ.—ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, I, თბ., 1984.

ВЯ—Вопросы языкознания

ГИ.ФСА—Грамматические исследования. Функционально-стилистических аспект. М., 1989.

ЕИКЯ—Ежегодник иберийско-кавказского языкознания.

ЛЭС—Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990.

НЗЛ—Новое в зарубежной лингвистике.

НЛ—Новое в лингвистике.

Amir—Amiran-Darejaniani. A cycle of medieval Georgian tales traditionally ascribed to Mose Khoneli. Translated by R. H. Stevenson, Oxford, 1958.

მიითითებული და გამოყენებული ლიტერატურა:

1. მ. ბერძნიშვილი, ფეოდალური ხანის საქართველოს ისტორიის წერილობითი ძეგლები. თბ., 1989.
2. ტ. გურგენიძე, მრავლობითის კატეგორია პირის ნაცვალსახელში და მისი წარმოების ზოგადი პრინციპები//მაცნე, ელს, №2, 1984.
3. აკ. დავითიანი, ქართული ენის სინტაქსი, I, თბ., 1973.
4. ენათმეცნიერების შესავლის საკითხები, თბ., 1972.
5. გ. კვარაცხელია, ქართული ენის ფუნქციური სტილისტიკა, თბ., 1990.
6. ლ. კვაჭაძე, თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1988.
7. ზ. კიკვიძე, ქართული სოციოლინგვისტიკის აქტუალური პრობლემები// ახალგაზრდა მეცნიერთა და ასპირანტთა საინსტიტუტთაშორისო რესპუბლიკური კონფერენცია მიძღვნილი ი. გოგებაშვილის 150 წლისთავისადმი (თეზისები), თბ., 1990.
8. ზ. კიკვიძე, გამატიკული ევფემიზმის გამოყოფის საკითხისათვის// ქუთაისის უნივერსიტეტის მოამბე, №2, 1993.
9. ზ. კიკვიძე, ჩვენ ნაცვალსახელის მეორეული მნიშვნელობა//მაცნე, ელს, №1-4, 1994.
10. ზ. კიკვიძე, როლებრივი ურთიერთობანი და სოციოლინგვისტური ცვლადები//ქუთაისის უნივერსიტეტის მოამბე, №1, 1995.
11. ზ. კიკვიძე, ტრანს-სემანტიზაცია და ნაცვალსახელური ტრანს-სემანტემები სხვადასხვა სისტემის ენებში//იკე, ტ. XXXIII, 1995.
12. ზ. კიკვიძე, De Linguistica Facultativa//საენათმეცნიერო ძიებანი, IV, თბ., 1995.
13. რ. ლაფონი, ბასკური ენა//ბასკური ენა და ბასკურ-კავკასიური შიშობითობა, თბ., 1976.
14. არ. მარტიროსოვი, ნაცვალსახელი ქართველურ ენებში, თბ., 1964.
15. გ. ნებიერიძე, ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1991.
16. ხ. ორტეგა-ი-გასეტი, ორი დიდი მეტაფორა//საუნჯე, №4, 1992.
17. ნ. სურმავა, ზმნის რიცხვის აღნიშვნის ისტორიიდან (XVI-XVIII სს. ქართული საბუთების მიხედვით)// იკე, ტ. XXVIII, 1989.
18. უცხო სიტყვათა ლექსიკონი, თბ., 1989.
19. ლ. შალვაშვილი, თვით, თვითონ, თავად ნაცვალსახელთა

- განაწილება თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში//ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, წიგნი მერვე, თბ., 1988.
20. აკ. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები// აკ. შანიძე თხზულებანი 12 ტომად, ტ. III, თბ., 1980.
21. არნ. ჩიქობავა, რა თავისებურებანი ახასიათებს ქართული ენის აგებულებას? წერილი 5//ახალ სკოლისაკენ, №7-8, 1930.
22. არნ. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1952.
23. ბ. ჯორბენაძე, ქართული ზმნის ფორმობრივი და ფუნქციური ანალიზის პრინციპები, თბ., 1980.
24. ბ. ჯორბენაძე, ქართული ენის ფაკულტატიური გრამატიკის საკითხები, თბ., 1985.
25. კ. ჯორჯანელი, ევფემიზმები და სიტყვის ტაბუ, თბ., 1977.
26. Алпатов В. М. Япония. Язык и общество, М. 1988.
27. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов, М., 1966.
28. Барроу Т. Санскрит, М., 1976.
29. Белл Р.Т. Социоллингвистика, М., 1980.
30. Бенвенист Э. Общая лингвистика, М., 1974.
31. Блумфилд Л. Язык, М., 1966.
32. Бондарко А.В. Теория морфологических категории, Л., 1976.
33. Брайт У. Введение: параметры социоллингвистики// НЛ, вып. VII, М., 1975.
34. Будагов Р.А. Человек и его язык, М., 1976.
35. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Лингвострановедческая теория слова, М., 1980.
36. Гамкрелидзе Т. В., Иванов В. Г. Индоевропейский язык и индоевропейцы, Тб., 1984.
37. Гард П. Структура русского местоимения//НЗЛ, вып. XV, М. 1985.
38. Глисон Г. Введение в дескриптивную лингвистику, М., 1959.
39. Голуб И. Грамматическая стилистика современного русского языка. М., 1989
40. Гумбольдт В. Язык и философия культуры, М., 1985.
41. Дешериев Ю. Д. Социальная лингвистика, М., 1977.
42. Джорбенадзе Б. А. Грузинский глагол, Тб., 1986.
43. Ермакова О. П. Семантика, грамматика и стилистическая дифференциация местоимений//ГИ. ФСА, М., 1989.

44. Киквидзе З. З. Грани зеркала: от "мы" к "Вы" // Русская речь, №6, 1994.
45. Кононов А. Н. О морфологических средствах выражения субъективной оценки//Сущность, развитие и функции языка, М., 1987.
46. Крысин Л. П. Ролевое общение и социальные роли говорящих //Социально-лингвистические исследования, М., 1976.
47. Крысин Л. П. Социолингвистические аспекты изучения современного русского языка, М., 1989.
48. Лабов У. Исследования языка в его социальном контексте//НЛ. вып. VII, М. 1975.
49. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику, М., 1978.
50. Леман В. Ф. Индоевропеистика сегодня//ВЯ, №2, 1987.
51. Леонтьев А. А. Возникновение и первоначальное развитие языка, М., 1983.
52. Лернер К. Б. Социальная природа языка и процесс языкового взаимодействия, Тб., 1989.
53. Лингвистический энциклопедический словарь, М., 1990.
54. Майтинская К. Е. Венгерский язык. ч. 1. Фонетика. Морфология, М., 1955.
55. Майтинская К. Е. Местоимения в языках разных систем, М., 1969.
56. Мамудян М. Лингвистика, М., 1985.
57. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов, М., 1960.
58. Маслов Ю. С. Введение в языкознание, М., 1975.
59. Мусаев К. М. Караимский язык//Языки народов СССР. т. 2. Тюркские языки, М., 1966.
60. Никольский Л. Ю. Синхронная социолингвистика, М., 1976.
61. Павлова Е. С. Мы и Вы // Русская речь, №2, 1992.
62. Папп Ф., Кишш К. Э. Вопросы социальной лингвистики в Венгрии // Социально-лингвистические исследования. М., 1976.
63. Петрова О. В. Местоимения в системе функционально-семантических классов слов. Воронеж, 1989.
64. Реформатский А. А. Очерки по фонологии, морфонологии и морфологии, М., 1978.
65. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов, М., 1976.
66. Селивестрова О. Н. Местоимения в языке и речи, М., 1988.
67. Серебренников Б. А. Роль человеческого фактора в языке. Язык

- и мышление, М., 1988.
68. Современная западная социология. Словарь, М., 1990.
 69. Стура Н. Н. Баскский полиперсональный глагол \ \ ЕИКЯ, т. XVIII-XIX, Тб., 1992.
 70. Хаимс Д. Этнография речи \ \ НЛ, вып. VII, М., 1975.
 71. Хохлова Л. В. Социолингвистический анализ форм выражения вежливости в языке Раджастхани \ \ Народы Азии и Африки, №3, 1973.
 72. Чейф У. Л. Значение и структура языка, М., 1975.
 73. Швейцер А. Д. Современная социолингвистика, М., 1977.
 74. Швейцер А. Д. Этнография речи: теория американской социолингвистики \ \ Этнология в США и Канаде, М., 1989.
 75. Шибутани Т. Социальная психология, М., 1969.
 76. Шмелев Д. Н. Функционально-стилистическая дифференциация языковых средств \ \ ГИ. ФСА, М., 1989.
 77. Щерба Л. Е. Избранные работы по русскому языку, М., 1957.
 78. Якобсон Р. Избранные работы, М., 1985.
 79. Ярцева В. Н. Проблемы языкового варьирования: исторический аспект \ \ Языки мира: Проблемы языковой вариативности, М., 1990.
 80. Bernstein B. Elaborated and restricted codes // Explorations in sociolinguistics - Sociological inquiry, v. 36, 1966.
 81. Bloch B. A Set of Postulates for Phonemic Analysis // Language, 24, 1948.
 82. Blumer H. Sociological implications of the thought of G.-H. Mead // American Journal of Sociology, V, 71, N5, 1966.
 83. Braun F. Terms of Address: Problems of patterns and usage in various languages and cultures. Berlin, New York, Amsterdam, 1988.
 84. Brown R. W., Gilman A. The pronouns of power and solidarity // Style in language, N.Y., L., 1960.
 85. Brugmann K. Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen. Strassburg. 1904.
 86. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax, Cambridge Mass., 1965.
 87. Corder P. S. Introducing Applied Linguistics. Harmondsworth, 1973.
 88. Curme G. Parts of speech and Accidence: A grammar of the English language, Boston, N.Y., 1935.
 89. Einarsson S. Icelandic, Baltimore, 1949.
 90. Fishman J. Sociolinguistics: a Brief Introduction, Rowley, Mass., 1970.
 91. Fowler H. W. A Dictionary of Modern English Usage. Oxford, 1980.

92. Friedrich P. Social context and semantic feature: the Russian pronominal usage // Directions in Sociolinguistics, N. Y., 1972.
93. Fries C. C., Pike K. L. Coexistent Phonemic Systems // Language, 25, 1948.
94. Gumperz J. Types of linguistic communities // Readings in the sociology of language, Mouton, 1970.
95. Hymes D. Editorial introduction // Language in Society, v. 1, N 1, 1972.
96. Labov W. The social stratification of English in New York City. Washington, 1966.
97. Labov W. Sociolinguistic patterns, Philadelphia, 1972.
98. Main trends of research in the social and human sciences, P., 1970.
99. Malinowski B. The Dillema of Contemporary Linguistics // Language in culture and society, N. 4., 1964.
100. Meillet A. Linguistic historique et linguistique générale, P., 1926.
101. Pride J. B. Sociolinguistics // New Horizons in Linguistics, L., 1970.
102. Scholia in Dionysii Thracis Artem Grammaticam, Lipsiae, 1901.
103. Tesniere L. Eléments de syntaxe structurel, P., 1959.
104. Weisgerber L. Grundzüge der inhaltbezogenen Grammatik, Düsseldorf, 1962.

ანყობა და დაკაბადონება

ფირმა **181-93**

